

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE DIN PATRIARHIA ROMÎNA

CUPRINSUL

Preot Prof. ISIDOR TUDORAN: Principiul economiei din punct de vedere dogmatic.

Prof. N. CHIȚESCU: Sobornicitatea Bisericii.

Magistrand ADRIAN N. POPESCU: Laicii și citirea Sfintei Scripturi în evul mediu, în Apus.

Magistrand Ierod. IRINEU CRACIUNAȘ: Responsabilitatea morală.

Preot Prof. G. T. MARCU: Sfințul Apostol Pavel despre personalitatea religioasă-morală a păstorului de suflete.

Preot Prof. IOAN G. COMAN: Importanța și sensul desăvirșirii în monahism.

Magistrand ȘTEFAN C. ALEXE: Viața creștină după bărbății apostolici.

DOCUMENTAR: Despre Antim Ivireanul.

3-4

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE UNIVERSITARE
DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ

APAR 10 NUMERE PE AN//ABONAMENTUL ANUAL 20 LEI

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ
STRADA ANTIM Nr. 29 — BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE

PREȘEDINTE:

I.P.S. JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.

MEMBRI:

P. C. Pr. IOAN GH. COMAN, Rectorul Institutului
Teologic de grad Universitar în București.

P.C. Pr. SOFRON VLAD, Rectorul Institutului Teologic de
grad Universitar din Sibiu.

P. C. Diac. N. I. NICOLAESCU, Profesor la Institutul
Teologic de grad Universitar din București.

P. C. Pr. GRIGORE T. MARCU, Profesor la Institutul
Teologic de grad Universitar din Sibiu.

REDACTOR RESPONSABIL:

P. C. Pr. IOAN GAGIU, Directorul Administrației
Patriarhale.

COLABORATORI

Inalt Prea Sfinții Mitropoliți și Prea Sfinții Episcopi; Prea
Cucernicii Profesori dela Institutele Teologice Universitare;
candidații la titlul de magistru și doctor în Teologie, studenții
Institutelor Teologice și Prea Cucernicii Preoți.

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE DIN PATRIARHIA ROMÎNĂ

Preot Prof. ISIDOR TODORAN: Principiul economiei din punct de vedere dogmatic	139
Prof. N. CHIȚESCU: Sobornicitatea Bisericii	150
Magistrand ADRIAN N. POPESCU: Laicii și citirea Sfintei Scripturi în evul mediu, în Apus	169
Magistrand Ierod. IRINEU CRACIUNAȘ: Responsabilitatea morală	182
Preot Prof. GR. T. MARCU: Sfântul Apostol Pavel despre personalitatea religioasă-morală a păstorului de suflete	197
Pr. Prof. IOAN G. COMAN: Importanța și sensul desăvârșirii în monahism	217
Magistrand ȘTEFAN C. ALEXE: Viața creștină după bărbații apostolici	223
DOCUMENTAR: Despre Antim Ivireanul	236

SERIA II-a

3-4

ANUL VII—1955

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA
BUCUREȘTI, STRADA ANTIM Nr. 29 — RAIONUL NICOLAE BĂLCESCU

COMITETUL DE REDACȚIE

Președinte: *I. P. S. JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.*

Membri: *P. C. Pr. IOAN GH. COMAN, rectorul Institutului Teologic de grad universitar din București; P. C. Pr. SOFRON VLAD, rectorul Institutului Teologic de grad universitar din Sibiu; P.C. Diac. N. I. NICOLAESCU, profesor la Institutul Teologic de grad universitar din București; P. C. Pr. GRIGORE T. MARCU, profesor la Institutul Teologic de grad universitar din Sibiu.*

Redactor responsabil: *P. C. Pr. I. GAGIU, Directorul Administrației Patriarhale*

PRINCIPIUL ICONOMIEI DIN PUNCT DE VEDERE DOGMATIC

1. **Noțiunea de iconomie.** În genere, iconomie înseamnă plan, ordine, întocmire, dispoziție sau orînduire a părților unei lucrări în vederea realizării cît mai depline a scopului și, se înțelege, urmînd cea mai potrivită cale, adică utilizînd cele mai potrivite mijloace. În acest sens se vorbește adesea despre iconomia unei lucrări, acțiuni sau întreprinderi oarecare. În limbajul teologic, în deosebi, prin iconomie se înțelege în primul rînd planul cel veșnic al lui Dumnezeu cu privire la mîntuirea lumii și realizarea lui prin întruparea și jertfa Fiului. De aici expresia atît de des întîlnită de iconomie a mîntuirii. Planul dumnezeiesc al mîntuirii, descoperit și înfăptuit obiectiv prin Fiul, este «taina cea din veac ascunsă și de îngeri neștiută» (Troparul Născătoarei de Dumnezeu, glas 4), este «iconomia tainei celei din veac ascunsă în Dumnezeu care a făcut toate» (Efes. 3, 9). Ideea sau planul acesta și înfăptuirea lui sînt opera mai ales a bunătății, înțelepciunii și puterii dumnezeiești; plan determinat de bunătate, conceput de înțelepciune și dus la îndeplinire de puterea Treimei celei de o ființă, prin Fiul. După acest înțeles al termenului iconomie, întreaga expunere a învățăturii Bisericii despre mîntuire, adică despre persoana Mîntuitorului, ca și despre lucrarea Lui mîntuitoare, continuată — pentru însușirea de către credincioși a roadelor ei — de Duhul Sfînt, în Biserică, poate fi numită teologie iconomică (θεολογία οικονομική) numire întrebuițată de Mitrofan Critopulos și apoi de Macarie Bulgakov și identică în conținut cu aceea de teologie a mîntuirii.

Cuvîntul iconomie apare, nu fără legătură cu înțelesul lui mai larg, ca noțiune fundamentală și în problema valabilității tainelor săvîrșite în afară de Biserică. Aici, iconomie înseamnă modalitatea sau mijlocul prin care Biserică, în anumite împrejurări, cu anumite condiții stabilite de ea și pentru un bine mai mare, în vederea mîntuirii, își exercita îndreptățirea și puterea de a considera și declara, din motive de tact (οικονομῶς) ca valide taine săvîrșite în afară de ea. Cînd Biserică face acest lucru, îl face **prin iconomie**.

Pe acest din urmă înțeles al conceptului de iconomie îl avem în vedere în rîndurile de față. Iar prin **principiu al iconomiei** înțelegem directiva sau norma generală sau spiritul de îngăduință în care Biserică, la primirea în sînul ei a unora proveniți din vreo erezie sau schismă, poate să rezolve în concret problema recunoașterii validității sau deplinătății tainelor săvîrșite în afară de Biserică cea adevărată, adică de către acei eretici sau schismatici, înainte de a se fi întors în această Biserică. Problema aceasta are și un aspect canonic-juridic; noi însă ne mîrginim la aspectul ei dogmatic.

Problema iconomiei se pune cu deosebire în legătură cu boțetul și hirotonia, primite la eretici și schismatici, fiindcă acestea sînt tainele care nu se repetă.

Noțiunea de iconomie, referîndu-se fie la lucrarea mîntuitoare în general a Fiului lui Dumnezeu întrupat, fie la recunoașterea și acordarea caracterului de taină unor lucrări religioase săvîrșite în afară de Biserică, cu-

prinde ideea bunătații care se revarsă asupra altuia; ea implică așa dar ideea iubirii și milei, care se coboară pentru a ridica pe cel căzut; și tot așa cuprinde și ideea înțelepciunii care găsește modalitatea cea mai justă spre cel mai mare bine, precum și ideea puterii care poate îndeplini întru totul cele izvorite și alimentate de bunătate și orînduite de înțelepciune și dreptate. Cînd Biserica, din iubire pentru cel care vrea să vină la sînul ei, spre a se mîntui, și în virtutea unei puteri date de Infemeietorul ei, recunoaște, pentru binele mai mare, valabilitate de taină unor lucrări săvîrșite în afară de ea, dar nu cu totul străine de duhul ei, ea procedează în chip dumnezeesc. Iconomia este apreciere și judecată prin pogorămînt, întindere de mîna de ajutor, aplecare plină de iubitoare înțelegere spre cel în lipsă; economie înseamnă astfel depășire a stricteții legii prin plinătatea bunătații, depășire posibilă și eficace prin plinătatea puterii.

C. Diobuniotis ¹⁾ extinde recursul la economie chiar și la taine săvîrșite în Biserica Ortodoxă, dar avînd unele defecte de formă, adică necorespunzînd întru totul prescripțiunilor Bisericii în ce privește partea văzută a tainelor, Aceasta pentru că tot ceea ce se fixează în Tradiție și se prescrie de către Biserică pentru săvîrșirea tainelor, este necesar pentru deplinătatea acestora. Numai Biserica are dreptul și puterea să introducă vreo modificare în ritualul sau ceremonialul tainelor; în puterea Bisericii stă să determine ce este necesar în această privință pentru validitatea tainelor. Orice adaos sau omisiune atinge validitatea tainei. O taină în a cărei săvîrșire apare vreo lipsă în partea văzută sau se introduce vreo schimbare, nu poate fi considerată ca validă decît prin exercițiul economiei. Așa trebuie socotit, de pildă, botezul din necesitate — săvîrșit, în caz de pericol de moarte și în lipsă de preot, de către un mirean, rămînînd ca preotul să împlinească ulterior cele de lipsă, — primit ca valid, printr-un consens al Bisericii, adică, propriu zis, prin economie.

H. Andrutsos ²⁾ formulează o opinie mai moderată, după care nu totul din ceremonialul actual al săvîrșirii tainelor este absolut necesar pentru validitatea lor. Dezvoltarea istorică a acestui ceremonial evidențiază aceasta. Biserica a extins și amplificat esențialul mai simplu al părții văzute a tainelor, peste forma primară, adică peste minimum necesar pentru validitate. De aici nu urmează, însă, că vreun membru izolat al Bisericii sau chiar și numai o parte din Biserică ar avea dreptul să schimbe ceva din modul săvîrșirii Sfințelor Taine. Prin tot ceea ce Biserica a prescriș și fixat în legătură cu săvîrșirea Sf. Taine, ea simbolizează lucrarea reală nevăzută a harului în ele și exprimă credința de totdeauna a ei în această lucrare. De aceea totul trebuie săvîrșit în chipul determinat de către Biserică.

2. **Privire istorică.** Credința ortodoxă, generală și de totdeauna, este că tainele săvîrșite în afară de Biserică nu sînt taine cu adevărat, deci că nu sînt valide. Credința aceasta are puternic și nezdruincabil temei. Căci harul sfințitor, care se împărtășește prin Sfintele Taine, nu sălășluște pentru lume și nu se dăruiește decît în și prin Biserică. Duhul Sfînt în Biserică

1. Τὰ Μυστήρια τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐξ ἀπόψεως δογματικῆς, Atena 1913, p. 30, nota 2. Aceeași idee o susține Diobuniotis în Ἡ δογματικὴ τοῦ Κ. Χρήστου Ἐνδρόβ-τρου κρινομένη, Atena 1907; și în Ὁφειλομένη ἀπάντησις, Atena 1908, după Frank Gavin, *Some Aspects of contemporary Greek orthodox Thought*, Ed. Morehouse, 1923, p. 292 — 293

2. *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene*, trad. rom. de D. Stăniloae, Sibiu 1930, p. 321.

s-a pogorîț și în ea rămîne și lucrează mîntuitor, revărsînd, prin Sfintele Taine, asupra fiilor Bisericii, harul izvorît din jertfa Fiului întrupat. Sfintele Taine sînt instituite și rînduite a fi săvîrșite în Biserică; și niciodată nu s-au săvîrșit cu adevărat în afară de ea. Sfinții Apostoli — și tot așa și adevărații lor urmași — au săvîrșit Sfintele Taine numai după întemeierea Bisericii, deci după pogorîrea Duhului Sfînt asupra lor, în Biserică, tainicul Trup al Domnului. Tainele sînt ale Bisericii pentru că sînt ale Domnului. Iar în desprindere de Domnul, de Biserica Lui, Trupul Lui tainic, nu poate fi nici taină, nici har. Astfel că în chiar noțiunea de taină, mister în care lucrează Duhul Sfînt, care e în Biserică, este implicată apartenența la Biserică, Trupul tainic al Domnului al cărei Cap este El și numai El. În afară de acest Trup nu există taine. Adevărul acesta îl cuprinde binecunoscuta formulă, că nu este mîntuire în afară de Biserică (extra ecclesiam nulla salus). În consecință, tainele din afară de Biserică sau, mai exact, ceea ce se afirmă și se pretinde a fi acolo taine, nu sînt taine și nu pot fi în sine considerate ca atare.

Firește, exprimîndu-se adevărul că în afară de Biserică nu este mîntuire și nu există Sfinte Taine, nu se pun margini bunătății și puterii lui Dumnezeu, ca și cum s-ar spune că Dumnezeu nu poate mîntui împărtășind harul sfințitor pe cale extraordinară, ci exclusiv în Biserică, prin Sfintele Taine. Nu este vorba aici despre ceea ce poate sau nu poate Dumnezeu, ci despre ceea ce face El real, adică despre ceea ce El ne-a descoperit că lucrează în tainica operă de mîntuire, în care, după săvîrșirea ei obiectivă prin întruparea și jertfa Fiului, sîntem chemați, pentru a noastră mîntuire personală, a lucra împreună cu El, în Biserică, prin credință și fapte bune. Mîntuirea nu se raportă numai la o singură însușire dumnezeiască, la atotputernicie, și nu se explică numai prin aceasta, ci prin toate și mai ales prin atotbunătate (prin iubire) și prin infinita înțelepciune. Dumnezeu putea să mîntuiască lumea și în alt mod decît prin întruparea Cuvîntului, dar aceasta corespundea iubirii și înțelepciunii Sale nemărginite, ca mijlocul cel mai bun și spre cel mai mare bine al omului. Tot așa, și după Întrupare, este evident că Domnul poate mîntui pe cineva și în chip extraordinar, adică nu prin Sfintele Taine, în Biserică — cum arată exemplul țîlharului de pe Cruce —, dar asupra modalității acesteia nu stă în puterea noastră de a ne pronunța cu temeii, întrucît nu aceasta ni s-a revelat în deosebi, ci ni s-a descoperit și ni s-a predat că fără primirea harului sfințitor, în Sfintele Taine, nu se va intra în împărăția cerurilor (Ioan 3, 5: «De nu se va naște cineva din apă și din Duh, nu va intra în împărăția cerurilor»). Evident, este vorba de Sfîntă Taină în înțeles deplin și determinat, întrucît e indicat un element material, apa, împreună cu Duhul, adică cu harul nevăzut al Duhului, care se împărtășește primitorului tainei). Sfintele Taine, însă, sînt în Biserică. Astfel că, răspunzînd la întrebarea: cum ne putem mîntui?, sau: cum ne mîntuim?, și înșirînd condițiile de mîntuire, și obiective și subiective, se răspunde: în Biserică, prin har, credință și fapte bune.

Aceasta, iarăși, nu însemnează că, în afară de Biserică, Duhul Sfînt n-are nici o activitate în legătură cu mîntuirea. Duhul este veșnic activ și pretutindeni, dar în afară de Biserică lucrează spre a orienta și apropia de credință și de Biserică, iar în Biserică spre a mîntui; în afară de Biserică, acțiunea Lui apare oarecum ca exterioară, ca un îndemn, ca o aplecare, ca o atragere spre Biserică, vistieria mîntuirii, iar în Biserică lucrează locuind

prin harul său în sufletul credincioșilor îndreptați, ca într-un templu (I Cor. 3, 16).

Distincția aceasta între lucrarea Sf. Duh în și afară de Biserică o face încă Fer. Augustin, zicînd: «Căci Duhul suflă unde voiește (Ioan 3, 8); însă ceea ce trebuie să se spună este că (Duhul Sfînt) altfel ajută pînă încă nu s-a sălășluit, altfel sălășluindu-se; căci nefiind încă sălășluit ajută spre a deveni credincioși, iar sălășluit ajută pe cei deja credincioși»³). Un har general se acordă și în afară de Biserică, întrucît Dumnezeu niciodată nu părăsește cu totul pe om, oricît de mult se înstrăinează acesta de El, dar harul mîntuitor se dă numai în Biserică.

Învățătura generală a Sf. Părinți aceasta este, că tainele săvîrșite în afară de Biserică nu sînt valide, harul nelucrînd mîntuitor decît în Biserică, căci Duhul Sfînt sălășluiește și lucrează, sfințind, în Biserică. Aceasta rezultă din pregnantă formulă a Sf. Irineu: «Căci unde e Biserică, acolo este și Duhul lui Dumnezeu; iar unde este Duhul lui Dumnezeu, acolo negreșit este Biserică și tot harul»⁴), exprimînd cu claritate esența cugetării patristice în această privință.

Astfel, în principiu, Sf. Părinți resping botezul și cu atît mai mult hirotonia ereticilor, ca ale unora care, nefiind în Biserică, nu au pe Duhul Sfînt. Sf. Atanasie cel Mare privește ca nevalid botezul arienilor, chiar dacă s-a săvîrșit după normele Bisericii, întrucît alterează învățătura despre Sf. Treime, în numele căreia îl săvîrșesc totuși⁵). După Sf. Chiril de Ierusalim, «ereticii trebuiesc botezați din nou, deoarece botezul de mai înainte n-a fost botez»⁶). Sf. Vasile cel Mare nu recunoaște botezul marcioniților, chiar săvîrșit fiind în numele Sf. Treimi⁷). Tot așa, Sf. Grigorie de Nissa respinge botezul eunomiienilor⁸), iar Sf. Grigorie Teologul orice botez săvîrșit în afară de Biserică⁹). Canonul 68 apostolic stabilește că cei ce sînt botezați sau hirotoniți de cătreeretici, nu pot fi «nici credincioși, nici clerici».

Totodată este de remarcă că, în Biserica veche, în sinodul I ecumenic, can. 8 și 19, s-au recunoscut botezul și hirotonia novațienilor (catarilor), aceștia fiind primiți în Biserică prin scrisoare (libel) de lepădare a ereziei și de făgăduință solemnă de păzire a dumnezeieștilor dogme, iar uneori primindu-se prin punerea mîinilor sau prin mir, dar s-au respins botezul și hirotonia paulicienilor; în sinodul II ecumenic, can. 7, și în sinodul trulan, can. 95, s-a primit botezul arienilor, macedonienilor, sabatienilor, tetradițiilor, apolinariștilor, nestorienilor, eulichienilor și severienilor, aceștia primindu-se în Biserică prin scrisoare și prin mir, și s-a respins cel al eunomiienilor, montaniștilor, sabeljenilor, maniheilor, valentinienilor și marcioniților și al altora ca aceștia. Tot așa au fost recunoscute hirotoniile donatiștilor (can. 68 de la Cartagina), encratiților (can. 1 al Sf. Vasilie cel Mare) și

3. Epistola 194, 4, 18: «Quia Spiritus ubi vult spirat (Io. 3, 8); sed quod fatendum est, aliter adjuvat nondum inhabitans, aliter inhabitans; nam nondum inhabitans adjuvat ut sint fideles, inhabitans adjuvat jam fideles.» — Migne, P. L. vol. 33, col. 880.

4. *Contra Haereses*, cart. III, c. 24, 1: «Ubi enim Ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, ille Ecclesia et omnis gratia.» — Migne, P. G., vol. 7, col. 966 C.

5. *Cuvîntarea 2-a*, c. 43, *Contra Arienilor*. — Migne P. G., vol. 26, col. 240.

6. *Procateheza*, c 7. — Trad., rom. de D. Fecioru, în «Izv. Ort.», nr. 6, p. 45.

7. *Epistola 199*, c. 47. — Migne, P. G., vol. 32, col. 732.

8. *Contra lui Eunomiu*, cart. XI. — Migne, P. G., vol. 45, col. 881 C.

9. *Cuvîntarea 40*, 26: *Despre Sf. Botez*, Migne, P.G. vol. 36, col. 396.

masalienilor (sin. III ec.)¹⁰). Pe persoanele care primiseră botez sau hirotonie la erefici sau schismatici, uneori Biserica le-a primit, validând acele botezuri și hirotonii, iar alteori botezându-le și apoi chiar hirotonindu-le, dacă aceasta a socotit-o lucru potrivit. Botezul și hirotonia acestora din urmă nu este, se înțelege, o repetare a acestor taine, ci prima adevărată săvârșire a lor, pentru că cele săvârșite mai înainte la eretici și purtând aceste nume, chiar dacă au fost respectate toate cerințele referitoare la partea văzută, nu sînt taine.

Astfel Biserica veche, făcînd uz de iconomie, a recunoscut unele taine săvârșite de unii eretici și schismatici, și a refuzat altora recunoașterea. Sf. Vasile cel Mare, Sf. Părinte la care se recurge în primul rînd în expunerea și fundamentarea doctrinei despre iconomie, zice: «Cei din vechime au învățat că cel (botezul) al ereticilor să fie declarat nul; iar cel al schismaticilor, ca al unora care sînt încă în Biserică, să se primească... Și catarii încă sînt dintre cei dezbinați (schismatici), dar s-a părut celor din vechime—vorbesc despre cei împreună cu Ciprian și Firmilian al nostru — ca pe toți aceștia, adică pe catari și pe encratiți și pe idroparastați și pe apocțați, să-i supună unei singure hotărîri (de nerecunoaștere a botezului lor). Căci începutul dezbinării s-a făcut prin schismă; iar cei ce s-au rupt de Biserică nu mai au harul Duhului Sfînt la ei, căci prin întreruperea succesiunii încetează comunicarea. Cei dinții care s-au despărțit aveau hirotoniile de la Părinți și prin punerea mîinilor lor aveau harul duhovnicesc; iar după ce s-au rupt, devenind mireni, nu mai au putere nici să boteze, nici să hirotonească, întrucît nu mai pot să dea altora harul Duhului Sfînt, din care ei au căzut. Pentru aceea (Părinții) au hotărît ca cei botezați de ei ca de niște mireni, venind la Biserică, să fie curățiți din nou cu adevăratul botez al Bisericii. Dar fiindcă, în genere, unora din Asia li s-a părut că pentru binele multora (οἰκονομας ἐνεκα τῶν πολλῶν) să se primească botezul acestora, să fie primit. Iar pe cel al encratiților trebuie să-l considerăm ca pe o faptă rea... Deci socotesc că se cuvine să lepădăm botezul lor, căci în privința lor nu s-a hotărît nimic lămurit; și dacă cineva l-ar fi primit de la ei, acela, venind în Biserică, să se boteze. Dar dacă acest lucru ar fi piedică ordinei obștești, să se țină iarăși obiceiul și să se urmeze Părinților, care au orînduit cele (potrivite) pentru noi. Căci mă tem ca nu cumva, în timp ce vrem să-i facem zăbavnici la primirea botezului, să împiedicăm, prin asprimea orînduiei, pe cei ce sînt pe calea mîntuirii... Dar negreșit să se dispună ca cei ce vin de la botezul acelora să se ungă adică de către credincioși, și așa să se apropie de taine»¹¹).

Și mai tîrziu, după marea schismă și pînă azi, Biserica a mers pe aceeași cale. Ea, vistiernică a harului, consideră în principiu ca nevalide tainele din afară de ea, dar uneori recunoaște, prin iconomie, tainele săvârșite de unii eretici și schismatici, pentru binele care poate rezulta din această recunoaștere. Așa, Biserica rusă nu recunoștea odinioară botezul romano-catolicilor și protestanților, iar astăzi, de la sinoadele din Moscova de la 1656 și 1666-1667, îl recunoaște, ca și hirotonia romano-catolicilor; Biserica greacă recunoștea odinioară botezul și preoția romano-catolicilor, dar din 1756

10. După C. Diobuniotis, *Τὴ Μυστήριον ...*, p. 163, nota 1.

11. Canonul 1, **Epistola 188**, 1. — Migne, P. G., vol. 32, col. 685 B, 668 AB, 669 ABC.

încoace nu le mai recunoaște¹²⁾. Explicația acestui fapt, care poate da impresia de lipsă de consecvență, stă în puterea Bisericii de a face uz de iconomie, după împrejurări. Căci Biserica nu trăiește în abstract, ci în împrejurări concrete, și printre valurile multiforme ale acestora trebuie să conducă nava credincioșilor spre mântuire. Tocmai această lămurire este dată de autoritatea bisericească din Constantinopol, prin următoarele: «Botezul apusenilor s-a considerat uneori valid..., altelei nevalid... Prea Sfânta Biserică Rusească, din motive binecuvîntate are în uz hotărîrile sinodului mai nou de sub Ioasaf din Moscova, privindu-le ca **folositoare pentru interesele** ei. Iar Bisericile din Răsărit cred pînă azi **necesar intereselor** Ortodoxiei să mențină hotărîrea luată sub Ciril al V-lea (cu privire la rebotezare)... Rămîne la judecata înțelepciunii spirituale să facă uz sau nu de **iconomie, deoarece orientarea după aceasta promite mari foloase Bisericii de acolo și o apără împotriva pericolelor duhovnicești ce o amenință**»¹³⁾.

Notăm că actul Bisericii de recunoaștere a validității unor taine săvîrșite în afară de ea, pentru unii care vin să intre în Biserică și sînt primiți în ea, nu trebuie să se înțeleagă ca strict exterior tainei sau formal, ca și cum taina și fără această recunoaștere ar fi în sine taină; nu, ci recunoașterea trebuie să se înțeleagă ca materială sau constitutivă tainei, astfel că, fără recunoaștere din partea Bisericii, taina nu este taină cu adevărat, ceea ce însemnează că ea devine cu adevărat taină abia din momentul recunoașterii, mai înainte nefiind decît un ritual religios necomunicator de har. A socoti altfel însemnează a admite cu necesitate existența și lucrarea pe cale ordinară a harului sfințitor și în afară de Biserică, cu toate consecințele dogmatice pe care o astfel de admitere le implică.

De sigur, actul sau ritualul religios săvîrșit în afară de Biserică și considerat acolo taină, deși nu este taină cu adevărat, nu este totuși un nimic, întrucît, presupunîndu-se buna credință, el arată o orientare și o deschidere a spiritului spre cele cu adevărat sfinte, numai că pe acestea nu le află și nu le primește cu adevărat cel din afară de Biserică acolo unde crede că le primește, ci abia la intrarea în Biserică.

3. Temeiul iconomiei. Opini. Explicația recunoașterii prin iconomie a validității unor taine săvîrșite în afară de Biserică se încearcă în două chipuri sau pe două temeuri: 1. prin ideea că tainele săvîrșite de eretici și schismaticii care vin apoi în Biserică, s-ar înviora, s-ar reînsufleți oarecum prin faptul intrării sau încorporării acestora în Biserică; 2. prin ideea că Biserica fiind, prin Duhul Sfînt, administratoare și distribuitoare a harului și vistierie a mîntuirii, poate face valid ceea ce mai înainte nu fusese valid.

Prima explicație, care predomină la romano-catolici, anume că tainele se învioresc prin intrarea în Biserică, implică idei greșite și, în consecință, nu poate fi reținută așa cum este prezentată. Ea se întemeiază pe distincția pe care, după Fer. Augustin, teologia romano-catolică o face, în taine, între caracter (formă) și har, caracterul imprimîndu-se prin simpla săvîrșire după canoane a tainelor, chiar de către eretici sau schismatici sau apostatați, prin aceea că aceștia ar avea intenția să facă ceea ce poruncește Hristos și săvîrșește Biserica Lui; iar harul de către Domnul. Această distincție și cu

12. Euseviu Popovici, *Istoria Bisericească Universală*, ed. 2-a, vol. IV, Buc., 1928, p. 297, 326.

13. Răspunsul Bisericii din Constantinopol, dat Mitropolitului Atenei, în 1875, cuprins în colecția de legi a Patriarhatului ecumenic, întocmită de Theotoca. — După H. Andrutsos, *Dogmatica...*, trad. rom., p. 328, nota 1.

acest scop, cum observă Diobuniotis¹⁴), nu-și poate găsi nici un sprijin nici în Scriptură, nici în Tradiție și nici nu se poate înțelege cum un act religios ar putea avea și imprima caracter de taină fără să împărtășească harul. Căci, după observația lui Andrutsos¹⁵), «odată ce harul se transmite prin partea externă a tainei, urmează natural că se dă și lucrează mîntuitor oriunde taina e săvîrșită corect». Practica Bisericii vechi, de asemenea, contrazice această distincție cu totul artificială — și de altfel inutilă —, întrucît în acea practică s-au privit ca invalide tainele săvîrșite de mulți eretici și schismatici care n-au alterat forma externă (montaniști, manihei, paulicieni), validitate acordîndu-se numai în cazuri bine determinate. Dacă distincția amintită ar avea vreun temei, Biserica ar fi trebuit să recunoască totdeauna tainele săvîrșite corect după partea lor externă, ceea ce nu s-a întîmplat.

Mai departe, netemeinicia acestei explicații bazate pe ideea de înviore a tainelor rezultă din necorespondența unor idei ce le cuprînd cu învătătura Bisericii, anume:

a) Ideea înviorării tainelor prin intrarea în Biserică presupune existența deplină a acestor taine și la eretici și schismatici — ele existînd acolo și urmînd să fie înviorate numai — ceea ce contrazice atît noțiunea de taină, instituită în Biserică, cît și noțiunea de Biserică, unic Trup tainic al Domnului și unică vistierie a mîntuirii. Căci dacă tainele sînt ale Bisericii, cum poate săvîrși valid pe cele ale Bisericii cel ce este în afară de Biserică? Faptul că cel din afară de Biserică poate avea sau are chiar intenția de a săvîrși ceea ce poruncește Domnul și săvîrșește Biserica, nu-l face pe acela membru al Bisericii și organ al Domnului, cum pretinde teoria augustiniană, căci atunci dispare cu desăvîrșire linia de demarcație între ceea ce este Biserica și ceea ce nu este ea, Duhul lucrînd la fel în și în afară de Biserică. Astfel că ereticii — chiar socotiți fiind că petrec în erezie din ignoranță invincibilă, deci *bona fide* (de bună credință), adică fără vină proprie — nu pot da unor acte religioase ale lor caracter de taină, din moment ce taine adevărate nu există decît în Biserică.

b) Existența tainelor și la eretici și schismatici atinge în special unitatea și vizibilitatea adevăratei Biserici. Căci dacă la eretici, presupunîndu-se îndeplinite condițiile exterioare de validitate a tainelor, se împărtășește cu adevărat harul — căci acest lucru îl implică existența tainelor —, atunci Biserica nu mai este una, singura în care se administrează valid tainele și nu este numai aceea care se vede și care poate fi recunoscută după însușirile ei, ci se extinde mai departe, peste limitele văzute și determinabile, tinzînd să se identifice cu protestanta «Biserică nevăzută»¹⁶).

c) Dacă tainele există, chiar dacă nu în toată deplinătatea lor, la eretici și schismatici, atunci acestora trebuie să li se recunoască o anumită apartenență la Biserică — poate de un grad inferior, dar apartenență totuși, deci comuniune cu restul Bisericii — ca secțiuni sau părți ale Trupului tainic al Domnului sau ca ramuri ale Bisericii. Aceasta duce la neîntemeiata teorie anglicană a ramificației (Branch Theory) și se lovește din nou în unitatea Bisericii. Căci dacă Domnul a întemeiat pe pămînt Biserica Sa, iar nu biserici, și dacă ea este Trupul Lui tainic, cu care El este unit pentru

14. Τὰ Μυστήρια... p. 162-163, nota 1.

15. Dogmatica..., trad. rom., p. 324, în notă.

16. H. Andrutsos, Dogmatica..., trad. rom., p. 324, în notă.

totdeauna, însemnează cu necesitate că ea, Biserica, trebuie să fie un organism unitar și unic. Și atunci, orice idee care presupune vreo tăietură sau despicare în unicul trup al Bisericii, partea tăiată aparținând totuși acestui trup, este în mod necesar falsă.

d) Afirmarea posibilității de existență a tainelor la eretici și schismatici descoperă o concepție magică despre taine, ca rituri în care, numai prin respectarea normelor de săvârșire în exterior, s-ar comunica în chip mecanic efecte supranaturale. Prin aceasta se nesocotește sau cel puțin se lasă în umbră adevărul cuprins în învățătura despre Sf. Taine, anume că adevărul și nevăzutul săvârșitor al Sfințelor Taine este însuși întemeietorul lor, Mântuitorul, prin Duhul Sfânt.

Rezultă din toate acestea că recunoașterea prin iconomie nu poate fi explicată prin ideea înviorării tainelor la intrarea în Biserică.

Temeiul iconomiei este și rămâne calitatea Bisericii de a fi iconoamă a harului divin și administratoare a tainelor Domnului, centru de lucrare al energiilor dumnezeiești ale Duhului Sfânt, centru în care tainele au fost instituite de Fiul și Cuvîntul lui Dumnezeu întrupat.

Explicația aceasta evită toate inconvenientele primei explicații, păstrîndu-se neatînse noțiunile de Biserică și de Sfîntă Taină și oferindu-se în același timp și lămurirea necesară cu privire la aparenta contradicție dintre învățătura și practica Bisericii, după care, uneori, se recunoșteau tainele unor eretici, iar alteori nu se recunoșteau ale aceluiași eretici¹⁷). Biserica, organism viu cu putere de la Domnul, poate acționa după iconomie (κατ' οἰκονομίαν) prin îngăduință și pogorămînt, fără ca prin aceasta să se infirme sau să se atingă ceea ce ea face după strictete și rigoare (κατ' ἀκριβείαν) pentru binele care rezultă și pentru înlăturarea răului. Ceea ce determină Biserica în exercițiul iconomiei este totdeauna binele duhovnicesc și, în această acțiune, ea se conduce mai mult după cuprinzătoarea înțelegere a spiritului decît după rigiditatea literii de lege. Prin aceasta nu se calcă și nu se desființează legea, ci i se afirmă și mai cu putere spiritul; atît de mult, că litera ei este cuprinsă și oarecum topită în flacăra spiritului. Căci, evident, principiul iconomiei nu poate fi înțeles decît în cadrul doctrinei ortodoxe despre Biserică. Iar «Biserica, societate suverană fiind, face uz de rigoare (ἀκριβεία) sau de condescendență (οἰκονομία), după cum voiește, condiționînd și una și alta și în general toate hotărîrile sale cu privire la Sf. Taine de interesele sale proprii, avînd în vedere continuu mîntuirea și ținînd seamă și de fiii săi proprii și de membrii căzuți de la ea»¹⁸).

În exercitarea iconomiei nu apare nici o discrepanță sau contradicție între teoria și practica Bisericii, cum le place unor scriitori apuseni, ca A. Palmieri¹⁹) sau M. Jugie²⁰), de pildă, să afirme, ca și cum una s-ar învăța și alta s-ar face; adică teoretic se tăgăduiește existența tainelor la eretici și schismatici, iar practic uneori se recunosc taine ale acestora, alteori nu. Ade-

17. C. Diobuniotis, Τὰ Μυστήρια... p. 166.

18. H. Andrusos, *Dogmatica...*, trad. rom., 329.

19. Aurelius Palmieri, *Theologia Dogmatica Orthodoxa (ecclesiae graecorussicae) ad lumen catholicae doctrinae examinata et discussa*, vol. I, Florența 1911, p. 623-627; *La rebaptisation des latins chez les Grecs.* — în *Revue de l'Orient chrétien*, vol. VII, 1902, p. 618-646; VIII, 1903, p. 111-143.

20. Martin Jugie, *Theologia Dogmatica Christianorum Orientalium...*, vol. III, Paris 1930, p. 117-125. Tot așa și Hiéromoine Pierre, *Economie ecclésiastique et réitération des sacrements*, în *Irénikon* 14, nr. 3 (1937), p. 228-247; *Irénikon* 14, nr. 4-5 (1937), p. 339-362.

vărul însă este că, urmărind binele duhovnicesc al tuturor — și al fiilor ei și al celor ce au căzut de la ea și vreau să se întoarcă, și al celor care se apropie cu încredere de ea, părăsind erezia în care s-au născut — Biserica poate să recurgă, după împrejurări pe care le judecă ea, la iconomie. Biserica nu este un mecanism fizic, care să acționeze ca ceva lipsit de viață, ci ea este instituție sfântă, organism viu, care poate să ia atitudini diferite în circumstanțe diferite, fără a-și pierde identitatea cu sine și neschimbabilitatea învățăturii sale descoperite. Oare Dumnezeu însuși, când ni se arată, în istoria Revelației, luînd atitudine diferită față de același popor sau față de aceeași persoană chiar, în împrejurări diferite, renunță la neschimbabilitatea Sa? Oare nu este El același Atotbun, Atodrept, Atotînțelept, Atotputernic, etc.? Oare din faptul că odată miluiește și altădată pedepsește, Dumnezeu poate fi cugetat ca fiind odată mai multă iubire și altădată mai puțină? Neschimbabilitatea divină nu are să se înțeleagă ca o formulă imuabilă a unui principiu abstract sau ca o rigiditate absolută a unei entități fizice moarte, ci ca veșnică permanență a aceleiași celei mai depline vieți personale cu punerea în lucrare, văzută sau nu, a acelorași însușiri în același grad.

Asemănător, Biserica, organism viu, condusă nevăzut de Iisus Hristos și însuflețită de Duhul Sfânt, nu se contrazice pe sine și nu se dezice dacă, ținînd mereu binele duhovnicesc și ținînd seama de situațiile concrete, odată recunoaște taine ale unor eretici, iar altă dată nu le recunoaște pe ale celorlorași eretici. Când le recunoaște nu acționează mai cu dreptate, mai înțelepțește și cu mai multă putere, decît atunci cînd nu le recunoaște.

În toată activitatea ei, Biserica rămîne aceeași, urmărind fără abatere binele duhovnicesc, pe care îl vede realizîndu-se pentru credincioși în măsură mai mare uneori prin exercitarea dreptului și puterii de iconomie, iar alteori prin refuzul de a recurge la aceasta.

S-ar părea că din acestea ar rezulta că, în exercitarea dreptului și puterii de iconomie, Biserica nu se conduce de nici un principiu teoretic formulabil. Părerea aceasta a și fost emisă. Andrutsos, de pildă, zice: «Deși în concret este cu puțință să se arate, în anumite împrejurări și condiții, motivul pe baza căruia (într-un caz dat) Biserica primește pe eretici prin iconomie fără rebotezare, totuși, în general, principiul care dictează uzul **stricteții** și al **iconomiei** rămîne inscrutabil, și nici nu se poate formula nici o teorie care să deslușească cursul acțiunii ei (a Bisericii) și care să ofere rațiunea care determină Biserica într-un caz să primească, iar în altul să respingă tainele ereticilor»²¹).

Opinia aceasta, așa cum apare aici, nu este într-un tot întemeiată. Mai întii, în altă parte²²), Andrutsos însuși arată principiul după care se conduce Biserica în aplicarea iconomiei. Acest principiu este cel a **binelui duhovnicesc**, atît al fiilor Bisericii, cît și al celor ce au căzut de la ea. Si acest principiu nu este cu totul inscrutabil și nici teoretic neformulabil. E drept că acest principiu, dimpreună cu întregul învățăturii despre iconomie, n-a primit încă o precisă și definitivă formulare oficială și nici n-a constituit obiectul unei întinse și amănunțite investigații teologice, dar respectarea lui constantă este ușor de văzut în întreaga viață a Bisericii, cînd s-a făcut uz de iconomie; și aceasta pentru că, în Ortodoxie, s-a crezut totdeauna că Bise-

21. H. Andrutsos, *Αί βάσεις της έννόσιμης των Έκκλησιαστών*, p. 39 — după Frank Gavin, *Some Aspects of contemporary Greek orthodox Thought*, p. 297-298.

22. *In Dogmatica...*, p. 329.

rica, în calitatea ei de iconoamă a harului, poate și știe să aleagă calea cea mai bună care duce la mîntuirea fiilor ei și să utilizeze mijlocul cel mai potrivit prin care sînt chemați sau atrași mai cu putere spre mîntuire cei ce nu fac parte din Biserică sau s-au rupt de la ea.

Mai departe, cum observă cu dreptate Diobuniotis ²³⁾, în recunoașterea prin economie a tainelor săvîrșite de eretici sau de schismatici, Biserica nu procedează arbitrar, ci după anumite principii determinabile, hotărîtor fiind principiul binelui duhovnicesc, în lumina căruia sînt privite toate.

Astfel, în această ordine, Biserica ține în deosebi seamă de: 1. gradul de apropiere doctrinală de Ortodoxie; 2. învățătura despre taine în general și despre botez și preoție în special; 3. săvîrșirea canonică a tainelor; 4. succesiunea apostolică neîntreruptă; 5. atitudinea față de Ortodoxie.

Avîndu-se în vedere toate acestea, se înțelege de ce Biserica a recunoscut tainele acelora care aveau succesiunea apostolică neîntreruptă, care păstrau nealterată învățătura despre taine, pe care le administrau corect, și care nu manifestau dușmănie față de Biserică și, în genere, nu se aflau prea departe de Ortodoxie; după cum este de înțeles de ce Biserica n-a recunoscut validitatea tainelor acelora cărora le lipsea succesiunea apostolică, stricînd și credința și săvîrșind necoresct și tainele.

Dar, evident, aceste norme nu pot fi socotite cu totul rigide și nu se urmează orbește, legînd mîinile Bisericii, adică nu se aplică cu totul indiferent de atitudinea pe care ar lua-o, într-un moment sau altul, ereticii sau schismaticii față de ortodoxie și nici indiferent de binele duhovnicesc pe care necurmat îl urmărește Biserica. Și atunci, dacă unii eretici sau schismatici iau o atitudine dușmănoasă față de Biserica Ortodoxă, desfășurînd intensă acțiune de prozelitism — cum s-a întîmplat în timpuri și împrejurări diferite, din partea romano-catolicilor și calvinilor, în Rusia, în Grecia sau în România ²⁴⁾ — încercîndu-se prin diferite mijloace, dintre care nu lipseau nici presiuni politice și nici mistificări ale adevărului, turburare și desbinări pe teren ortodox, este iarăși de înțeles că aceste împrejurări cereau sau cer necunoașterea tainelor săvîrșite de cei care încearcă silnicii asupra conștiințelor, călcînd cu nepăsare peste libertatea acestor conștiințe. Așa se explică și recunoașterea, într-o vreme și în anumite împrejurări, a botezului și hirotoniilor apusenilor în biserica rusească și în cea grecească, ca și necunoașterea, în altă vreme și în alte împrejurări, a acestor taine de către bisericile amintite. Căci, cum iarăși observă Diobuniotis ²⁵⁾, «ca iconoamă a harului divin, Biserica poate recunoaște preoția și tainele în general ale schismaticilor și ereticilor la care ele n-au fost săvîrșite canonic sau la care succesiunea apostolică a fost întreruptă; precum și să respingă, din motive pe care ea le consideră juste și necesare, preoția și tainele în general ale schismaticilor și ereticilor la care acestea au fost săvîrșite în mod canonic și nici succesiunea apostolică n-a fost întreruptă».

23. Τὰ Μυστήρια..., p. 162-165.

24. În 1828, cu ocazia convertirii la ortodoxie a unor catolici, Mitropolitul Veniamin Costache dispune ca aceia «să se boteze cu desăvîrșitul botez»; iar dacă nu se poate, «spre a nu da pricină de scandală, se va urma numai forma ungerii cu Sf. Mir». — Iorgu D. Ivan, *Mitropolitul Veniamin Costachi, în lumina canoanelor*, în *Bis. Ort. Rom.*, 1947, nr. 1-3, p. 87, nota 3. Mitropolitul Veniamin Costachi urmează, în această privință, pe Sf. Vasile cel Mare, care recomandă recunoașterea prin economie a botezului Cătarilor.

25. Τὰ Μυστήρια..., p. 164-165.

4. **Concluzie.** Din considerațiile de pînă aici rezultă că principiul iconomiei nu poate fi înțeles decît în cadrul învățaturii despre Biserică, vistieria mîntuirii, iconoama harului divin și administratoarea sfintelor taine. Prin Biserică se continuă întreita activitate mîntuitoare a Fiului lui Dumnezeu întrupat; prin ea și numai în ea se împărtășește credincioșilor harul dumnezeiesc ca rod al Intrupării și Jertfei, în sfintele taine. Biserica este prelungire a Intrupării; Hristos însuși este viu și activ în Biserica Sa, El este viața și puterea ei. În puterea ei, a Bisericii, putere a Domnului și de la Domnul, stă să hotărască după a Lui poruncă și încredințare asupra celor ce privesc mîntuirea credincioșilor. Ea, însă, trupul Lui tainic fiind, nu face nimic fără de El, capul ei, și fără de Duhul, pogorît și sălășluit în ea. De aceea lucrarea Bisericii este lucrarea Domnului. Puterea de a lega și dezlega (Mat. 18, 18) este generală, nemărgininindu-se exclusiv la iertarea păcatelor în taina pocăinței, ci întinzîndu-se și la capacitatea Bisericii de a face, în anumite condiții, valid ceea ce în sine nu este valid.

Drept aceea, orice teorie care ar căuta să explice recunoașterea prin iconomie a tainelor săvîrșite de eretici sau de schismatici altfel decît prin capacitatea Bisericii, ca iconoamă a fiarului, de a declara valid ceea ce în sine nu este valid, pe lîngă faptul că o astfel de teorie este inutilă, ea nu este decît încercare — conștientă sau nu — de a introduce elemente străine de cuvîntul lui Dumnezeu în revelație, alterîndu-se în același timp, direct sau indirect, învățatura despre Biserică și despre sfintele taine, prin aceea că, în acest caz, Biserica nu mai apare ca singură vistierie a mîntuirii, iar sfintele taine nu se mai prezintă ca lucrări numai ale Bisericii, ci ca existînd și înafară de ea și ca avînd un pronunțat caracter magic.

Principiul binelui duhovnicesc, urmat permanent și fără șovăire de Biserică, explică suficient cursul acțiunii acesteia în aplicarea iconomiei, aplicare determinată de bunătate, condusă de înțelepciune și dusă la bun sfîrșit prin puterea de la Domnul; și cu deosebire acest principiu lămurește îndeajuns păruta disarmonie dintre teorie și practică sau aparenta inconsecvență a Bisericii în recursul, după împrejurări, la **iconomie**, prin care ea, «stîlp și temelie a adevărului» (I Tim. 3, 15), se apleacă — fără a lăsa nimic din adevărul deținut de ea și fără a se abate din calea statornicită de Intemeietorul și Capul ei — și întinde mîna de ajutor celor ce se află în rătăcire și doresc să vină la ea spre a se mîntui.

SOBORNICITATEA BISERICII

I. Cuvînt lămuritor.

Sobornicitatea e plinătatea vieții dumnezeiești împărtășită celor care formează un organism tainic — Biserica lui Iisus Hristos —, în comuniunea iubirii suprafirești și a adevărului descoperit și în duhul libertății de copii ai lui Dumnezeu. Ea implică, deci, unirea tuturor cu totul, în trăirea unicului adevăr descoperit, formulat în soboarele a toată lumea creștină.

Ea este astfel belșugul puterii lui Dumnezeu, al darurilor și harurilor de sus, care în oameni se vădesc, deși depășesc și copleșesc pe oameni.

Trăită în chip nedesăvîrșit aici pe pămînt, ea este desăvîrșită numai în cer, cînd după învățătura descoperită, vom vedea totul față către față și nu în parte și ca prin oglindă.

Intreaga creștinătate mărturisește sobornicitatea Bisericii în articolul al nouălea al Simbolului Credinței, prin care se proclamă credința «întru una, sfîntă, sobornicească și apostolească Biserică».

Cel de al treilea atribut al Bisericii, mărturisit aici, se deosebește de toate celelalte prin aceea că are un înțeles mai tainic și mai cuprinzător decît al celorlalte, asupra căruia nu sînt întru totul de acord, nu numai teologii feluritelor confesiuni, ci nici ostenitorii aceleiași Biserici.

Astfel, Biserica Ortodoxă a recunoscut ceea ce face specificul ei ca învățatură, organizare și trăire în chiar această însușire.

Totuși, Biserica Apuseană a uzurpat acest nume al Bisericii celor dinții veacuri creștine — și primii Reformatori se numeau, la fel, «catolici» —, păstrînd forma grecească a cuvîntului «καθολική-catolică». Este însă o nuanță de deosebire între înțelegerea «catolicității» de către apuseni și înțelegerea ei de Răsăriteni.

Acesta este tîlcul faptului că, deși însușirea de a fi «sobornicească», a Bisericii, este tîlmăcirea cuvîntului «καθολική», cu toate acestea, în Bisericile Ortodoxe nu s-a împămîntenit traducerea «catholica». Ci acest cuvînt a fost lăsat deoparte, ca termen tehnic, pentru denumirea Bisericii Apusene — (contestat pînă azi de terminologia grecească, care-l folosește rar, preferînd pe cea de «apuseană»).

În traduceri în limbile sud-estului Europei ale «Crezului» s-a folosit cuvîntul «sobornicească» deși nimic nu împiedica pe vechii tîlmăcitori romîni, d. p., să folosească neologismul «catolică», cum a făcut în atîtea alte cazuri. Explicația constă în faptul că, conducîndu-se de vechile traduceri slavonești, iscușii tîlmăcitori și-au dat seama de nuanța de deosebire între «catolicitatea» Bisericii ecumenice și aceea a Bisericii Apusene.

Acest lucru n-a scăpat vigilenței vechilor tîlmăcitori slavoni. Deși aveau cuvintele corespunzătoare «catolicității» în sens apusean, adică identice cu «ecumenică», «universală», de pe «orbis terrarum», — ca «vsemirniî», «vselenskii» —, ei au tradus în Simbolul Credinței cuvîntul «καθολική» prin «sobornaia», cu nuanța de a aduna, a uni, știind că aici e vorba de o «catolicitate» a Bisericii deosebită, în care totul e unit laolaltă în chip viu și nemijlocit cu Viața, în plinătatea de viață harică a Bisericii.

Cu aceasta se dădea cuvîntului *καθολική* nu numai o tălmăcire ci și o filcuire, care făcea din această însușire expresia ființei Bisericii în ceea ce realizează și va realiza ea, cosmic și eshatologic¹⁾.

Trebuie să precizăm fără zăbavă că ruperea acestui atribut de celelalte și izolarea lui ar falsifica în întregime noțiunea de Biserică. Astfel, lipsind Biserica de «unitatea» ei, am tăgădui mîntuirea creștinilor într-un singur Trup tainic și existența unui singur adevăr, care caracterizează Predania cea păstrată totdeauna, pretutindeni și de toți creștinii. O Biserică lipsită de însușirea «sfințeniei» face dovada lipsei Duhului Sfînt în ea. Iar absența «apostolicității» echivalează cu scoaterea Bisericii din Istorie și prefacerea ei într-o noțiune abstractă de Biserică cerească, fără contingente cu realitățile pămîntești.

Și iarăși: confundarea sobornicității cu celelalte atribute ale Bisericii ar duce la dispariția sobornicității: în unitatea ei (în pătrunderea adevărului și în supunerea la o unică autoritate — cum fac adesea teologii romano-catolici), sau în sfințenia ei (prefăcîndu-se Biserica într-o sectă mistică de sfinți), sau, în apostolicitate (care ar înlocui evidența lăuntrică a adevărului cu autoritatea unui principiu din afara ei)²⁾.

Vom cerceta, pe rînd, obîrșia și temeliile sobornicității, realitatea ei cea-mai pre sus de lume și realizarea ei printre oameni, după învățătura Bisericii noastre.

II. Obîrșia și temeliile sobornicității.

Obîrșia sobornicității e în plinătatea de viață dumnezească, în iubirea perihoretică a Prea Sfintei Treimi; iar temeliile ei sînt Intruparea Domnului și lucrarea Duhului Sfînt în Trupul său tainic. Le vom înfățișa pe scurt.

1. Biserica a existat înaintea creației lumii în veșnicele paradigme dumnezești și **adîncurile ființei ei își au obîrșia în Sfînta Treime**. Căci ea a luat naștere din revărsarea iubirii intratrinitare asupra omenirii căzute în

1. Cf. Prof. Dr. St. Tankov, Sofia, *Die Katholizität der Kirche*, studiu publicat în vol. omagial, închinat I.P.S.S. Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului (Sibiu 1940), p. 801, unde citează pe A. Hesen, *Istoria traducerii slavone a Simbolului de Credință* (St. Petersburg 188). Iată cîteva dintre citatele patristice mai obișnuite: «Acolo unde este Hristos este și Biserica sobornicească „ή καθολική” scrie Sf. Ignatie în Epistola către Smirneni, VIII, 2. Același lucru îl aflăm la Sf. Policarp, care folosește de mai multe ori aceeași expresie. În Martiriul său se găsește expresia: «Biserica sfințită și sobornicească» (VIII, 1, etc.). După săvîrșirea sa din această viață, Sfîntul proslăvește pe Hristos, «Păstorul Bisericii sobornicești pe pămînt» (XIX, 2). Ereticii numeau pe creștini *οι καθολικοι*. ne informează Sf. Irineu în *Adversus Haereses*, III, 15, 2. Tertulian dă Bisericii același nume (*De praescriptione haereticorum*, cap. XXX). Sf. Pacian declară că numele lui e «christianus», iar «cognomen-ul» e «catholicus» (*Epistula ad Sympronian*, I, 4, Migne XIII, col. 1055).

Ne oprim aici. Ca o reminiscență a prefacerii adjectivului «catholica», în numele propriu al Bisericii, aflăm la Bernard de Clairvaux, «reconcilietur Catholicae» (In Cant., s. 64, nr. 8, Migne, P.L. CLXXXIII, col. 1086).

Cele mai multe dintre simboalele de credință au cuvîntul *καθολική* -catholica. Astfel îl aflăm în Simbolul Apostolic, versiunea română (v. Denzinger, nr. 6), în Simbolul Sf. Epifanie (ib. nr. 14), în Simbolul de la Niceea (ib., nr. 54), în Simbolul niceo-constantinopolitan (ib., nr. 86).

2. Vladimir Lossky, «Despre cea de a treia însușire a Bisericii», în revista «Vestitorul Exarhatului patriarhal al Europei de Vest» («Vestnik Russkovo zapadno — Evropeiskovo Patriarșevo Exarhata»), seria nouă, nr. 2-3, Paris 1950, pp. 58-67, (în limba franceză); citat după recenziă din «Revista Patriarhiei din Moscova» («Jurnal Moskovskoi Patriarhii»), nr. 2, februarie 1954, p. 79.

păcat. În lumina Sfintei Treimi se descopăr străfundurile de taină ale ființei Bisericii și mai ales adevăratul sens al sobornicității care învăluie în sine unitatea și multiplicitatea, acordându-le în chip suprafiresc. În taina treimică și în cea ecclesiologică și sobornicească, deci, totul cuprinde partea și partea cuprinde plinătatea totului — credinciosul singuratic putînd fi asemenea în sfințenie cu întreaga Biserică cu care este în împărțășire, în Duhul cel Sfînt.

Căci Biserica este una în mulțimea membrilor și întregă în fiecare dintre ele. (Multe opere de artă religioasă exprimă acest adevăr. Pe străvechiul portal al bisericii Sf. Sabina de pe Aventin, se văd Apostolii ridicînd Crucea. Iar sub Cruce stă o fecioară rugîndu-se: E chipul Bisericii. Plină de dor și iubire, ea își ridică privirea spre Cruce, izvorul Sf. Har). Dar în acelaș timp, după cuvîntul unui teolog din vremuri îndepărtate, Biserica e multiplă în mulțimea membrilor, a harurilor și darurilor primite în ea. Într-un cor nesfîrșit mulțimea intonează ceea ce cîntă fiecare membru al lui, după cum ceea ce intonează unul singur — cîntărețul de strană — poate forma valurile uriașe ale cîntărilor ce izbucnesc din mii de piepturi. De aceea, în virtutea puterii unificatoare a Duhului Sfînt, cel ce se roagă singur poate vorbi la plural — ca psalmistul —, după cum cei ce se roagă împreună o fac la singular, deși e mărturisirea unei Biserici întregi.

(S-a observat în simbolul apostolic că după ce se mărturisește credința în Persoanele Treimice, se adaugă aceea în comuniunea sfinților pentru a se întări această mărturisire prin prezența spirituală a întregii Biserici, de pretutindeni, de totdeauna). Deci după cum orice om este universul în mic — microcosmos —, tot astfel orice credincios e Biserica în mic, în măsura în care primește darurile și harurile aceluiași Duh Sfînt care o însuflețește și pe ea.

Viața Bisericii în și prin Sfînta Treime e desvăluită de rugăciunea Domnului pentru ucenicii lui de azi, de ieri, de totdeauna și de pretutindeni în cer și pe pămînt; sobornicitatea după modelul inefabil al perihorezei treimice e accentuată cu fiecare repetare a cuvîntului: «Ca să fie una... precum sîntem și Noi..., după cum Tu, Părinte. Întru Mine și Eu întru Tine, ca și ei să fie întru Noi... precum și Noi una sîntem: Eu întru ei și Tu întru Mine, ca să fie în una desăvîrșiți...» (Ioan, XVII, 20, 11, 21, 22, 23; cf. Efeseni, IV, 4-6).

În sobornicitatea Bisericii ca și în Sf. Treime avem o identitate suprafirească a unității cu multiplul: Biserica, în totalitatea ei, ca și în fiecare dintre părțile ori membrele ei, este sobornicească, fiind egale și identice în sfințenie după Duhul Sfînt care le plinește. Căci sfințenia insului singuratic năzuiește la desăvîrșirea sfințeniei Bisericii, la plinirea măsurii bărbatului desăvîrșit care este Iisus Hristos (Efeseni, IV, 13). În Epistola către Efeseni — ecclesiologică între toate —, Sf. Apostol Pavel arată unele fețe ale lucrării Persoanelor Prea Sfintei Treimi în Biserica: După ce dă mulțumită lui Dumnezeu, Tatăl puterii, pentru darurile Sale cele bogate (I, 16-19), adaugă că El a vădit puterea Lui în Iisus Hristos, căruia i-a supus toate și L-a dat cap Bisericii (I, 20-23 a). Biserica este plinirea Celui care împlinește toate întru toți, adică Duhul Sfînt (ib., 23 b). Această comuniune în iubirea suprafirească, această trăire a adevărului descoperit este descrisă în toată frumusețea ei în Faptele Sf. Apostoli, II, 42, 46.

În epoca patristică s-a dezvoltat mult ecclesiologia treimică. Prin aceasta s-a înțeles mai întii unitatea în multiplicitate, care caracterizează atât

Sfânta Treime (cea una după ființă și întreită după Persoane), cît și Biserica (una, ca trup tainic al Domnului, cu nenumărați membrii). Apoi s-a înțeles identitatea de viață revărsată de Prea Sfânta Treime asupra credincioșilor, prin harurile și darurile ei — comuniune de viață în credință și iubire suprafirească, (mai ales pe temeiul textelor din Ioan V, 24; VI, 47; XVII, 3; I Cor. XIII, 12, 18, etc.).

Astfel, Origen, tilcuind textul din Numeri, XXXI, 49, aplică «războinicilor» pomeniți acolo descrierea din Fapte, II, 42 sq. Și continuă așa: «Să învățăm disciplina armoniei (consónantiae disciplina): Căci, după cum în muzică, dacă coardele au fost rînduite într-un chip armonic, instrumentul redă sunetul suav au unui cîntec modulat, pe cînd dacă sînt unele disonanțe în lire sunetul dat e neplăcut, iar dulceața cîntecului se pierde, tot astfel și cu cei care luptă pentru Dumnezeu...»³). Sfîntul Ciprian a exprimat în chipul cel mai ales această asemănare între misterul treimic și acela al Bisericii, comentînd unele texte ioanice și conchide: «Cine ar putea crede atunci că această unitate, ieșită din stabilitatea dumnezească și asemenea misterelor cerești, ar putea fi ruptă în Biserică și sfărîmată de opunerea voințelor la un acord?»⁴). Unitatea Bisericii este o adevărată «unitas Dei»⁵). Revărsarea vieții intratreimice asupra Bisericii, asemănarea trăirii ei cu perihoreza dumnezeiască au făcut pe Sfinții Părinți să vadă în sobornicitatea Bisericii chipul Prea Sfîntei Treimi: «Creștinismul este o imitare a firii dumnezeiești», ne învață Sf. Grigorie de Nisa⁶).

Idealul sobornicității este perihoreza Sf. Treimi. Simbolismul biblic o afirmă cu putere în minunea Cincizecimii mai ales⁷). Limbile de foc simbolizează și propoveduirea adresată tuturor Neamurilor, după cum cei doisprezece Apostoli, corespunzînd celor douăsprezece triburi, simbolizează universalitatea lumii, căci «Israel cel după trup» este înlocuit cu «cel după Duh» în prerogativele sale de «popor ales», de «fiu al lui Abraam». Impărtășirea limbilor asupra Apostolilor simbolizează unitatea Duhului în mulțimea celor chemați la adevăr. Insuși numele lui Adam, — cu cele patru litere ale sale, care sînt inițialele punctelor cardinale în limba grecească—, este simbolul reunirii tuturor din cele patru vînturi, topind ce îi separă în focul iubirii⁸).

Mărturisirea Ortodoxă arată rolul celor de a II-a și a III-a Persoane ale Sfîntei Treimi în Biserică, pentru a face legătura de obîrșie dintre ele învățîndu-ne: «Biserica, deși este făptură și se alcătuieste din oameni, are însă de cap pe însuși Hristos, pe adevăratul Dumnezeu, pe Sfîntul Duh, care o învață totdeauna și o face precum zice Apostolul, Mireasă curată și ne-

3. Origen, *Omilia XXVI-a asupra cărții Numeri*, nr. 2. Bachrens, pp. 244-245, apud Henri de Lubac, *Catholicisme*, col. *Unam Sanctam*, (Paris 1938, pp. 305-306).

4. Sfîntul Ciprian, *De unitate Ecclesiae*, VI. ed. Hartel, CSEL, III, 1, p. 215; apud. M. J. Congar, *Chrétiens desunis, principes d'un oecuménisme» catholiquus»* (Paris 1937), p. 59, nota.

5. Idem, *ibidem*, VIII; în aceeași ediție, p. 216, etc.; apud id., *ibidem*.

6. Sf. Grigorie de Nissa, *Despre mărturisirea creștină*, Migne, P.G. XLVI, col. 244 C.

7. Cf. Henri de Lubac, *Catholicisme*, col. «Unam Sanctam» (Paris 1938), p. 28 sq.

8. Fericitul Augustin, *Asupra Psalmului CXCIV*, nr. 15, Migne, P.L. XXXVII, col. 1236.

întinată a lui Hristos, «stîlp și întărire a adevărului» (I Timotei III, 15). Dar ei nu sînt omenesți, ci dumnezeiești»⁹).

2. Sobornicitatea Bisericii își are temelie adîncă în **însăși ființa ei de Trup tainic al Domnului**, deoarece tuturor membrilor Bisericii le e dată plinătatea harurilor și darurilor Bisericii — sfințenia ei — în Hristos și prin Hristos. În El și prin El se săvîrșește comuniunea de credință în iubire prin legătura organică de membre ale aceluiași Trup. În El și prin El e cu puțință «un Domn, o credință, un Botez» (Efeseni, IV, 5), în tot ca și în parte, partea nefiind despărțită de tot și totul de parte. Însăși viața în Hristos — atît de felurită după slujbele membrilor Trupului Său — e unică (Rom. XII, 4, sq., I Cor. XII; Efeseni, IV, etc.). Documentele primare ale Bisericii atestă că dintru început creștinii s-au simțit niște făpturi noi, prefăcute prin iubirea dumnezească atotbiruitoare, față de Tatăl Ceresc și de semenii lor, frați în Domnul. Această transformare a lor i-a deosebit de «lume», formînd un corp deosebit, o comunitate a cărei plinătate e Duhul Sfînt, strîns unită, ca membre ale unui organism, ca părți ale unui tot, care și-au însușit o fire unică, asemenea aceleia a Tatălui, firea dumnezească a Trupului tainic al Domnului.

Această prefacere a noastră e arătată de însuși Mîntuitorul, care ne învață că ne tragem substanța vieții noastre duhovnicești din viața Sa, ca mlădițele din viță, membre ale Trupului tainic al Domnului, care este Capul lui, adică principiul lui vital și conducător. El este o realitate tainică, duhovnicească; noi, creștinii, sîntem o realitate văzută, adică un trup (însuflit și condus de Capul cel nevăzut). În acest înțeles Biserica este Trupul lui Hristos, slava Lui, partea Lui colectivă și văzută, adică supusă simțurilor. Așa și-a perpetuat — ca și «Pneuma» prin «soma» —, Mîntuitorul existența Sa sensibilă pe pămînt prin Biserică¹⁰).

Nu mai zăbovim asupra chipului în care Sf. Apostol și Evanghelist Ioan arată că însușirea sobornicității Bisericii e cuprinsă în starea Bisericii de Trup Tainic al Domnului (în Ioan, III, 3-6, VI, XIII-XVII, etc., alături de Apostolul Neamurilor, în I Cor., XII, 19; Gal. III, 26-28, Col. II, 9-12; Rom., VI, 1; Tit, III, 5-7, etc., etc.).

Prin rostul Sf. Apostol Pavel s-a descoperit învățătura despre cei doi Adami și cea despre recapitularea întregii omeniri în Iisus Hristos, pe care epoca patristică le va desvolta în toată strălucirea lor. Amintim numai această din urmă învățătură legată în deosebi de numele Sf. Irineu, după care întreaga fire omenească a fost îndumnezeită în principiu, în potență, în clipa în care Logosul dumnezeesc a primit firea omenească în întregimea ei. Dar această fire omenească vine fără încetare în atingere cu Logosul dumnezeesc, în Biserică, prin Sfintele Taine. Firea noastră se încorporează astfel neconținut în Trupul Tainic pe măsură ce primește Botezul, murind cu Hristos și înviind cu El. Apoi se îndumnezește prin împărțășirea cu însuși Trupul și Sângele Domnului. Și astfel, se creiază o nouă fire, lipsită de păcat, în potență: este însăși taina formării acestui Trup al Domnului care e Biserică¹¹). Sfîntul Ioan Damaschinul a rezumat astfel

9. *Mărturisirea Ortodoxă*, întrebarea XCVI-a; ediția II-a a Sf. Sinod (București 1922), p. 91.

10. M. Goguel, *Quelques remarques sur l'Unité de l'Eglise, dans le Christianisme primitif*, în «Bulletin de la Faculté de Théologie Protestante de Paris», mai 1936, pp. 1-9.

11. Pentru partea aceasta vezi studiile noastre «Despre îndumnezeirea omului».

gîndirea patristică asupra sobornicității Trupului tainic al Domnului vorbind despre Euharistie: «Dacă Taina este o unire cu Hristos și în același timp o unire a unora cu ceilalți, ea ne dă oricum unitatea cu cei care o primesc ca și noi»¹²).

«Sobornicitatea» Bisericii capătă astfel, în «taina cea din veac ascunsă și de îngeri neștiută» o temelie de nezdruncinat.

Dar pe lângă unitatea firii dumnezeești, este vădită în Biserică și pluralitatea persoanelor credincioșilor. Această existență împreună a mulțimii persoanelor într-o unică fire dumnezească, este însuși misterul sobornicității Bisericii creștine; ea e lucrarea Sfîntului Duh, pe care o vom înfățișa pe scurt acum.

3. Intr-adevăr, **sobornicitatea Bisericii e și lucrare a Sfîntului Duh.** A treia Persoană a Sfintei Treimi are, în virtutea apropierei o îndoită lucrare antinomică, de unificare și de separație:

a) Ca Mîngîietor el săvîrșește lucrarea de **unificare a Bisericii.**

El este cel care a pregătit «taina cea din veac ascunsă și de îngeri neștiută. Căci Mîntuitorul lumii «s-a întrupat de la Duhul Sfînt...». Tot El coboară peste darurile puse înainte și le prefacă în cinstit Trupul lui Hristos și în cinstit sîngele Lui, pentru ca prin ele să ne prefacă și pe noi în însuși Trupul Tainic al Domnului. Cel ce s-a coborît asupra jertfei lui Ilie¹³) și a făcut-o bine plăcută lui Dumnezeu, cel ce a coborît asupra Sfîntilor Apostoli, inundu-i prin energiile sale cele necreate, coboară pe sfințele altare prin sfințele Taine și în deosebi prin dumnezeasca Euharistie — «sacramentum unitatis Ecclesiae» —, pentru ca, după cum se roagă preotul în taină «pre noi pre toți, care ne cuminecăm dintr-o pîine și dintr-un potir să ne unească unul cu altul întru împărtășirea unuia Sfîntului Duh... Încă ne rugăm Ție, (continuă rugăciunea): pomenește Doamne sfînta Ta sobornicească și apostolească Biserică, de la o margine la alta a lumii... Fă să înceteze desbinările Bisericilor... ridicările eresurilor degrabă le nimicește cu puterea Sfîntului Tău Duh...»¹⁴). În chipul acesta lucrarea unificatoare a Duhului Sfînt înnoiește și actualizează de fiecare dată Rusaliile creștine în lucrarea de unificare a Bisericii lui Iisus Hristos.

b) **Dar lucrarea Sfîntului Duh mai are o față.** Am văzut că Biserica este Trupul lui Hristos; ca atare ea se înfățișează în unitatea tainică a Trupului Domnului. **Biserica mai este însă și plînată de Duhul Sfînt**, care pe toate le plinește. Orice creștin este un mădular al Trupului Tainic; dar ca persoană el este o ființă care cuprinde și rezumă în sine însușirile Bisericii. Privit din acest îndoit punct de vedere nu se poate face o despărțitură între aspectul de «hristofor» și cel «pnevmatofor» al membrului Trupului tainic; dimpotrivă, o calitate implică pe cealaltă. Ca membru al

De ce nu primesc romano-catolicii această învățătură, în rev. «Biserica Ortodoxă Romînă», anul LVI (1938), nr. 11-12, noiembrie-decembrie; «Teoria recapitulațiunii la Sfîntul Irineu», în «Studii Teologice», 1939; și «Biserica, Trupul tainic al Domnului», în «Biserica Ortodoxă Romînă», anul LX (1942), nr. 7-8.

12. Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, IV, 13, Migne, P.G. XCIV, col. 1154.

13. Cf. Sf. Ambrozio al Mediolanului, *De Mysteriis*, c. 9, nr. 52, Migne, P.L. XVI, col. 406; cf. de asemenea Sf. Ioan Gură de Aur, *Tratatul despre preoție*, III, c. IV, Migne, P.G. XLVIII, col. 642.

14. *Dumnezeasca Liturghie a Sfîntului Vasile cel Mare*, rugăciunile de după prefacere, în *Dumnezeeștile Liturghii*, ed. V-a (București 1921), pp. 154, 156, 160.

Bisericii primești pe Duhul Sfânt și invers, prin lucrarea Duhului Sfânt devii membru al Bisericii.

Teologii au adâncit taina unității în Trupul lui Iisus Hristos și a mulțimii persoanelor¹⁵). Pe măsură ce aceste persoane își însușesc în chip liber firea dumnezească, harică, fiecare dintre ele devine, la rîndul ei, o persoană în două firi, după modelul Domnului însuși. După Sf. Maxim Mărturisitorul aceasta însemnează că trebuie să unim «prin iubire firea creată cu firea cea necreată, făcîndu-le să apară în unitate și identitate prin cîștigarea harului»¹⁶). Persoanele care formează Biserica sînt ipostasele unicei naturi a Trupului tainic, aici, pe pămînt; iar în veacul ce va să fie, cînd Biserica va atinge desăvîrșirea ei din urmă, aceste persoane vor uni între ele firea creată cu plinătatea necreată și se vor face astfel ipostase omenști îndumnezeite ale Bisericii, precum Hristos s-a făcut ipostază dumnezească întrupată. Atunci lucrarea Sfîntului Duh va deveni din nou una de unire. Pe pămînt ea are acest caracter în măsura în care efectele lucrării îndumnezeietoare se apropie de desăvîrșirea finală.

În Biserica Ortodoxă există armonie între scopul suprem al creștinului și acela al comunității: mîntuirea. De aceea, cu cît desăvîrșirea persoanelor e mai deplină, cu atît integrarea lor e mai absolută. Focul iubirii topește zăgazarile egocentrismului, într-o dăruire deplină fratelui în Hristos. Sf. Maxim Mărturisitorul scrie în această privință: «Dragostea cea desăvîrșită nu defaimă pre o fire a acelorași oameni, după osebitele lor scopuri, ci deapurerea la aceasta privind pe toți oamenii întocmai iubește, adică pe cei îmbunătățiți ca pe niște prieteni, iar pe cei răi ca pe niște vrăjmași îi iubește, făcîndu-le bine și îndelung răbdînd, suferind cele ce i se aduc asupra de la dînșii, răul nici decum nesocotindu-l, ci și pătîmind pentru dînșii de s-ar fi întîmplat ca și pe aceștia să-i facă prieteni...»¹⁷).

Un străvechi autor creștin a analizat în chipul cel mai minunat această idee patristică despre unitatea în Dumnezeu prin iubire a tuturor creștinilor, zicînd unui frate în Hristos: «Tu-mi ești prezent, și în rugăciunea ta și eu îți sînt prezent. Nu fii mirat că zic: prezent. Căci dacă mă iubești și dacă, fiindcă sînt chipul lui Dumnezeu, mă iubești, și eu îți sînt tot atît de prezent precum îți ești ție însuși. Tot ceea ce ești după ființă și eu sînt. Căci orice suflet rațional este într-adevăr, chip al lui Dumnezeu. Așa încît, cel care caută în sine chipul lui Dumnezeu, caută acolo tot atît pe aproapele său ca și pe sine însuși, și cel care îl află în sine pentru că L-a căutat acolo, îl cunoaște așa cum este în orice om... Dacă deci tu te vezi, mă vezi și pe mine, care nu sînt altceva decît tine; și dacă iubești chipul lui Dumnezeu, mă iubești pe mine, chip al lui Dumnezeu; și la rîndul meu, și eu te iubesc iubînd pe Dumnezeu. Astfel căutînd același lucru, năzuind spre același lucru, sîntem deapururi prezenți unul pentru altul în Dumnezeu, în care ne iubim»¹⁸). În fiecare persoană strălucește chipul Celui veșnic, adus la așe-

15. Cf. pentru această parte Vladimir Lossky, *Essai sur la Théologie mystique de l'Eglise d'Orient* (Paris 1844), p. 171 sq.

16. Sf. Maxim Mărturisitorul, *De ambiguis*, Migne, P.G. XCI, col. 1308 B.; apud Vladimir Lossky, *op. cit.*, în nota precedentă, p. 182.

17. Idem, *Patru sute cugetări creștine*, traduse de Paisie Velicicovski (1722-1724), fostul stareț al mînăstirii Neamțu, transcrise și tipărite de pe manuscrisele lui Paisie de protoiereul Gh. Maxim (Neamțu 1939), p. 31; cf. și *Epist. VIII* (Migne, P.G. XCI, col. 440), etc.

18. *Meditationes piissimae de cognitione humanae conditionis*, cap. XV, nr. 14, Migne, P.L. CLXXXIV, col. 495; cit. apud Henry de Lubac, *op. cit.*, p. 49; cf. Fer. Au-

mănare în Trupul Tainic; primii creștini sărutau pieptul celui ce primea dumnezeeștile Tainē, căci era purtător de Dumnezeu, — theofor.

Dar prezența semenului în prezența lui Dumnezeu mai ales cere o golire de sine pentru a-i face loc: Chenoza Domnului pe Cruce este o realitate vie pentru orice creștin. El trebuie să moară sieși, egoismului și patimilor sale, să renunțe, adică la tot ce se opune idealului creștin care vrea să înalțe pe credincios pînă la culmile Golgotei și Taborului și să se integreze în chipul cel mai desăvîrșit Trupului Tainic al Domnului cel viu făcut de Duhul Sfînt. Așa, după cum omenirea credincioasă moare pentru ca să învieze și să se înalțe «la dreapta Tatălui», în Iisus Hristos, tot astfel această omenire trebuie să renunțe la sine, să moară în fiecare dintre membrele sale, pentru ca să învieze în strălucirea participării integrale la Trupul Tainic al Domnului: «Dacă bobul de grîu nu moare...» a zis Apostolul. «Pe lemnul crucii, ne învață Sfîntul Irineu, lucrarea Cuvîntului lui Dumnezeu s-a vădit tuturor; mîinile Sale s-au întins ca să adune pe toți oamenii. Două mîini întinse, căci două popoare sînt împrăștiate peste tot pămîntul. Un singur Cap în centru, căci un singur Dumnezeu există pe deasupra tuturor, în mijlocul tuturor și în toți»¹⁹).

Problema sobornicității într-o Biserică, una, dar cu o mulțime de membre are și alte fețe; le vom cerceta pe rînd²⁰):

III. Manifestarea Sobornicității Bisericii

1. **In ființa ei, Biserica este Trupul tainic al Domnului**, potrivit învățaturii biblice și patristice²¹); această denumire a ținut loc de definiție a Bisericii de două milenii.

Aceasta însemnează că comuniunea duhovnicească a sufletelor, care trăiesc din viața dumnezeiască, dăruită de Iisus Hristos celor credincioși, formează un organism, adică un trup tainic, ale cărui membre sînt credincioșii. Iar valoarea faptelor celor credincioși se măsoară după legătura lor strînsă cu Iisus Hristos, Capul lui. Ca Trup tainic, Biserica n-are întindere, nu se împărtășește, nu crește și nu se micșorează. Este un organism viu făcut de lucrările harice ale Duhului Sfînt, (prin «apropriere»), care este sufletul lui — împărăția nesfîrșită a Duhului. Trupul tainic își are prelungirea lui dincolo de orizontul acestei lumi, ca Biserică triumfătoare, și cuprinde și lumea îngerească. E o frățietate duhovnicească; ierarhia ei e făurită de sfințenie și legea ei este iubirea. Căci «ținta poruncii Domnului e iubirea din inimă curată, din cuget bun și din credință nefățarnică» (I Tim. I, 5). Iar iubirea suprafirească dă specificul credinței și vieții harice, vădindu-se în rugăciune, în Sfintele Tainē și într-ajutorare reciprocă; la sfîrșitul

gustin, **In psalm. XCIV, 2:** «Duo justi, alter sit in Oriente, alter in Occidente secum sunt, quia in Deo sunt», Migne, P.L. XXXVII, col. 245.

19. Sf. Irineu, **Adversus Haereses, XVII, 4**, Migne, P.G. VII, col. 1171, 1172.

20. Problema este actuală. Ea a fost tratată cu o competență deosebită, printre alții, de profesorii St. Tankov și Vladimir Lossky, în studiile citate de noi în prezentul studiu.

21. Problema am tratat-o pe larg în studiul nostru **Biserica, Trupul tainic al Domnului**, din rev. «Biserica Ortodoxă Romîna», anul LX (1940), nr. 7-8; de aceea amintim aici în treacăt numai că numirea de «Trup al lui Hristos» e dezvoltată mai pe larg mai ales în cele patru epistole, de Sf. Apostol Pavel: **Romani, I Corinteni, Coloseni, Efeseni**. Iar din Sf. Tradiție amintim numai locul de la Sf. Irineu, **Adversus Haereses, III, 24, 13**, Migne, P.G. VII, col. 946, unde se atestă denumirea de «tainic».

soroacelor, cînd după învățătura descoperită va fi o turmă și un Păstor, se va plini cuvîntul unuia dintre aleșii ei: «Et erit unus Christus, amans seipsum» (Fericitul Augustin).

În starea de comunitate duhovnicească a sufletelor, formată de Capul ei cel nevăzut, Biserica trăiește în chipul cel mai desăvîrșit armonia cerească a «sobornicității» ei; Faptele Apostolilor ne dezvăluie priveliștea unică a trăirii intense în sobornicitate, în comunitatea primară, creștină: «Toți cei ce credeau erau laolaltă și aveau toate deobște. Și-și vindeau moșiile și averile și împărțeau tuturor, după cum avea nevoie fiecare. Și în fiecare zi cu stăruință și într-un cuget curat erau în templu și frîngeau pîinea prin care își luau hrana cu bucurie și cu inimă nevinovată, laudînd pe Dumnezeu...» (II, 44-47).

În această perspectivă lăuntrică, duhovnicească, tainică, a Bisericii, tot ce se săvîrșește în ea în afară rămîne «o diaconie a Duhului» (II Cor. III, 8). Această spusă trebuie precizată și împlinită.

2. **Legea Duhului e întruparea.** Biserica e formată din oameni, iar oamenii nu sînt duhuri, ci sînt și «trupești» — în înțelesul obișnuit al cuvîntului. S-a spus, pe drept cuvînt, că Biserica e locul de întîlnire a celor doi Adami, unde cel dintîi e «recapitulat» și reînnoit în cel de al doilea. Ea e formată și din oameni și slujește și oamenilor; ca atare, chiar lucrarea harică cea nevăzută se săvîrșește prin simboale și semne văzute, potrivite cu firea noastră. Credința se sprijină pe predica apostolică și e susținută de Taine, săvîrșite de slujitori văzuți.

Iar comunitățile au formă de adunări omenești, văzute. De aceea și **viața Trupului tainic este îmbrăcată în forme sensibile, adică este realizată în forme omenești.** Dacă Mîntuitorul a binevoit să-și prelungească peste veacuri, în chip tainic, existența Sa pămîntească, aceasta nu e cu puțință fără o instituție potrivită ei, care să fie o sinergie de dumnezeesc și pămîntesc, o theandrie, în care umanul și pămîntescul să fie simbolul real al divinului și cerescului. Aceasta este Biserica. Fără îndoială că ceea ce face specificul ei rămîne partea ei cea nevăzută, dumnezească. Pe aceasta pune accentul Descoperirea dumnezească și Teologia Bisericii noastre; dar ele sînt departe de a neglija partea cealaltă, sensibilă.

În afară, Biserica apare ca o societate dumnezească și omenească în același timp, în care mulțimea celor care o formează, lucrează împreună în vederea mîntuirii, cu o organizare și o conducere proprie, cu o ierarhie proprie, a cărei valoare e specificată de locul pe care-l ocupă, de misiunea pe care o are printre credincioși. Privită astfel ea are părți, întinderi și număr, nestabile, și durează ca societate văzută pînă la sfîrșitul acestei lumi, cînd împărăția lui Dumnezeu se va desăvîrși, Hristos o va încredința Tatălui (I Cor. XV, 24), iar Ierusalimul cel ceresc va lua locul celui pămîntesc (Apoc. XXI, 22-23) 22).

3. «**Sobornicitatea**» Bisericii se poate înțelege ca avînd fețe deosebite, una potrivită cu aspectul ei de comuniune harică, nevăzută, alta cu acela de instituție dumnezească și omenească văzută, adică să fie calitativă, duhovnicească și intensivă, lăuntrică (exprimînd universalitatea în Har, în iubire, în adevăr, în ortodoxia mărturisirii credinței de totdeauna și de pretutindeni); sau să fie exterioară, extensivă, spațială, cantitativă (privind întinderea Bisericii, etc.).

22. Pentru această parte, vezi M. J. Congar, *Chrétiens désunis*, pp. 95-100.

De aceea, între aceste două categorii de înțelesuri nu mai e deosebire de simple nuanțe, ci de înțelegere total deosebită, care caracterizează cele două părți ale lumii creștine, Răsăritul și Apusul. Totuși, ele sînt în strînsă legătură și anume, într-un raport de dependență reciprocă.

a) **Sobornicitatea, în înțelesul dintii, calitativă, duhovnicească, intensivă**, pleacă de la premiza că Biserica este însuși adevărul și că adevărul religios e în Biserică și adevărul e Biserica. Căci ea este Trupul Tainic al Domnului, Calea, **Adevărul și Viața** — este plinătatea Duhului Sfînt. În ea, trebuie să se realizeze armonia dumnezeiască a trăirii acestui adevăr în iubire. În ea se înfăptuiește conformarea părții cu totul: «Rămîneți întru Mine și Eu întru voi», a spus Mîntuitorul; «fără de Mine nu puteți face nimic!» (Ioan XV, 5). Sfinții Părinți au tilcuit în felurite chipuri această învățătură. «Hristos se află în Biserica sobornicească», ne învață Sf. Ignatie²³); de aci o încheiere firească: «Să nu credeți că puteți face ceva bun, despărțiți; nu e bun decît ceea ce faceți în comun: aceeași rugăciune, aceeași cerere, același cuget, aceeași nădejde înșuflețită de iubire întru bucuria neprihănită: Toată aceasta e Iisus, decît care nimic nu e mai bun...»²⁴).

Fericitul Augustin a spus despre nevoia conformării părții cu totul un cuvînt greu: «Turpis est omnis pars universo suo non congruens»²⁵).

Cei care sînt în afara Bisericii n-au dreptul să tîlcuiască Scripturile Sfinte — lăsate Bisericii —, proclamă Sf. Irineu și Tertulian, care formulează argumentul prescripției, în «De praescriptione haereticorum».

Din veacul al doilea, cuvîntul «catholicitas» are și nuanța de «ortodoxie». De aceea, Sf. Ciprian ceartă pe novațieni pentru că-și atribuiau «catholicitatea», fapt prin care înșelau pe ceilalți. Iar Sf. Pacian declară cu mîndrie că numele său e «creștin» și pronumele său e «catolic» (sobornicesc); pe cînd Sf. Ciril al Ierusalimului sfătuiește astfel pe catehumeni: «Cînd ieși în oraș, citeodată, nu întreba unde e «casa Domnului», căci chiar sectele cele mai neevlavioase au cutezanța să dea cavernelor lor numele de «casă a Domnului»; nu întreba nici numai unde e «biserica», ci unde e «Biserica sobornicească». Căci acesta e numele propriu al acestei Sfinte Biserici, mai-ca noastră a tuturor»²⁶).

În veacul trecut, Homiacov a pus în lumină, cu putere, înălțimea ideii cuprinsă în «sobornaia — sobornicească», care a înlăturat, în simbolul credinței, alte traduceri mai potrivite cu nuanța de întindere geografică a Bisericii («vsemirnii» și «vselenskii», de pildă): «Nu în acest sens a fost înțeles (καθολική) de Apostolii slavilor, zice el. Definiția geografică sau etnografică a Bisericii nu le-a trecut prin minte; se pare că nu făcea parte din sistemul lor teologic. Cuvîntul pe care l-au ales e cel de «sobornii». «Sobor» presupune ideea de adunare, nu întrunită într-un loc oarecare, ci existînd în chip virtual fără adunare formală. E unitatea în pluralitate. E vădit deci că în mintea celor doi mari slujitori ai lui Dumnezeu, pe care Grecia îi trimisese la slavi cuvîntul «katholicos», venea nu de la «kath'ola», ci de la **katholon**. **Kata** însemnează adeseori după («kata Loukan», «kata

23. Sf. Ignatie, **Epistola către Smirneni**, VIII, 2, ed. Funk, I, 272.

24. Sf. Ignatie al Antiohiei, **Epistola către Magnezieni**, VI, VII; apud Henri de Lubac, op. cit., pp. 304-305.

25. Fer. Augustin, **Confessiones**, III, 8, 15, Migne, P.L. XXXII, col. 689.

26. Vezi Sf. Ciprian, **Ep. LXXIII**, 2; Sf. Pacian, **Ep. I ad Sympronian**, (amintită mai sus: «Christianus mihi nomen, catholicus vero cognomen», Migne, P.L. XIII, col. 1055. Sf. Ciril al Ierusalimului, **Cateheze**, XVIII, 26.

Ioannem», după Luca, după Ioan). Biserica catolică e Biserica, care e, după toți sau după unitatea tuturor, Biserica unanimității libere, a unanimității desăvârșite...

Indrăznesc să susțin — continuă Homiacov — că acest cuvânt cuprinde el singur o întregă mărturisire de credință. Romani, care revendicați pe Apostolii slavilor, grăbiți-vă să-i renegați! Voi, care ați rupt unanimitatea și unitatea alterând Simbolul, fără să consultați pe frații voștri din Răsărit, ce ați face cu definiția Bisericii, așa cum v-au lăsat-o Ciril și Metodiu? Ea vă osîndește.

Limitați pretențiile voastre la universalitatea geografică, căci nu puteți trece dincolo de ea. Iar copiii voștri, reformații, să se oprească la aceeași explicație a cuvîntului sobornicesc; căci adevăratul înțeles îi osîndește și pe ei. Biserica Apostolilor, în veacul al IX-lea, nu e nici Biserica «kat'olon» (după episcopul Romei), ca la latinizanți; ci e Biserica «kath'olon» (după unitatea tuturor), cum a fost înaintea schismei apusene și cum este încă la aceia pe care Dumnezeu i-a ferit de schisme...»²⁷).

Plinătatea Bisericii presupune și prezența Bisericii de dincolo de zărea acestei lumi, a celei «biruitoare»; deci îmbrățișează mărturisirea dreptei credințe a norului de mărturisitori din veac și pînă în veac. Atît Bisericile locale cît și înșii singuratici se integrează în această plinătate a Bisericii de totdeauna în duhul unei armonii desăvârșite cu ea. Fiecare dintre membrele Bisericii adaugă o notă potrivită cu simfonia totului, verificarea adevărului săvîrșindu-se prin trăirea lui în comun, după exemplul Bisericii primare. Unitatea de experiențe religioase, adică unitatea de credință, de rugăciune, de conștiință religioasă a dublată de unitatea de învățătură, de rugăciuni colective și de slujbe religioase.

Sobornicitatea în credință e cheazășuită de unitatea inspirației izvoarelor Descoperirii și de unitatea formulării și îlcuirii învățaturii lor de-a-lungul mileniilor, sub asistența Duhului Sfînt. Sobornicitatea în trăirea religioasă este asigurată de folosirea acelorași mijloace harice de întreținere a ei.

Această armonie, proprie Bisericii Ortodoxe a Răsăritului, e condiționată de libertate și iubire. Tot Alexei Homiacov a descris aceste condiții obiective, postulate de caracterul duhovnicesc, specific Bisericii creștine.

El pleacă de la afirmația că viața, din punct de vedere religios, e înșăși libertatea duhovnicească, în iubirea care biruie egoismul — în comunitatea iubirii, care e Biserica. Cunoașterea adevărului însuși e încredințată comuniunii de iubire frățească a membrilor Bisericii: «Să ne iubim unii pe alții ca într-un gînd să mărturisim...»²⁸).

«Ama et fac quod vis», zicea Fericitul Augustin. Dacă formularea și predicarea învățaturii Bisericii s-ar săvîrși într-un duh lipsit de libertate, am cădea în romano-catolicism, unde autoritatea papală este totul. Dacă dimpotrivă, am lăsa de-o parte legătura iubirii, care trebuie să mențină unitatea Trupului Domnului, am cădea în protestantism, unde insul singuratec

27. A. S. Homiacov, *Scrisoare către redactorul «Uniunii creștine», cu prilejul unui discurs al Pr. Gagarin, iezuit, în L'Eglise latine et le Protestantisme...* (Lausanne et Vevey, 1872), pp. 397-399.

28. Pentru expunerea pe larg a acestei părți și date bibliografice, vezi propriul nostru studiu, «*Taina Bisericii în gîndirea lui Alexei Homiacov (1804-1860)*», în rev. «*Biserica Ortodoxă Romînă*», anul LXVI (1948), nr. 5-8, mai-august.

tilcuiește Cuvîntul lui Dumnezeu fără să țină seama de înțelegerea lui în Biserica întreagă.

Acesta este, arătat pe scurt, înțelesul «sobornicității» Bisericii, sub aspectul ei lăuntric, calitativ. El este susținut de mari cugetători ai Bisericii răsăritene — în afară de Sfinții Părinți și de Homiacov.

Profesorul Țancov amintește dintre ei pe S. Bulgakov, G. Florovski, N. Arseniev, N. Afanasiev, Th. D. Samarin, A. J. Brilliantov, N. D. Kusnețov, N. Saoserski și alți teologi bulgari, sîrbi și rîmîni²⁹), la care adăugăm în deosebi pe rusul Vladimir Lossky.

b) Dar **sobornicitatea are și aspecte văzute**, după cum Trupul tainic și comuniunea în iubire și adevăr au expresia și fața lor văzută. Omenească — în același timp ca și dumnezească —, Biserica urmează condiția diferențierii și împrăstierii materiei. Această deosebire materială a membrilor Bisericii este accentuată de însăși mulțimea darurilor dumnezeiești, pe care o proclamă Sf. Apostoli Petru și Pavel³⁰). Mai cu osebire Apostolul Neamurilor ne descoperă că darurile, slujirile și lucrările sînt felurite, dar ele sînt dăruite și săvîrșite de Unicul Dumnezeu, iar creștinii sînt mulțimea mădularelor Unicului Trup al Domnului: «Darurile sînt felurite, scrie el, dar Duhul este același. Și felurite slujiri sînt, dar e același Domn. Și lucrările sînt iarăși felurite, dar El e același Dumnezeu care lucrează toate în toți... Cî acum sînt multe mădulare, însă un singur Trup...»³¹).

Cum este cu puțință ca această felurime de membre ale Bisericii să formeze, totuși, un singur organism, Trupul tainic, o singură Biserică, Biserica sobornicească?

Deși omenească, Biserica nu urmează numai condiția diferențierii și împrăstierii materiei. Legea Duhului e Intruparea, legea materiei — marea lege — e atracția. Hristos cel Unul unifică și armonizează membrele Bisericii Sale, adunînd cele împrăștiate prin unul și același Duh. Această idee a reieșit limpede din cuvîntul amintit al Apostolului Neamurilor. Sfințul Casian descrie astfel prin rostul Sf. Antonie unirea celor împrăștiate și deosebite în plinătatea Celui ce plinește toate, zicînd: «Noi nu vedem încă pe Hristos, «totul în toți» (I Cor. XV, 28), după cuvîntul Apostolului. În acest chip, totuși adică prin părți, ne e cu puțință să-L descoperim în toți. S-a spus despre El: «A fost făcut de Dumnezeu pentru noi înțelepciunea, Dreptate, Sfințenie, Răscumpărare» (ibid., I, 30). Dar întrucît înțelepciunea este în aceasta, dreptatea în celălalt, într-unul sfințenia, în altul blîndețea, în celălalt curăția și în altul smerenia, Hristos e împărțit ca membru în fiecare dintre Sfinții Săi; și pentru că toți lucrează la făurirea unității credinței și a virtuții, El vine la starea de «om desăvîrșit» (Efeseni IV, 13), desăvîrșind plinătatea Trupului Său prin unirea fiecăruia dintre membrele Sale și a ființelor lor deosebite»³²).

29. Stephan Țancov, *op. cit.*, p. 801.

30. Sf. Apostol Petru, în cea dintîi Epistolă a sa (IV, 10-11): «După darul pe care l-a primit fiecare, slujiți-vă de el spre folosul tuturor, ca niște buni economi ai darului celui de multe feluri al lui Dumnezeu. Dacă vorbește cineva, cuvintele lui să fie ca ale lui Dumnezeu; dacă slujește cineva, slujba lui să fie ca din puterea pe care o dă Dumnezeu, pentru ca întru toate Dumnezeu să se mărească prin Iisus Hristos, căruia îi este slava și stăpînirea în vecii vecilor. Amin».

31. I Cor. XII, 4-6, 20; vezi fot capitoul.

32. Sf. Casian, *Instituțiile chinovitice*, trad. E. Pichery; apud Henri de Lubac, *op. cit.*, p. 140.

Astfel în Ortodoxie, «sobornicitatea» s-a filcut prin «solidaritate», «simfonie», «sinteză»... Homiacov i-a zis «unanimitate în libertate». E vorba, deci, de legături religioase cu totul deosebite între creștini, care năzuiesc la dezvoltarea deplină a tuturor darurilor firești și supranaturale, a membrilor Bisericii, într-o unire așa de strânsă unul cu altul, încît formează o unică viață organică — rod al curățirii și sfințirii minților și inimilor de Duhul Sfânt.

Faptul că Biserica are și caracter instituțional — de societate văzută, — a dat o îndreptărire părută celor care înțeleg sobornicitatea cu nuanța exclusivă de «universalitate», sau «ecumenicitate», adică extensivă, geografică. Această însemnează că Biserica Romano-Catolică se crede singură în stăpînirea unei învățături potrivită pentru toți oamenii, cu o autoritate văzută deasupra Bisericii, care e papa, cu o centralizare și uniformizare universală, cu o disciplină rigidă — totul cu nuanță exterioară, juridică, lumescă.

Acesta e înțelesul numelui de «catolică», pe care și l-a dat Biserica Romano-Catolică³³).

Aceeași nuanță o are «catholicitatea» Bisericii la protestanți³⁴). E adevărat că concepția protestantă despre «Biserică nevăzută» înclină mai

33. Vezi N. Zernov, *L'Orient et l'Occident...*, în rev. «Oecumenica», anul I, vol. I, nr. 2, iunie 1934 (Paris-Londra), pp. 137-138.

În tratatul «De notis Ecclesiae» al lui Bellarmin, mare autoritate doctrinară la romano-catolici (cap. IV), ca și în «Catechismus Romanus» (cap. I, qu. 14), se arată că însușirea «catholicității» trebuie înțeleasă ca «universalitatea» sau «generalitatea» Bisericii, adică în sensul de întindere a ei pretutindeni și totdeauna pe pămînt.

În același sens îl regăsim exprimat în «Cenzura Sorbonei» contra lui «Emile» (1761): «Biserica e catolică, adică mai întinsă decît oricare altă comuniune și împărțiată peste tot pămîntul» (v. H. de Lubac, op. cit., p. 24, nota 3).

Dogmaștii romano-catolici se referă în general numai la înțelesul acesta extensiv, geografic. Așa face, de pildă, Ludovic Lercher, în *Institutiones Theologiae Dogmaticae*, vol. I (Innsbruck 1934), pp. 456-7. El demonstrează că Biserica trebuie să se răspîndească pe tot pămîntul, după potența sa, adică după dreptul dumnezeiesc și potrivit puterii sale «quoad potentiam, i. e., quoad jus divinum et virtutem». Alții, ca B. Bartmann, unul dintre cei mai mari dogmaști contemporani romano-catolici, deși amintesc și un sens lăuntric al proprietății «catholicității», totuși explică pe cel exterior, «universalitatea» ei; iar celui lăuntric îi dau tot nuanță de întindere. El deosebește catholicitatea actuală a Bisericii («catholicitas facti sive actualis»), de aceea a destinului și aptitudinii ei («C. juris sive virtualis»).

«Catholicitatea» lăuntrică stă, după Bartmann, în evidența că ea se poate întinde pe toată fața pămîntului, oricît de redusă ar fi întinderea ei actuală; ea se numește «morală» în opoziție cu cea «fizică». La sfîrșitul paragrafului asupra «catholicității», Bartmann recomandă să se dea înțeliate catholicității «calitative», ca originală și neschimbătoare, față de cea «cantitativă», accidentală și schimbătoare. Vezi «Précis de Théologie Dogmatique», trad. de Marcel Gautier, t. II, ed. III-a (Mulhouse 1938), pp. 210-213.

Puțini sînt teologii romano-catolici care au înțeles adevărata noțiune de «catholicitate». Ei fac parte din cercurile care au cunoscut Teologia răsăriteană — în deosebi pe cea rusească, pravoslavnică —, ca acela strîns în jurul publicației unioniste «Unam Sanctam». Ne referim la principalii ei colaboratori, folosiți în prezentul studiu, ca Henri de Lubac și mai ales Congar.

34. În această privință, profesorul St. Tankov reproduce din cercurile teologice barthiene voci ca acestea (în studiul său, *Die Katholizität der Kirche*, din vol. «Omăgiu I.P.S.S. Dr. Nicolae Bălan...», Sibiu 1940, p. 794): «Cuvîntul catolic e muzică pentru urechile mele, el aruncă o vrajă înaintea ochilor mei, asupra brațelor întinse, atotcuprinzătoare ale Celui care a murit pentru întreg globul pămîntesc».

Se cuvine să amintim, de asemenea, că protestanți sau teologi care s-au rupt de romano-catolicism, cu toții luptători pentru unirea Bisericilor, un Soederblom, W.

ușor Teologia protestantă spre o noțiune mai apropiată de cea ortodoxă prin caracterul ei lăuntric. Dar individualismul și particularismul ei a împiedecat-o să pătrundă adâncul de taină al acestei învățături. Și astfel a ajuns la antipodul ei, prin înțelegerea individuală a Bibliei, pe când romano-catholicismul a confundat «sobornicitatea» cu «unitatea» Bisericii — (o unitate exterioară) —, deși din chiar Simbolul Credinței se vede clar că «unitatea» Bisericii este altceva decât «sobornicitatea». Intr-adevăr, Simbolul le numește pe amândouă, fiind două însușiri deosebite.

c) Sobornicitatea poate fi definită într-un sens larg ca **modul înțelegerii și trăirii adevărului dumnezeesc în Biserică.**

Acest adevăr are o evidență lăuntrică, intimă, pentru Biserică, și se întemeiază pe conștiința fiecărui membru al ei că numai în Biserică trăiește în adevărul religios. Adevărul nu se descoperă inșilor singuratici, ci Bisericii în plinătatea ei. (Istoria ne arată că pot greși în ale credinței de la patriarhi pînă la cel din urmă membru al Bisericii, dar Biserica, în plinătatea ei, nu greșește niciodată).

Adevărul se descoperă unității tuturor în iubirea suprafirească. Aceasta s-a adevărit în ziua Cincizecimii, cînd Duhul Sfînt a coborît peste toți Sf. Apostoli (Fapte, II), și unul vorbea în numele tuturor (II, 37), toți avînd toate în comun (II, 44-46). De la experiența de viață dumnezească comună s-a trecut, apoi, la cugetarea individuală asupra ei și uneori la formularea ei intelectuală.

Spre deosebire de alte colectivități omenești, Biserica este în stăpînirea unui adevăr supraomenesc. În formularea lui, normativul este unitatea de credință în iubire. Cei care se rup din această armonie, se rup din comunitatea iubirii și fac dovada că nu sînt credincioși Duhului sobornicității (I Cor. II, 19). Așa s-a trecut de la experiența unicei vieți dumnezeiești la unitatea de învățătură și la armonia cugetelor creștine.

Mîntuitorul a stăruit asupra nevoii absolute de a menține unirea strînsă într-o armonie suprafirească: «Cel ce nu este cu Mine este împotriva Mea», a zis El (Mat. XII, 30; Luca XI, 23); și, de asemenea: «Cel ce nu este împotriva voastră, este cu voi» (Luca IX, 50); «Cel ce nu este împotriva noastră, este cu noi» (Marcu IX, 40).

3. Cum este cu puțință **menținerea unității de credință și de acțiune** într-o Biserică în care are înțietatea nu autoritatea, ci libertatea?

Prin primirea și înălțarea «materiei» omenești pînă la unitatea vieții dumnezeiești.

Aceasta este cu puțință prin **pătrunderea duhului perihorezei treimice** în Biserică, adică prin pătrunderea duhului iubirii în cunoașterea suprafirească în membrele ei. Și, de asemenea, prin **pătrunderea lor în duhul che- nozei lui Iisus Hristos.**

Aceasta înseamnă că, pentru primirea adevărului suprafireesc, supraomenesc și supralogic al Bisericii, fiecare ins renunță la felul său personal de a înțelege învățătura descoperită, primind astfel tîlcul ei pe care-l dă unanimitatea Bisericii. Fiecare teolog sau cugetător creștin poate demonstra învățătura Bisericii în felul său condiționat de formația personală, de mediul, ambianța deosebită; dar învățătura trebuie să fie numai aceea

Monod, H. Monnier, sau Fr. Heiler, de pildă, au ajuns la o concepție aproape identică cu cea adevărată, a Bisericii primare. Ei au păstrat, însă, numirea de «ecumenică»; aceasta are nuanță exterioară, extensivă, ca aceea a «universalității» Bisericii.

a Bisericii. Sfântul Apostol Pavel ne aseamănă cu niște atleți, care aleargă să câștige premiul. Intreaga comunitate creștină năzuiește la integrarea cât mai desăvârșită în viața dumnezească a Bisericii, la trăirea cât mai deplină a vieții ei dumnezeiești, la pătrunderea cât mai adâncă a tainelor ei dumnezeiești. Și pe drept cuvânt s-a spus că Biserica nu este numai o viață în Duhul, ci și o colectivitate care caută un același Duh. Ca să-l afle, credinciosul trebuie să părăsească tot ceea ce-l desparte de celelalte membre ale Bisericii și care-l împiedică să se integreze desăvârșit în acest organism suprafiresc —, așa încît să poată spune cu Apostolul: «Nu mai sînt eu cel ce trăiește, ci Iisus Hristos trăiește în mine!».

În Iisus Hristos se surpă orice desparte pe oameni (Efes. II, 14): Căci El ne dă duhul chenozei, în sens larg, adică al golirii de orice ne desparte de semenii noștri, ca să fim una, primind un Domn, o credință, un Botez (Efeseni IV, 5). S-a asemănat conștiința Bisericii cu o supraconștiință care trebuie să coboare pînă la conștiința fiecăruia, adevărul supraomnesc acomodînd cu el puterile limitate ale credinciosului. Această acomodare e cu puțință prin integrarea fiecăruia în rosturile marii totalități a Bisericii, cu un cuvînt prin trăirea și gîndirea în și din viața Bisericii. Această armonie a gîndirii credinciosului cu totul și această integrare a vieții în tot, este însăși sobornicitatea. Aparține cu adevărat colectivității numai cel care se pierde pentru ca să se regăsească prefăcut de ea. Dacă grăunțele nu moare, nu poate răsări grîu îmbelșugat... În Iisus Hristos, întreaga omenire credincioasă a murit; în El întreaga omenire înviază, integrată și prefăcută în Trupul Său. El ne-a recapitulat în sine pe toți la Intrupare și ne prefăce în Sine pe toți la împărtășirea cu dumnezeieștile Taine. Teologul rus Vl. Lossky arată că, prin Taine, firea noastră se unește cu firea dumnezească în ipostasa a doua a Sfintei Treimi, Capul Bisericii. În acest fel ipostasele omenesti devin și ele «cu două firi», unind în ele firea creată cu plînatatea Harului necreat. Așa se realizează adevărata persoană în renunțarea la sine, la firea comună, prin dobîndirea harului; sau, după cuvîntul Sf. Maxim Mărturisitorul, se cuvine să unim în ea «prin iubire, firea creată cu firea necreată, făcîndu-le să apară în unitate și identitate prin dobîndirea harului»^{34 bis}). Amintim din nou cuvîntul aspru ale Fericitului Augustin privitor la cei care nu se integrează în chip organic în colectivitatea din care fac parte: «Turpis est omnis pars universo suo non congruens»³⁵). Homiacov a caracterizat astfel integrarea credinciosului după cele trei confesiuni creștine: «Grăunțele de nisip nu primește o existență nouă de la grămada în care l-a aruncat întîmplarea. Așa este omul în protestantism. Cărămida dintr-un zid nu suferă nici o prefacere și nu primește nici o desăvîrșire de la locul pe care i l-a rînduît echerul zidarului. Așa este omul în romanism. Dar pîrticica materială, care a fost asimilată de un corp viu, primește ea însăși un sens nou și o viață nouă de la organismul în care ea a devenit parte integrantă. Așa este omul în Biserica, care este Trupul lui Hristos, al cărui principiu organic este iubirea»³⁶).

4. Pe plan doctrinal Biserica, în totalitatea ei, este ferită de greșeală (Matei XVI, etc.). Nu au acest privilegiu nici un om, nici o adunare de

34 bis. Sf. Maxim Mărturisitorul, *De ambiguis*, Migne, P.G. XCI, col. 1308; apud Vladimir Lossky, *Essai de Théologie Mystique...*, cit. supra, pp. 178-182.

35. Fer. Augustin, *Confessiones*, III, 8, 15, Migne, P.L. XXXII, col. 689.

36. Alexei Homiacov, *L'Eglise latine et le Protestantisme...* (Laussane et Vevey 1872), p. 117.

oameni, ci numai Biserica în totalitatea ei. Răspunsul Patriarhilor răsăriteni la enciclica lui Piu al IX-lea de la 1848 a formulat așa acest adevăr: «La noi n-au putut niciodată nici Patriarhii, nici sinoadele să introducă lucruri noi, pentru că apărătorul religiei este însuși corpul Bisericii, adică poporul însuși, care vrea ca religia să fie veșnic neschimbată și la fel cu a părinților săi...»³⁷). În legătură cu infailibilitatea Bisericii se ridică mai multe probleme; vom schița câteva dintre ele, care au legătură directă cu sobornicitatea:

a) Dacă Biserica, în totalitatea ei posedă adevărul, **cum îl formulează și îl proclamă ea?** Este vădit că definirea adevărului nu poate fi făcută de întreaga Biserică; aceasta este cu neputință, de fapt. Dar meditația și pătrunderea ei mai adâncă nu este apanajul vreunei categorii de membri: o fac și ierarhia, și mirenii³⁸) — în sobornicitate. Definirea se face într-un cadru mai restrâns numai de către sinodul episcopilor Bisericii, a ceea ce umple conștiința Bisericii. — dar tot în duhul sobornicității. Căci la proclamarea adevărului dogmatic ia parte, prin ierarhie, Biserica de pretutindeni. (În legătură cu formularea și proclamarea adevărului deschidem această paranteză, pentru a aminti că specialiștii au căutat să precizeze în ce constau ele și care este forul competent pentru a le săvârși. Astfel, unii au redus definirea credinței la simplul act al constatării că învățătura respectivă este sau nu conformă cu adevărul revelat, deci ca avînd un caracter declarativ numai. Însă definirea presupune, pe lîngă «dreapta socoteală», și cîntărire a adevărului descoperit, puterea de a-l defini, într-o formă precisă, avînd astfel, după specialiștii de drept canonic, și caracter «constitativ». Intr-adevăr, în chestiunile dogmatice definiția nu este numai «formă»; ea e fond. După cum se știe, un cuvînt ca *δουσοβιοις* sau *θεοτόκος*, ori chiar simple prepoziții ca *διὰ* au împărțit împărății în decursul Istoriei...).

b) **Formularea și proclamarea unui adevăr dogmatic sînt săvîrșite de organul infailibilității Bisericii**³⁹) (și «deținătorul» ei, condiționat, căci infailibilitatea rămîne atributul Bisericii) — adică de **sinodul episcopal, sinodul ecumenic**. Biserica este infailibilă și cînd n-are putința de a mai ține sinoade ecumenice; dar astfel de sinoade nu sînt cu putință fără Biserică: deci ea le condiționează, și nu invers.

Sinoadele ecumenice pot emite canoane cu caracter pur juridic, fără obligația de a fi aprobate de Biserică, în virtutea puterii de a o conduce; dar nu pot formula învățături de credință fără consacrarea lor de către Biserica infailibilă. Istoria atestă cu prisosință nevoia acestei consacrări. (Cel mai desăvîrșit sinod «ecumenic» a fost cel de la Florența, repudiat de Biserica Ortodoxă, ca și cele de la Rimini, Seleucia, Efes...). Formula din Fapte XV, 38, folosită de toate sinoadele, se valorifică prin această recunoaștere de către Biserică a realității prezenței Duhului Sfînt în ele. Mai mult, Biserica a luat hotărîri valabile, dogmatice și canonice, chiar lipsită de sinoadele ecumenice, timp de peste o mie de ani, prin consensul Bise-

37. Enciclica patriarhilor ortodocși, de la 1848, traducere și studiu introductiv de prof. Teodor M. Popescu (București 1935), p. 132.

38. Vezi studiul nostru «Dogma și viața creștină», în rev. «Studii Teologice», seria II-a, nr. 1-2, ianuarie-februarie, anul VI, 1954, p. 45 sq.

39. Pentru toată această parte v. studiul Prof. Pr. Liviu Stan, Probleme de ecclesiology, în rev. «Studii Teologice», seria II-a, nr. 5-6, mai iunie 1954, an. VI, pp. 308 sq.

riicii de prețutindenii (în veacul al XIV-lea în disputa isihastă, în veacul al XVII-lea privitor la numărul Sfințelor Taine, de pildă).

Principală condiție cerută pentru dogmele formulate de sinoadele ecumenice, adică primirea lor de către Biserică, este îndeplinită în ambele cazuri: Proclamarea adevărului vădește în felurite chipuri sobornicitatea Bisericii.

În felul acesta, autoritatea sinoadelor, relativă în ea însăși (căci ele o au «jure divino», de a hotărî, dar infailibilitatea o au «ex consensu Ecclesiae», ca «pars in toto») —, devine absolută prin primirea hotărîrilor lor de către Biserică. Și astfel hotărîrile lor devin obligatorii pentru ea. Dar obligația față de hotărîrile sinodale nu este o supunere oarbă față de o autoritate exterioară, deasupra ei, ci un act de consimțămînt al conștiinței, pătrunsă de adevărul lor (Fapte, IV, 19). Autoritatea sinodală e astfel liber primită și ia naștere din acel «vinculum caritatis», care unește întreaga Biserică.

c) Deosebirea între poziția Bisericii Ortodoxe și a celorlalte e limpede: La o extremă stă romano-catolicismul, care învață că papa este infailibil cînd proclamă o învățătură «ex cathedra», că el singur definește credința, nelăsînd nici un drept poporului drept-credincios — adevărată «turmă» necuvîntătoare. La extrema cealaltă, protestantismul înlătură, de asemenea, mijlocirea Bisericii tot printr-un individualism, al fiecărui credincios, care țilcuiește singur Biblia, prin liberul examen. Biserica Ortodoxă se ferește atît de individualismul autoritar, papal, cît și de cel în libertate, protestant.

Climatul ei firesc este acela al sobornicității, în care autoritatea și libertatea se îmbină în chip firesc într-o sinteză suprafirească, pe care o mijlocește iubirea. Iar în iubire, feluritele trepte ierarhice și mireni se întrec în alergarea pentru «cunună», cel mai mare făcîndu-se tuturor slujitor, într-o smerenie desăvîrșită. Ca atare, sobornicitatea este «trăirea a ceea ce predaniei, păstrată totdeauna, prețutindenii și de toți, în Trupul tainic în care cunoașterea și păstrarea adevărului e datoria fiecărui membru al Bisericii... Înțelegerea individuală a adevărului îl fărîmițează și-i dă un caracter de relativitate...»^{39 bis}).

Astfel, în Biserica Ortodoxă întregul există în fiecare parte, după cum partea există în întreg, conștiința Bisericii putînd fi exprimată atît de soboare cît și de vasele alese ale Duhului Sfînt — ca un Sfîntul Atanasie, un Sfîntul Grigorie Palama, etc., etc., care învață totdeauna în consensul Bisericii văzute și al celei nevăzute, triumfătoare.

IV. Incheiere.

Sobornicitatea Bisericii, plinătatea vieții dumnezeiești în comuniunea de adevăr și iubire, în libertatea de fii ai lui Dumnezeu și de frați în Domnul, a creștinilor, este proiectarea perihorezei treimice, a unirii celor două firi în Hristos și a plinătății Duhului Sfînt, în temporal și spațial și, în chip mai desăvîrșit, în Biserica triumfătoare, de sus. De aceea a fost definită ca o bogăție transcendentă care, însă, se descoperă și se realizează în empiria noastră și care «irupe» în istorie cu însuși Hristos-⁴⁰).

^{39 bis}. Vl. Lossky, **Despre a treia însușire a Bisericii**, studiu recenzat de I. P., cit. asupra «*în Revista Patriarhiei din Moscova*», p. 79.

⁴⁰. Prof. Dr. St. Țankov, **studiul cit.**, p. 802.

Putere a lui Dumnezeu — și eshatologică —, ea se săvârșește în timp și spațiu mai ales prin Taina unității Bisericii, dumnezeiasca Euharistie, în care sîntem uniți între noi și cu Mîntuitorul ⁴¹). Și astfel El este în același timp în toți, în întreg trupul Său și în fiecare membru al Lui sfințit și plinit de Duhul Sfînt.

De aceea Biserica este infailibilă și învățătura ei este cea adevărată; iar semnul deosebit al acestei învățături adevărate este adevărul însuși, Descoperire a lui Dumnezeu Cel în Treime lăudat și primit în comuniunea de iubire.

Temeliile nezdruncinate ale organelor exprimării adevărului primit de Biserica cea sobornicească se află în însăși sobornicitatea ei. Pentru neconținută aducere aminte a acestei caracteristici ființiale a ei, Biserica a presărat anul bisericesc cu pomenirea și prăznuirea feluritelor soboare pămîntești și cerești — așa cum romanii rînduiau «miliarele» pe căile construite de ei: Avem soboarele Sfinților Părinți — sărbătorite de mai multe ori —, apoi pe acelea ale Sfinților Apostoli, pe al Sfinților Arhangheli, al Maicii Domnului...

Avem, deci, soboare ale Bisericii triumfătoare, paradigme cerești ale celei luptătoare... ⁴²).

Duhul sobornicității domină și preface viața fiecărui creștin; izolată, ea ar fi prea limitată și prea scurtă pentru ca să cuprindă tainele vieții dumnezeiești. Ea se îmbogățește și se dezvoltă prin experiența celorlalți. Adevărul s-a dăruit comunității sobornicești. Mai mult: nimeni nu se mîntuiește singur — ne amintește Alexei Homiacov, în veacul trecut: «Noi știm că, dacă cineva dintre noi cade, cade singur, dar nimeni nu se mîntuiește singur. Cel ce se mîntuiește, în Biserică se mîntuiește, ca membru al ei. Cînd cineva crede, este în comuniunea credinței; cînd iubește, este în comuniunea iubirii; cînd se roagă, este în comuniunea rugăciunii. De aceea nimeni nu poate să se sprijine (numai) pe propria-i rugăciune, ci, cel ce se roagă are, în timp ce se roagă, întreaga Biserică în ajutor... Pentru noi se roagă îngerii și Apostolii și Martirii și Patriarhii și Maica Domnului nostru cea mai presus de toate, și această unire sfîntă e adevărata viață a Bisericii...» ⁴³).

(Cei care năzuiesc spre plinătatea desăvîșirii simbolizate de fiecare sobor al Bisericii triumfătoare îi măresc rîndurile. Astfel, cei care vestesc Evanghelia, sloboziți de poftele și patimile trupești, măresc neconținut soborul Înainte-Mergătorului — cel cu chip de om și cu aripi de înger. Cei

41. Idem, *ibidem*.

42. Pomenim aici, pe lingă cele șapte soboare a toată lumea: soborul celor doisprezece Apostoli (a doua zi după sărbătoarea Sf. Petru și Pavel, la 30 iunie); al Maicii Domnului (a doua zi după Nașterea Lui, la 26 decembrie); al Sf. Arhangheli (a doua zi după Buna Vestire, la 26 martie, etc.); sărbătoarea Sf. Ioan Botezătorul, prăznuită și ca sobor (a doua zi după Botezul Domnului, la 7 ianuarie, etc....).

43. Alexei Homiacov, *Țerkov odna (Biserica e una)*, din «*Socneniia Alekseia Stepanovicia Homiacova... Bogoslovskii i țercovno-pubițisticeschiia stati*», (Petrograd), fără dată, p. 46.

ce «nasc» pe Hristos în inimă, după cuvîntul patristic ⁴⁴), se rînduiesc în soborul Maicii Domnului...).

Podoabă aleasă a Bisericii, ca o piatră nestemată cu multe fețe și sclipiri, însușirea sobornicității are, precum am văzut, două aspecte principale: cel lăuntric, intensiv, accentuat de Biserica Răsăriteană, și cel exterior, intensiv accentuat de cea Apuseană.

Dar acesta din urmă este condiționat de cel dintîi; de aceea numai Biserica Ortodoxă împlinește condiția subînțeleasă de porunca Mîntuitorului de a propovădui adevărul în toată lumea, căci numai ea posedă adevărul sobornicesc, izvorînd din plinătatea Sfîntului Duh.

Însăși valoarea întinderii exterioare a Bisericii se măsoară, așa dar, în veșnicie, după sobornicitatea cu aspect lăuntric — aceea fiind expresia și urmarea acesteia.

De aceea, adevărata Biserică a lui Hristos se intitulează: «Ortodoxă, adică nu numai cea care ține adevărata credință, ci în înțelesul că ea aduce adevărata proslăvire (δόξα) lui Dumnezeu, pe pămînt și în cer.

44. «Logosul se naște din nou mereu în inima Sfinților», zicea autorul **Epistolei către Diognet** (II, 2). Iar Sfîntul Grigorie de Nissa dezvoltă cele privitoare la această naștere: «Copilul Iisus, care s-a născut, crește în felurite chipuri în cei care L-au primit, în înțelepciune, în viață și în har; nu este la fel în toți, ci, după măsura aceleia în care se află, după cum este în stare să-L primească, se arată în el sau ca un copil, sau ca un adolescent în plină creștere, sau ca un om împlinit». (**Asupra Cîntării Cîntărilor**, IV, Migne, P.G. XLIV, col. 828, D).

LAICII ȘI CITIREA SFINTEI SCRIPTURI ÎN EVUL MEDIU, ÎN APUS*)

Citirea Sfintei Scripturi de către laici în Biserica Romano-Catolică a evului mediu este o problemă, care cere, în analiza ei, o privire din două puncte de vedere: din partea autorității oficiale bisericești, a păstorilor și din partea credincioșilor de rînd, a turmei. Aceasta, pentru că între păstori și păstoriți exista deosebire. Dintr-o parte, de la autoritatea bisericească, de la cler, se manifesta tendința unei nesocotiri a dreptului credincioșilor laici la cunoașterea Sfintei Scripturi; din cealaltă parte, de la masele populare, tendința crescîndă de a intra în posesia acestui drept sfînt, adică de a gusta cuvîntul lui Dumnezeu din Scriptură, în graiul pe care-l vorbesc zilnic. Autoritatea bisericească romano-catolică ținea să-și mențină și să-și impună tot mai mult părerea că cuvîntul lui Dumnezeu nu se poate primi decît în limba latină, în care îl folosește Biserica, pe cînd credincioșii cereau ca el să fie gustat în limba lor. De aceea, problema citirii Sfintei Scripturi în rîndurile credincioșilor laici din Apus, în evul mediu, este strîns legată de traducerea ei în limba poporului, și una și alta însă neînlesnită, ba uneori chiar neîngăduită de Biserică. Cum limba oficială a Bisericii papale era — și este și azi — limba latină, o limbă veche, pe care n-o mai cunoșteau noile popoare, era firesc ca această situație să dea naștere, inevitabil, la tensiuni între cele două părți, care să ducă la atitudini și manifestări de ostilitate reciprocă.

Înainte de a vedea cum au evoluat raporturile dintre autoritatea bisericească și laici pe tema traducerii și citirii Sfintei Scripturi în evul mediu, se impune să vedem care a fost părerea Bisericii vechi, a Sfinților Părinți și scriitori bisericești mai de seamă, în această privință. Ce socoteau ei, adică: este necesar să aibă și să citească sau să asculte credincioșii mirenii cuvîntul Scripturii dumnezeiești, în limba pe care o vorbesc ei, sau nu?

Mărturii pozitive că în primele veacuri creștine Sfînta Scriptură a fost citită de popor, avem destule. Vom cita cîteva, luate din unii din cei mai de seamă Părinți și scriitori bisericești care recomandă călduros lectura Sfintei Cărți.

Sfîntul Irineu, episcop de Lugdunum (sec. II), de exemplu, consideră citirea Sfintei Scripturi drept cea mai adevărată și mai folositoare hrană sufletească¹⁾. Sfîntul Justin Martirul și Filozoful, în convorbirea lui cu Trifon iudeul, spune că numai citind și studiînd Sfînta Scriptură, s-a făcut creștin²⁾. Tertulian³⁾, Origen⁴⁾ îndeamnă stăruitor pe credincioși la

*) Această lucrare de seminar pentru titlul de magistru a fost întocmită sub îndrumarea D-lui Prof. Teodor M. Popescu care a și dat avizul să fie publicată.

1. *Impotriva erezilor*, IV, 3I, Migne, P.G. VII, col. 1068.
2. *Dialogul cu iudeul Trifon*, VII, Migne, P.G. VI, col. 429.
3. *Ad uxorem*, II, 6, Migne, P.L. I, col. 1299.
4. *Omil. la Geneză*, XII, 15, Migne, P.G. XII, col. 229.

citirea Cărții dumnezeiești. Despre Origen, Eusebiu de Cezareea⁵⁾ ne spune că în tinerețea lui era deprins cu Sfânta Scriptură, în care avea o bună temelie pentru învățătura credinței. Aceasta n-o dobândise însă fără multă muncă. Tatăl lui Origen, Leonida, care îl învățase și celelalte discipline școlare, își îndreptase atenția în deosebi asupra studiului Sfintei Scripturi și cerea fiului său să memoreze și să recite zilnic câteva pasagii din Scriptură. Marele pedagog, Clement Alexandrinul, sfătuiește pe soți să petreacă ziua în rugăciune, în citirea Sfintei Scripturi și în fapte bune⁶⁾, și, pentru ca citirea Sfintei Scripturi să fie cu folos deplin, Clement dă și îndrumări metodice, arătând modul cum să se facă aceasta, și recomandă ca timpul cel mai potrivit pentru lectura ei, dimineața, înainte de masă⁷⁾.

Preotul Pamfil din Cezareea, prieten bun cu istoricul bisericesc Eusebiu, avea totdeauna — după cum ne informează Fericitul Ieronim⁸⁾ — o mulțime de exemplare ale Sfintei Scripturi la îndemână, din care dădea credincioșilor, bărbați și femei, care arătau multă dragoste și râvnă față de cuvântul lui Dumnezeu, ori de câte ori îi erau cerute de aceștia. Ca și Clement Alexandrinul, Fericitul Ieronim, care pune multă stăruință ca femeile să citească Sfânta Scriptură⁹⁾, dă sfaturi metodice de felul cum trebuie să fie citită și învățată Cartea Sfântă, cerînd ca acest lucru să se facă gradat: de la ușor la greu, de la simplu la complicat. Anume: vor fi învățați, în primul rînd, Psalmii; după Psalmi va urma lectura cărților cu cuprins moral din Vechiul Testament, dintre acestea începîndu-se mai întîi cu Proverbele lui Solomon, Ecclesiastul și Iob. Se va trece apoi la citirea Evangheliilor, care va fi urmată de citirea Faptelor Apostolilor și de Epistolele acestora; după aceea vor fi citite cărțile istorice și profetice ale Vechiului Testament. În sfîrșit, ultima dintre aceste scrieri, care va fi citită, va fi Cîntarea Cîntărilor. Cu acest prilej, Ieronim motivează de ce să se procedeze așa și arată și însemnătatea fiecăreia dintre aceste scrieri sfînte¹⁰⁾. Copiii, de asemenea, vor trebui să se bucure de lectura Scripturii Sfinte.

Sfîntul Ioan Gură de Aur punea mare preț pe citirea Sfintei Scripturi din partea credincioșilor de rînd. Mai mult, el insistă, îndemnînd pe credincioși, dacă e posibil, să-și procure întreaga Sfîntă Scriptură, sau măcar Noul Testament¹¹⁾. Femeile care de obicei stau acasă, sînt sfătuite să citească cu râvnă Scriptura¹²⁾. Chiar părțile cele mai greu de înțeles din

5. *Istoria bisericească*, VI, 2, ediția Ed. Schwartz (Eusebius, Kirchengeschichte, Leipzig 1922), p. 222.

6. *Pedagogul*, II, 10, Migne, P.G. VIII, col. 667.

7. *Stromata VII*, 7, Migne, P.G. IX, col. 470 și urm.

8. *Adversus libros Rufini*, I, 9, Migne, P.L. XXIII, col. 404.

9. *Epistola CXXVIII*, Migne, P.L. XXII, col. 1098.

10. *Epistola CVII*, ibidem, col. 876-877: «Discat primo Psalterium, his si canticis avocet in Proverbis Salomonis erudiatur ad vitam. In Ecclesiaste consuescat, quae mundi sunt, calcare. In Iob virtutis et patientiae exempla sectetur. Ad Evangelia transeat nunquam ea positura de manibus. Apostolorum acta et Epistolas tota cordis imbat voluntate. Cumque pectoris sui cellarium his opibus locupletaverit, mandat memoriae Prophetas, Heptateuchum et Regum et Paralipomenon libros, Esdrae quosque Esther volumina. Ad ultimam sine periculo discat Canticum Canticorum: ne si in exordio legerit sub carnalibus verbis, spiritualium epithalamium non intelligens vulneretur». Alte mărturii ale Fericitului Ieronim în această privință, a se vedea în: *Epistola LXXIX*, Migne, P.L. XXII, col. 730; *Epistola CXXX*, Ibidem, col. 1119; *Epistola LXIX*, ibidem, col. 655.

11. *Omilia IX-a la Epistola către Coloseni*, Migne, P.G. LXII, col. 361.

12. *Omilia XXXV la Geneză*, XIII, Migne, P.G. LIII, col. 323.

Sfânta Scriptură, spune el, printr-o citire atentă și stăruitoare, însoțită de meditații și reflexiuni, se limpezesc pînă la urmă pentru cititorul sîrguincios, căruia Dumnezeu îi trimite în ajutor pe Duhul Sfînt, care îl scoate din nedumerire¹³). De aceea Hrisostom se arată foarte numulțumit și indignat, și are, uneori, cuvinte pline de dojană împotriva aceloră dintre mireni, care socotesc că Sfînta Carte trebuie să fie citită numai de călugări și de preoți, nu de ei, care sînt ocupați cu familia, cu diferite îndeletniciri, cu fel de fel de afaceri. Tocmai aceștia, arată el, au nevoie să citească mai mult cuvîntul dumnezeesc al Sfîntei Scripturi¹⁴).

Fericitul Augustin, ca și Ieronim și ceilalți, socotește foarte necesară citirea Sfîntei Scripturi din partea credincioșilor mireni, atît bărbați cît și femei¹⁵). «Citiți Scripturile, zice el: de aceea a voit Dumnezeu să fie scrise: ca noi să fim mîngîiați»¹⁶). Traducerea Sfîntei Scripturi este considerată de Augustin ca unul din cele mai fecunde mijloace pentru răspîndirea și rodirea cuvîntului lui Dumnezeu la diferitele popoare¹⁷).

Grigorie I cel Mare (590-604), episcopul Romei, spune că citirea Vechiului și a Noului Testament trebuie să constituie o preocupare de căpetenie pentru toți creștinii, fără deosebire¹⁸). Intr-o scrisoare din iunie 595, adresată medicului Teodor de la curtea imperială, papa Grigorie mustără pe acesta, care sub pretext că e ocupat cu treburile zilnice, cu nenumărate marșuri, «trece cu vederea să citească în fiecare zi cuvintele Mîntuitorului său», adică Sfînta Scriptură, care este «o scrisoare a Atotputernicului Dumnezeu către creatura Sa». După ce arată că dacă scrisoarea aceasta ar veni din partea împăratului pămîntesc, în serviciul căruia se află, s-ar grăbi, desigur, să o citească, fără a se mai gîndi la oboseală, — papa Grigorie cel Mare îndeamnă pe Teodor să se silească, să caute și să mediteze zilnic cuvintele Creatorului său¹⁹): Împăratul Ceresc.

Precum se vede din mărturiile Sfinților Părinți și ale scriitorilor bisericești menționați mai sus, la care s-ar putea adăuga mărturiile altor mulți Părinți și scriitori bisericești din Răsărit și Apus, credincioșii mireni din primele trei veacuri creștine, nu numai că aveau voie să citească Sfînta Scriptură, dar erau chiar stăruitor îndemnați la aceasta și adesea aspru dojeniți, dacă neglijau citirea Sfîntei Cărți, care pentru lumea creștină din vremea aceea era aproape singura ei lectură.

La interzicerea sau îngrădirea Sfîntei Scripturi nu s-a gîndit nimeni, pentru că ea a fost socotită de Părinții și de scriitorii bisericești, cum am văzut, drept o scrisoare deschisă a lui Dumnezeu către omenire, care trebuie nu doar citită, ci și studiată cu sîrguință și trăită intens, ea fiind cu-

13. *Ibidem*, col. 324.

14. *Cuvînt despre Lazăr*, III, Migne, P.G. XLVIII, col. 992. A se vedea, printre alte mărturii, și *Omilia despre folosul lecturii sfinte*, III, Migne, P.G. LI, col. 87 și urm., ca și *Omilia II-a la Matei*, Migne, P.G. LVII, col. 30.

15. Cf. *De doctrina christiana*, VIII, 9, Migne, P.L. XXXIV, col. 40 și urm.

16. *Enarratio in Psalmum*, XXXIII, Migne, P.L. XXXVI, col. 317: «Legite Scripturas: ideo voluit Deus ut scriberentur, ut nos consolaremur». A se vedea și *Epistola CXXXII*, Migne, P.L. XXXIII, col. 509.

17. *De doctrina christiana*, II, 5, Migne, P.L. XXXIV, col. 38. A se vedea, în legătură cu începutul traducerilor scrierilor sfinte ale Vechiului și Noului Testament: Eberhard Nestle, articolul *Bibelübersetzungen*, în *Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, ediția III-a, vol. III, Leipzig 1897, pag. 1 și urm.

18. *Omilia III la Ezechiel*, Migne, P.L. LXXVI, col. 968.

19. *Epistola XXXI*, Migne, P.L. LXXVII, col. 706: «...Stude, quaeso et cotidie creatoris tui verba meditare».

vîntul vieții, viața însăși. Chiar în momente grele pentru Biserici, cum a fost în vremea apariției sistemului doctrinal sectar al gnosticismului, în secolul II, care a făcut ca autoritatea Sfintei Scripturi să fie pentru o clipă amenințată, deoarece ereziile gnostice își fundamentau doctrina lor pe anumite locuri din Scriptură, pe care le interpretau tendențios, laicii n-au fost opriți de la citirea Sfintei Scripturi. «Pentru a pune capăt ereziilor, pentru a seca izvorul din care ele se adăpau neconținut, ce ar fi fost mai ușor, decît ca autoritatea să oprească pe laici de a mai citi Cărțile Sfinte și să se rezerve folosirea lor numai clerului? Intrebunțate mai departe numai de clerici, care pe de o parte aveau pregătirea intelectuală necesară pentru a le înțelege după cuviință, iar pe de altă parte, fiind cu mult mai disciplinați decît marea masă a credincioșilor de rînd, Cărțile Sfinte luate din mîna laicilor, ar fi dus în nespun de mare măsură la reducerea și potolirea spiritului înclinat spre erezie. Cu toate acestea, lucru uimitor! Nimeni nu s-a gîndit, nimeni n-a cerut sau încercat să ia Sfînta Scriptură din mîinile laicilor, sau, cel puțin, să pună restricțiuni folosirii ei de laici»²⁰). Se înțelege însă că libertatea laicilor din epoca primară a creștinismului, de a citi Sfînta Scriptură, era călăuzită de Biserică, de slujitorii ei¹²), care vegheau să nu se altereze, prin aceasta, în niciun chip, învățătura ei și care veneau în ajutorul credincioșilor prin opera de catehizare. Nu era deci, sub aspectul ei practic, o libertate absolută și necondiționată, care ar fi fost păgubitoare și pentru indivizi și pentru Biserică.

După aceste precizări preliminare, să vedem cum era privită de autoritățile bisericești și de autoritățile de stat problema citirii Sfintei Scripturi de către credincioșii laici în evul mediu, în Apus. Vom examina mărturiile provenind de la forurile superioare ale Bisericii apusene — papi, episcopi, sinoade — sau de la autoritățile civile — regi și principii mandatar —, arătînd pe cît e posibil, împrejurările în care s-au dat, cuprinsul lor, și pe care le vom prezenta critic.

Lipsa generală de cultură la popoarele de la începutul evului mediu, popoare noi, născute din altoirea «barbarilor» năvălitori peste vechea populație latină a imperiului, cît și creștinarea lor de către Biserică, care le-a dat toate elementele de doctrină și cult ale noii religii în limba latină, au făcut ca aceste popoare să nu simtă, deocamdată, nevoia de a avea aceste elemente în limba lor națională, pe care o vorbeau zilnic²²). Chiar cele dintîi traduceri ale Sfintei Scripturi în limba noilor popoare din Apus, nu au fost destinate cercurilor laice, ci clericilor, pentru nevoile lor misionare. Cu vremea însă, se accentuiază tot mai mult tendința maselor populare de a avea slujba divină, la început oficiată în întregime în latinește, și mai cu seamă citirea pericopelor evanghelice, în limba națională.

Ecou al acestei tendințe a maselor populare, de a avea slujba divină în limba proprie s-au făcut, bunăoară, cei doi misionari de origine grecească, frații Chiril și Metodiu, «apostolii» Slavilor Moravi, care introduseseră limba slavonă în liturghie, pentru ca opera lor misionară să aibă mai mult efect. Papa Adrian al II-lea (867-872) nu știa nimic de «inovația» acestora. De aceea, cînd în 868, papa cheamă pe Chiril și Metodiu la Roma, și află

20. I. Mihălcescu, articolul: *Citeau laicii Biblia în vremea veche?* în revista *Biserica Ortodoxă Română*, an. XL, seria II-a, nr. 6 (492), martie 1922, p. 431.

21. Cf. I. Mihălcescu, art. cit., . 432.

22. Cf. G. Rietschel, articolul *Bibellesen und Bibelverbotè* în *Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, vol. II, ed. III-a, 1897, p. 702.

că aceștia dăduseră noilor convertiți la Scaunul apostolic, Scriptura, cărți sfinte și liturghia, cultul, în limba slavă, se entuziasmează numai pe jumătate de roadele misiunii acestora: «inovațiile» lui Chiril și Metodiul nu erau deloc pe placul papii. De teamă ca nu cumva să compromită succesul misionar al celor doi frați, papa n-avu ce face și admise starea de fapt. Poate că Adrian al II-lea nu ar fi primit lucrul acesta, dacă nu s-ar fi gândit că cei doi misionari, ar fi putut să se reîntoarcă spre Constantinopol, predând astfel pe Moravi iarăși sferei de influență bizantină, patriarhului ortodox. Dar lucrul acesta, cu atât mai mult, n-ar fi convenit papii. Pentru acest motiv, papa Adrian al II-lea acceptă un «rău» mai mic — Scriptura, cărți de rugăciune și liturghia în limba slavă —, pentru evitarea unui «rău» mai mare — trecerea Moravilor sub jurisdicția bisericească a Bizanțului ortodox²³), care nu s-a gândit niciodată să impună popoarelor convertite la ortodoxie limba greacă, limba oficială a imperiului și Bisericii, ca limbă de cult și nici n-a interzis traducerea și citirea Sfintei Scripturi în vreo altă limbă; dimpotrivă, a ajutat popoarele care au primit creștinismul ortodox, trimițându-le clerici învățați, care să-i organizeze și să îl cuiească Sfintele Cărți în limba acestor popoare. Pentru motive similare cu cele ale lui Adrian II, îngăduie și papa Ioan VIII (872-882) ca după citirea Evangheliei în limba latină, să urmeze și traducerea în limba slavonă, recunoscând că «Dumnezeu care a creat cele trei limbi principale: ebraica, greaca și latina, a mai creat și alte limbi, spre slava și lauda Sa»²⁴).

Dacă Adrian al II-lea și Ioan al VIII-lea fac această concesie, considerând «și alte limbi spre slava și lauda lui Dumnezeu», papa Grigorie al VII-lea (1073-1085), mai târziu, ia atitudine potrivnică. Într-o scrisoare adresată ducelui Bratislav al Boemiei (ianuarie 1080), Grigorie al VII-lea socotește că a admite un astfel de lucru, ar fi o enormitate, o imposibilitate, o rîndială lipsită de judecată, primejdioasă. «Este limpede, în adevăr, că nu fără dreptate i-a plăcut lui Dumnezeu celui atotputernic — spune papa în scrisoare — ca Sfînta Scriptură să rămînă neclară în unele locuri, ca nu cumva, dacă s-ar deschide spre priceperea tuturor, ea să-și piardă valoarea și să fie supusă batjocurii acestora, sau, (fiind) rău înțeleasă de cei nepricepuți, să-i inducă în eroare»²⁵). Dacă este adevărată îngrijorarea papii, că citirea Scripturii de «cei nepricepuți» i-ar duce în greșală, vina nu este însă a acestora, ci a clerului papal care nu-și făcea datoria să-i lumineze cu lu-

23. F. Dvornik, *Les Slaves, Byzanche et Rome au IX-e siècle* (Coll. *Travaux publiés par l'Institut d'études slaves*), Paris 1926, p. 197. Găsim în această lucrare o mulțime de amănunte în legătură cu evoluția procesului de introducere a limbii slavone ca limbă de cult pentru popoarele de neam slav. Cf. Ph. Jaffé, *Regesta Pontificum Romanorum*, vol. I, Leipzig 1885, p. 372; câteva relații în legătură cu îngăduirea Liturghiei în limba slavă.

24. *Epistola CCXCIII*, (Ad Sfontopolcrum comitem), Migne, P.L. CXXVI, col. 906. Cf. Harduin, *Collectio Conciliorum*, VI, 1, p. 86 și urm., la G. Rietschel, art. cit., pagina 702.

25. *Epistola IX* (Ad Bratislaum Bohemorum regem), Migne CXLVIII, col. 555: «Ex hoc nempe liquet, non immerito sacram scripturam omnioptenti Deo placuisse quibusdam locis esse occultam: ne si ad liquidum cunctis pateret forte vilesceret et subjaceret despectui aut prave intellecta a mediocribus in errorem induceret. Neque enim ad excusationem juvat, quod quidam religiosi viri hoc simpliciter populus querit patienter tulerunt, seu incorrectum dimiserunt, cum primitiva ecclesia multa dissimulaverit quae a sanctis patribus postmodum, firmata christianitate et religione, subtili examinatione correctae sunt». Cf. *Epistola VII*, 11, Jaffé, *Biblioteca Rerum Germanarum*, II, p. 322, la G. Rietschel, art. cit., p. 702.

mina Scripturii, predicându-le-o și explicându-le-o, adică făcînd ei, cei învâțați, ceea ce cereau și încercau să facă cei simpli prin propriile lor puteri. Cît privește afirmația că Dumnezeu a rînduit ca cuvîntul lui să fie înțeles numai de unii dintre creștini, fiind adică o favoare divină pentru aceștia, este falsă, și primită, ne duce la concluzia că Dumnezeu este nedrept și părtinitor, unora îngăduindu-le, iar altora nu, ca să se împărtășească de binefacerile Sfintei Scripturi. Afirmația papii trădează, mai degrabă, tendința unui monopol asupra cuvîntului dumnezeesc din partea celor cunoscători ai limbii latine, limba oficială și singura necesară pentru priceperea cuvîntului divin al Scripturii, după părerea lui Grigorie al VII-lea, care, drept vorbind, nu avea nicidecum interesul de a împărți cu poporul acest «drept» pontifical, punîndu-i la îndemînă Scriptura. Papa consideră o mare greșală din partea acelor «bărbați religioși» (religiosi viri) care, cunoscînd dorința fierbinte a poporului simplu de a gusta cuvîntul divin în limba sa, adică de a avea tradusă Sfînta Carte, — nu au încercat să scoată din mintea poporului, «păgubitoarea» idee de a citi Scriptura în limba vorbită, ci «au suportat cū răbdare» un asemenea lucru rău.

Necesitatea traducerii Bibliei se face simțită mai adînc în secolele XII și XIII, odată cu începerea curentului de reacțiune din partea popoarelor romanice împotriva clericalismului catolic. Acest curent se străduia pentru întoarcerea la studiul Sfintei Scripături, la traducerea ei în graiurile populare și la răspîndirea ei în păturile largi populare ²⁶). În adevăr, se constată în acest timp în sînul Bisericii romano-catolice o stare de regres moral și religios, o nepăsare tot mai crescîndă față de cele bisericesti, din partea conducătorilor ei. «Absolutism papal, abuzuri, bogății materiale și viață lumească, amestec în viața politică și în războaie» ²⁷) și altele, — iată stări de lucruri existente în sînul Bisericii apusene din veacurile XII și XIII, care dau naștere la nemulțumiri și produc proteste în rîndul credincioșilor laici. Este epoca în care apar sectele Albigenzilor și Valdenzilor, care cer întoarcerea la simplitatea și la austeritatea vieții evanghelice, care revendică dreptul de a predica, a citi și tîlcui Sfînta Scriptură în limba poporului, ceea ce determină autoritatea bisericească să ia măsuri.

Printre primele dovezi în acest sens, este raportul episcopului Berthold (Bertram) de Metz, din 1199, adresat papii Inocențiu III (1198-1216). În acest raport Berthold arată că în dioceza lui, bărbați și femei citesc Sfînta Scriptură în limba galică, se adună pe ascuns și învață unii de la alții lucruri care nu se potrivesc cu doctrina Bisericii, și nu vor să mai asculte de cuvîntul preoților. Sesizat, Inocențiu ia act de aceste lucrări și adresează o scrisoare-pastorală ²⁸), în 12 iulie 1199, către toți credincioșii din dioceza Metz. În cuprinsul scrisorii papa Inocențiu spune că el nu osîndește dorința și rîvna unora de a citi și studia Sfînta Scriptură, ci, dimpotrivă, îi laudă; totuși tainele credinții nu trebuiesc expuse tuturor fără deosebire, pentru că nu le pot înțelege toți, din cauză că adîncimea Scripturilor Sfinte este

26. G. Rietschel, art. cit., p. 702.

27. Cf. Prof. Teodor M. Popescu, articolul *Privire istorică asupra schismelor, ereziilor și sectelor*, în revista *Studii Teologice*, seria II-a, nr. 7-8, septembrie-octombrie 1950, p. 370.

28. *Epistola CXLI*, (Universis christi fidelibus tam in urbe Metensi quam ejus diocesi constitutis), Migne, P.L. CCXIV, col. 695 și urm.; cf. Carl Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, ed. IV, Tübingen 1924, nr. 320, p. 173.

foarte mare, încît, adesea, nu numai cei simpli și neînvățați n-o pot înțelege, dar chiar nici cei înțelepți. Inocențiu compară pe cei neînvățați, care ar îndrăzni să se atingă de Sfînta Scriptură, cu animalele ce trebuiau ucise cu pietre, dacă s-ar fi atins de Muntele Sinai, așa cum poruncise Dumnezeu cînd a dat poporului ales tablele Legii prin Moise.

Și raportul episcopului de Metz, și pastorală lui Inocențiu al III-lea se referă la Valdenzi, mișcare sectară de mare influență printre credincioșii de rînd. Priza lor în popor se datorează faptului că Valdenzii puneau mare preț pe viața în sărăcie, pe predicarea cuvîntului Scripturii, pe care aceștia o traduseseră în grai popular și o țilcuiau în sens literal, oferind-o adeptilor lor, ca pe o autoritate mai bună decît cea oficială bisericească²⁹). Pentru Valdenzi, Biblia era legea lui Dumnezeu, legea vieții și a credinței, așa cum era de altfel și pentru Biserica timpului. Totuși, era o mare deosebire: pentru cei dinții, Biblia era un drept al fiecărui credincios; pentru cea de a doua, ea era un drept rezervat exclusiv ierarhiei. De aceea, a fost o adevărată revelație pentru credincioșii de rînd din cercul Valdenzilor, cînd li s-a pus în mînă Scriptura, pentru prima oară: «au fost coplesiiți de neasemuita putere a acestui monument de gîndire religioasă»³⁰). Ei nu mai vedeau, în predicatorii lor, oameni, și nu mai auzeau vorbindu-le un om ca toți ceilalți, ci îngeri din cer, ba chiar aveau impresia că aud pe Dumnezeu însuși, — atît de mare efect producea asupra lor cuvîntul dumnezeesc gustat în graiul propriu. Ei descoperiseră în Scriptură o adevărată comoară pe care n-o cunoscuseră mai înainte. Aceasta a făcut ca «bărbați, femei și copii, care nu știau să scrie și să citească, să-și însușească, prin simplă repetare, pasajii întregi biblice...; ba unii din Valdenzi, să cunoască pe dinafară întreg Noul Testament, cuvînt cu cuvînt»³¹). La acești oameni, rîvnitori peste măsură în a duce viață după principiile Scripturii, de care fuseseră lipsiiți din partea căpeteniilor Bisericii, se referă episcopul Berthold și cere papii Inocențiu al III-lea să hotărască asupra lor. Răspunsul dat de papă prin epistola pastorală către credincioșii din dioceza Metz, este cam echivoc. Din el ar reeși că lasă laicilor libertatea pentru citirea Sfîntei Scripturi, în particular, dar se opune citirii ei în adunările secrete (occulta conventicula) de către cei neinstruiți. Cît despre traducerea ei, papa arată într-o altă scrisoare³²) adresată aceluiași episcop, că îngăduie ca să fie tradusă Sfînta Scriptură, dacă traducătorul ei și cei ce se folosesc de traducere, nu se abat de la învățătura Bisericii. În caz contrar, episcopul va trebui să cerceteze cine a fost autorul traducerii, cu ce gînd a făcut traducerea, ce credință mărturisește, din ce cauză învață așa, dacă dă cinstea cuvenită Scaunului Bisericii apostolice și catolice și să raporteze mai departe, iar după aceea să ia măsurile de cuviință³³). Se trecu la traducerea în fapt a acestei ultime dispoziții, însărcinîndu-se cu aducerea ei la îndeplinire abații de Cîteaux, Morimond și Crisă. Aceștia dădură foc traducerilor franțuzești ale cărților biblice aduse de predicatorii ambulanti în Metz. În 1203 Hugo, episcopul de Lüttich, cere predarea tuturor cărților franceze și

29 Cf. Albert Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands*, IV Teil, Leipzig 1913, pagina 903.

30. *Ibidem*, p. 904.

31. *Ibidem*.

32. *Epistola CXLII* (Episcopo et capitulo Metensibus) din 4 iulie 1199, Migné, P. L. CCXIV, col. 698 și urm.

33. *Ibidem*.

germane privitoare la Sfânta Scriptură³⁴). Scurtă vreme după aceasta, crescînd tot mai mult numărul adepților acestor mișcări sectare și accentuându-se deosebirile doctrinale față de Biserică, autoritatea superioară bisericească, prin hotărîri sinodale, interzice «cu desăvîrșire», atît traducerea, cît și citirea Sfintei Scripturi de către mireni.

Un sinod ținut la Toulouse (sudul Franței), în noiembrie 1229, după ce se pune capăt cruciadei împotriva Albigenzilor, la care sinod participă trimisul papii Grigorie al IX-lea (1227-1241), Romain, împreună cu arhiepiscopii de Narbonne, Bordeaux, Auch și alții³⁵), hotărăște prin canonul 14: «Poruncim să nu se îngăduie laicului să aibă cărțile Vechiului sau Noului Testament, afară numai de Psaltire, Breviar și Ceasurile Fericitei Maria, dacă are evlavie pentru ele. Oprim însă cu desăvîrșire ca acestea să fie traduse în limba poporului»³⁶). O astfel de măsură limitează, precum se vede, citirea chiar în latinește a Sfintei Scripturi, fiind îngăduită numai lectura Psalmilor și nimic mai mult, nici Proverbele, nici Profeții, nici Evangheliile, nici Faptele și Epistolele Apostolilor, nici Apocalipsa. Cît despre Breviar și Ceasurile Fecioarei Maria, care erau îngăduite să fie citite, acestea erau cărți de rugăciune și de cult, cu importanță secundară față de Sfânta Scriptură. Dar nici de lectura acestora nu se puteau bucura toți credincioșii, ci numai cei cunoscători ai limbii latine, căci traducerea lor era oprită.

Peste cîțiva ani numai, în februarie 1233, în sinodul de la Tarragona (nordul Spaniei), care de fapt e mai degrabă o adunare laică³⁷), regele de Aragon «promulgă un statut în 26 articole-canoane, redactat de acord cu episcopatul»³⁸), prin care se hotărăște că este oprit oricărui laic, să discute despre credință, fie în public, fie în particular (can. 1), iar despre Sfânta Scriptură se spune, textual (can. 2): «Astfel se hotărăște, ca nimeni să nu aibă cărțile Vechiului sau Noului Testament în limba romanică (gra-ul spaniol din provincia Aragon). Iar dacă cumva le are, să le predea episcopului locului, în termen de opt zile de la publicarea acestei hotărîri, spre a le arde. De nu va face lucrul acesta, fie cleric, fie laic, să fie privit ca infectat de erezie, pînă se va curăți»³⁹). Dispozițiile statutului sinodal de la Tarragona, opresc, după cum se vede, pe lîngă orice discuție din partea persoanelor laice cu privire la credință, posedarea și lectura cărților Sfintei Scripturi. Eventualii posesori de exemplare întregi sau părți din Scriptură, sînt obligați, în termen fix, să le predea episcopului local, spre a le arde. Refractorii la aceste dispoziții, fie ei chiar clerici, nu numai laici, vor fi socotiți eretici și tratați ca atare. De remarcat că și asupra clerului se resfrînge o astfel de măsură prohibitivă, lucru care ne face să credem, că erau printre membrii clerului romano-catolic oameni care împărtășeau și promovau întru totul năzuințele credincioșilor laici și care își dădeau seama de ade-

34. Albert Hauck., op. cit., p. 901.

35. Hefele-Leclercq, *Histoire des Conciles*, vol. V, partea II-a, Paris 1915, pagina 1498.

36. Mansi, *Amplissima Collectio Conciliorum*, vol. XXIII, Col. 197.

37. Hefele-Leclercq, op. cit., vol. V, partea II-a, p. 1558.

38. *Ibidem*.

39. Mansi, op. cit., vol. XXIII, col. 329: «Item statuitur, ne aliquis libros veteris vel novi testamenti in romanico habeat. Et si aliquis habeat, infra octo dies post publicationem hujus modi constitutionis a tempora sententiae, tradat eos loci episcopo comburendos, quod nisi fecerit, sive clericus, sive laicus, tamquam suspectus de haeresi, quosque se purgaverit, habeatur». Cf. Carl Mirbt, op. cit., nr. 353, p. 194.

vărata lor chemare, ca păstori de suflete. În ceea ce privește hotărîrea de a se arde exemplarele Sfintei Scripturi, despre care este vorba, pentru motivul că sînt traduse în limba poporului, aceasta este o măsură atît de excesivă, încît ne uimește. Numai în persecuția lui Dioclețian, mai fusese arsă Sfînta Scriptură, dar Dioclețian era împărat păgîn, și Biserica a socotit totuși grav păcatul predării de către creștini, forțați bine înțeles, a cărților Sfintei Scripturi spre a fi arse, socotindu-i trădători (**traditores**). Acum arde Cartea Sfîntă însăși autoritatea bisericească! În anul 1276, Iacob I, regele Spaniei, reîntărește hotărîrile sinodului de la Tarragona ⁴⁰).

Un alt sinod, ținut tot la Tarragona, la 22 februarie 1317, sub arhiepiscopul spaniol Ximenes, interzice laicilor — Beguini și Begharzi — și terțiarilor franciscani, printre altele, de a poseda cărți de teologie în limba maternă, afară de cărțile de rugăciune ⁴¹).

Aceste dispoziții și hotărîri prohibitive nu veneau numai din partea autorităților bisericești direct — papi, episcopi, sinoade —, ci, precum am spus, chiar și de la autoritățile civile — regi și principii —, care dădeau asemenea dispoziții în înțelegere cu înaltele autorități bisericești. Hotărîrea regelui Iacob I din 1276, a fost reînnoită de regii de mai târziu, iar papa Paul al II-lea (1464-1471) dă aviz favorabil pentru ea ⁴²). Ferdinand și Isabela (1474-1516), regii Spaniei, interzic supușilor lor, sub amenințarea cu pedepse grele, traducerea Bibliei în limba spaniolă și posedarea unei astfel de traduceri ⁴³).

Dar nu numai credinșii din Franța și Spania au fost supuși unor asemenea măsuri, ci și credinșii din alte țări au cunoscut un regim asemănător în ceea ce privește citirea Sfintei Scripturi, ceea ce arată că și în acele părți se manifesta o puternică tendință și un viu interes al poporului pentru cunoașterea Sfintei Cărți, lăsată pe planul al doilea de autoritățile bisericești.

În Anglia, bunăoară, nemulțumirea împotriva decăderii moral-spirituale a clerului și în general, a Bisericii, a cărei doctrină se îmbogățise cu dogme și practici noi, de pe urma cărora avea mare profit mai ales conducerea superioară a ei, capătă expresie și mai pronunțată în a doua jumătate a secolului XIV, cînd Wicliff, profesor și cleric, se ridică vehement în fața despotismului și corupției din Biserica papală, sub a cărei suzeranitate, și politică și bisericească, se afla țara, încă de la începutul secolului XIII (1213). Cunoșcînd marea lipsă de care sufereau masele populare, conaționalii săi, Wicliff instrui și trimise în mijlocul poporului predicatori ambulante, ca să răspîndească ideile sale, iar el înțepu (1380), să traducă — pentru prima dată — Biblia în limba engleză, punînd-o la îndemîna poporului. Socotind-o unicul izvor al învățaturii creștine, el o opunea autorității Bisericii și făcea din predicarea ei principala funcție a ministerului sacerdotal ⁴⁴). Îndrăzneala lui Wicliff era foarte mare și determină conducerea superioară bisericească să ia măsuri împotriva lui. În 1383, un sinod ținut la Oxford osîndește pe Wicliff, printre altele, și pentru că a tradus,

40. Le Long, *Bibliotheca Sacra*, ed. 1623, 361..., la G. Rietschel, art. cit., p. 703.

41. Mansi, op. cit., vol. XXV, col. 628; cf. Hefele-Leclercq, op. cit., vol. VI, partea II-a, p. 784.

42. Cf. G. Rietschel, art. cit., p. 703.

43. Alph. del Castro, *Advers. haeret.*, I, 14, la G. Rietschel, art. cit.

44. Cardinal Hergenroether, *Histoire de l'Eglise*, trad. par. l'Abbé P. Bellet, tome V, Paris 1908, pp. 123, 125.

răspîndit și predicat Biblia în limba engleză, socotindu-l eretic. Mai tirziu, în 1408, un alt sinod, tot la Oxford, ținut sub arhiepiscopul Thomas Arundel, hotărăște, împotriva lui Wicliff și a partizanilor săi, că «pe viitor nimeni nu trebuie să mai traducă fără aprobarea Bisericii vreun text din Sfînta Scriptură în cărți, broșuri sau tratate, în limba engleză sau în oricare altă limbă, și să fie supus excomunicării celei mari, oricine ar îndrăzni să citească asemenea cărți sau tratate întregi sau numai părți din ele, în public sau în particular, cărți și tratate care s-au scris pe vremea lui Wicliff sau după aceea, dacă traducerea nu va fi aprobată de episcop sau de sinodul provincial»⁴⁵). Hotărîrea aceasta oprește, sub pedeapsa excomunicării, atît citirea Bibliei în traducerea lui Wicliff, cît și traducerea făcute în urmă de partizanii acestuia, dacă nu au fost supuse unei prealabile verificări și aprobări din partea forurilor superioare bisericești, și interzice, pe viitor, o nouă editare a traducerii engleze a Bibliei lui Wicliff. Se mai hotăra în același timp, că orice cleric, care ar voi să predice, va trebui să ceară mai întîi aprobare de la episcopul diocesei, aceasta de teamă ca să nu împărtășească ideile confratelui său de apostolat. Magistrii, care predau copiilor gramatica și artele liberale, vor trebui să învețe pe aceștia chestiunile de credință după doctrina Bisericii și să nu-i lase pe ei să se piardă în asemenea discuții. Se interzicea de asemenea a se susține în școli vreo părere în contradicție cu învățătura Bisericii. Oricine se va abate de la aceste dispoziții și va fi bătut de erezii, va suferi pedepse grave⁴⁶). Măsurile acestea au fost reinnoite de un sinod ținut la Londra în primăvara anului 1409⁴⁷).

În Germania, un edict dat de împăratul Carol al IV-lea, în anul 1369, interzicea laicilor, bărbați și femei, folosirea Scripturii în limba poporului, amenințîndu-i cu pedepse canonice, ca nu cumva, neînțelegînd ceva din ea, să cadă în erezii. Arhiepiscopul Berthold de Mainz oprea, prin 1485-1486, sub pedeapsa excomunicării, vînzarea și citirea Bibliei în traducere germană, dacă nu avea aprobarea Bisericii, motivînd această măsură cu sărăcia limbii germane, care n-ar avea cuvinte și expresii potrivite, cu care să se redea toate noțiunile și sensurile din originalul latin⁴⁸). Era o măsură preventivă de teama vreunei erezii. Hotărîrea Episcopului Berthold nu rămîne fără efect, căci de la 1488 înainte, de abia trei ediții biblice au mai apărut⁴⁹).

Pentru oprirea traducerii Sfintei Scripturi în limba poporului și pentru citirea ei de mireni, s-au mai pronunțat, în afară de clerul superior romano-catolic și de autoritățile de stat, chiar unii oameni învățați ai timpului. Aceștia își exprimau teama că s-ar primejdi credința din pricina traducerii și răspîndirii Sfintei Scripturi în popor. «E primejdios să dai copiilor cuțitul în mînă, ca să-și taie singuri pîine — se exprimă cu îngrijorare predicatorul Johann Geiller von Kaisersberg — căci pot să se rănească. Tot astfel și Sfînta Scriptură care este pîinea lui Dumnezeu, trebuie citită și tilcuită de cei mai înaintați în cunoaștere și în experiență, care pot scoate din ea înțelesul neîndoielnic. Este un lucru aproape rău că se tipărește Bi-

45. Mansi, *op. cit.*, vol. XXVII, col. 1031; cf. Carl Mirbt, *op. cit.*, nr. 390, p. 227.

46. Cf. Hefele-Leclercq, *op. cit.*, vol. VI, partea II-a, p. 1448 și urm.

47. *Ibidem*.

48. Cf. G. Rietschel, *art. cit.*, p. 704.

49. W. Walther, *Die deutsche Bibelübersetzung des Mittelalters*, p. 718, la G. Rietschel, *art. cit.*, p. 704.

blia în limba germană»⁵⁰). Inuși Jean de Gerson, cancelarul universității din Paris, om învățat și cu larg orizont, spune că «trebuie oprită în deosebi traducerea populară a cărților sfinte ale Bibliei, în afară de cele de morală și de istorie»⁵¹). Acestea din urmă erau niște Biblii rezumative care cuprindeau numai material istoric și moral din Vechiul și Noul Testament, și din care lipsea tot ce privește chestiuni de natură speculativă dogmatică.

Cu tot caracterul acesta refractar traducerii și citirii Sfintei Scripturi, se găsesc totuși, în acest timp, mulți oameni care recomandă libertatea traducerii și citirii ei în limba populară, în ediții oficiale ale Bisericii, sau în traduceri germane autorizate de Biserică. Așa, Otto von Passau, de pildă, scria, prin 1386, următoarele: «Te sfătuiesc să citești des și mult, cu evlavie și seriozitate Scriptura Vechiului și Noului Testament, fie în nemțește, fie în latinește, dacă știi latinește»⁵²). Nikolaus Rus recomandă într-o scriere a sa «Funia întreită», ca citatele biblice amintite de el în această scriere, să fie citite în însăși Scriptura. Indemnuri similare găsim și în traduceri oficiale ale Bisericii, făcute pentru a contracara acțiunea de difuzare a Bibliei în popor, de către sectanți. Traducătorii ediției germane a Bibliei de la Köln (1480) spun în introducere: «Fiecare creștin să citească această Scriptură cu multă evlavie și râvnă»⁵³). În Weihgärtlein din 1509 se recomandă, de asemenea, citirea Sfintei Scripturi: «Trebuie să citești Sfânta Scriptură cu osîrdie și să meditezi asupra ei, dar lucrul acesta nu-l poți face cu folos, decât dacă ceri mai întâi dreaptă înțelegere de la Sfântul Duh... Ceea ce nu înțelegi din Sfânta Scriptură, lasă pe seama Bisericii. Ea singură îți cuiește adevărat și are dreptul la tălcuire»⁵⁴). Cam același lucru se spune și în Evangheliarul de la Basel, din 1514: «Este de recomandat oricărui creștin cuminte să se străduiască a citi Sfânta Scriptură, ca să poată cunoaște pe Ziditorul și Stăpînul său, căci harurile ce primește omul de la Dumnezeu, prin citirea sau ascultarea Sfintei Scripturi, sînt fără număr, dacă și face cele ce citește»⁵⁵).

*

O scurtă privire critică asupra celor expuse mai sus, referitor la citirea Sfintei Scripturi, ne arată că raporturile ce au existat între Biserica Romano-Catolică și credincioșii ei mireni, n-au fost raporturi firești și pline de căldură, ci dimpotrivă, niște raporturi reci, încordate, de neîncredere reciprocă, care au dus, către sfîrșitul evului mediu, la ostilități cu un final dureros și pentru Biserică și pentru credincioși.

Această stare nefirească a raporturilor dintre Biserica papală și credincioșii laici, privite din punctul de vedere al chestiunii tratate, se datorește, în primul rînd, faptului că Biserica folosea, pentru nevoile ei de manifestare religioasă, limba latină, o limbă moartă, ieșită de mult din uz, pe care credincioșii evului mediu n-o mai înțelegeau, întrucît fiecare vorbea limba poporului din care făcea parte. În limba latină se oficia cultul, se predica, se preda învățămîntul. Credincioșii de rînd neînțelegînd-o, erau

50 J. Janssen, *Deutschgeschichte*, p. 611, *ibidem*.

51 *Lectio contra vanam curiositatem*, II, Consid. 9; opp. ed. Dupin, I, 105, la G. Rietschel, art. cit., p. 704.

52 Cf. G. Rietschel, art. cit., p. 704.

53 *Ibidem*.

54 *Ibidem*.

55 *Ibidem*.

lipsiți de orice fel de binefaceri și de roade sufletești ce le putea aduce participarea lor la cultul divin al Bisericii. În ciuda acestui fapt, poporul avea totuși nevoie de cuvântul lui Dumnezeu în limba proprie. Cum întreg cultul era mai greu de redat — deși nu imposibil — în limba poporului, credincioșii s-ar fi mulțumit, de sigur, să li se pună la îndemână măcar Sfânta Scriptură: aceasta le-ar fi ținut loc și de cult și de predică în limba vorbită de ei. Dar lucrul acesta era socotit o inovație, ba chiar o impietate, și conducerea bisericească nici nu a voit să audă de așa ceva. În loc de Scriptură pentru popor, Biserica punea pe primul plan speculații de natură filozofică scolastică; în loc de explicarea Scripturii în graiul poporului, clerul predica strălucitor «faptele bune», «meritele prisositoare» ale noii tradiții: indulgențe, pelerinaje și multe altele de acest fel, de pe urma cărora acesta avea mari profituri. Ca să împace oarecum pe credincioși, Biserica, e drept, le-a pus la îndemână cărți de rugăciune. Ele însă, nu puteau să satisfacă deplin dorința și nevoile lor sufletești; spuneau puțin în comparație cu Sfânta Scriptură. Credincioșii aveau nevoie de ea, în primul rând. Cum din partea Bisericii se vădea nepăsare și lipsă de interes în această privință, persoane laice se ridică din rîndul poporului și se fac ecoul cerințelor stăruitoare ale acestuia. Punînd mai presus necesitatea cuvîntului dumnezeesc al Scripturii pentru viața lor, decît supunerea și ascultarea față de autoritatea bisericească, aceștia traduc Sfînta Scriptură, pe care o interpretează literal, și o pun la îndemîna credincioșilor. Lucrul acesta — așa cum am văzut în cercurile valdenzilor — a fost socotit de credincioșii mireni o adevărată revelație dumnezească. Scriptura era sorbită cu nesaț: predicată, învățată pe din afară, cîntată. Zelul acesta al laicilor pentru Scriptură, nefiind îndrumat de cineva competent, a dus, cum era de așteptat, la greșeli, mai ales prin tălcuirea ei literară. În loc să răspundă cu grijă și cu înțelegere la aceste manifestări ale laicilor, adică luîndu-și în seama ei opera de traducere, răspîndire și, mai cu seamă, tălcuire a Scripturii pentru popor punîndu-l în felul acesta la adăpost de erori, forurile superioare bisericești au răspuns cu interziceri, arderi în foc a Sfintei Cărți și alte represalii, crezînd că cu acestea vor putea potoli spiritele. Liniștea scontată nu a putut veni, ci s-au adîncit și mai mult deosebirile între cele două părți, accentuîndu-se greșelile unora în detrimentul altele. Cu cît nepăsarea conducătorilor bisericești față de credincioși era mai mare, cu atît atitudinea acestora din urmă față de Biserică era mai potrivnică.

Cît de mult era preocupată Biserica evului mediu de alte lucruri decît cele spirituale, o arată faptul că ea n-a învățat nimic din lecțiile pe care i le-au servit, în această privință și în altele, valdenzii, Wicliff, Huss și alții, care s-au ridicat împotriva ei. Conducerea ei a perzistat mai departe în nepăsare, sfidînd parcă interesele și nevoile credincioșilor, pe care în loc să și-i apropie, și-i depărta tot mai mult, și a pregătit în felul acesta, fără să-și dea seama, terenul pentru zguduitoră dramă de mai tîrziu, cînd a izbucnit vulcanul Reformei, la semnalul unui fost membru al clerului ei, Martin Luther. Acesta, profund indignat de stările de fapt existente în sinul Bisericii, a reacționat puternic. Rînd pe rînd au fost trecute prin tăișul cuvîntului și scrisului său acuzator, ierarhia cu toate păcatele ei, practicile și comerțul cu indulgențele, cultul, sacramentele, tradiția bisericească în general, — pe care le-a declarat fără nici o valoare pentru creștini. El ridică deasupra tuturor Scriptura, ca singurul izvor și singura normă de credință în viața a creștinului, pe care o traduse, o comentă și o puse în mîna po-

porului, căruia îi lăsa deplină libertate s-o înțeleagă și s-o înțelcuiască. În aversiunea lui pătimasă împotriva Bisericii, care ținea cuvântul lui Dumnezeu departe de popor, Luther zicea — traducînd și interpretînd Scriptura — că de-abia atunci «s-a descoperit Evanghelia» pentru credincioșii de rînd. Dintr-o extremă se sărise în altă extremă.

În ceea ce privește Biserica Ortodoxă, neimpunîndu-și o limbă de cult ca sacră și unică, a fost scutită de frămîntările și deznodămîntul dureros prin care a trecut Biserica papală. Pentru Biserica Ortodoxă, traducerea și citirea Sfintei Scripturi n-a devenit niciodată piatră de scandal. Ea a îngăduit traducerea Scripturii de timpuriu, sprijinind chiar, material și moral, această lucrare, trimițînd clerici învățați la popoarele care primeau creștinismul ortodox, ca să le organizeze Bisericile naționale, traducîndu-le cărțile de cult. Traducerea Scripturii și a altor cărți de cult în limbile naționale ale popoarelor ortodoxe a fost, în același timp, și un act de culturalizare a lor: Scriptură și cărțile de cult au fost primele monumente literare naționale ale acestor popoare, iar limba cărților bisericești a constituit fundamentul limbii literare a acestor popoare ⁵⁶).

56. Vezi Acad. M. Sadoveanu, **Limba povestirilor istorice**, comunicare făcută la Academia R.P.R., în **Contemporanul** nr. 6 din 11 februarie 1955.

RESPONSABILITATEA MORALĂ *)

După învățătura creștină, omul a fost creat «după chipul și asemănarea lui Dumnezeu» (Fac. I, 26). Această expresie cuprinde, în rezumat, întreaga antropologie creștină.

Sf. Părinți văd în această creație o conformitate, o asemănare, pe cât este ea posibilă, între Creator și făptura sa rațională. Ei deosebesc chipul de asemănare. După Sf. Vasile cel Mare, chipul lui Dumnezeu este principiul și rădăcina binelui sădită de la început în ființa omului; iar asemănarea este ținta sau starea morală superioară pe care omul trebuie să și-o însușească, prin lucrarea neîncetată a faptelor bune și a virtuților¹⁾. Așa dar, Dumnezeu nu ne-a dat totul de-a gata, ca să fim perfecți ca niște obiecte, ci ne-a lăsat cinstea ca noi înșine să dobândim desăvârșirea. Creștinul a primit chipul ca dar de la Dumnezeu, iar asemănarea i s-a fixat ca o misiune morală. Oamenii, creați după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, nu au sensul și valoarea în ei înșiși, ci le primesc de la Modelul — Hristos, chipul real al lui Dumnezeu (Colos I, 15), spre care trebuie să tindă neîncetat, «pînă vor ajunge oameni desăvârșiți după măsura deplină a staturii lui Hristos» (Efes. IV, 13).

În acest sens omul este creat ca ființă morală. Aceasta formează esența ființei sale și-i dă o demnitate excepțională: demnitatea morală, valoarea specifică a persoanei, proprie tuturor oamenilor. «Se poate spune deci că chipul lui Dumnezeu în om stă esențial în caracterul lui de persoană, sau de ființă personală, prin care imită pe Dumnezeu»²⁾. Ca persoană, omul este chemat să se desăvârșească pe sine sub aspect moral; de aici sensul adînc și valoarea uriașă a faptelor sale, chiar a celor mai umile, care duc pe autorul lor pe culmile nebănuite ale desăvârșirii, la asemănarea cu Dumnezeu. Binele nu este așezat de-a gata în ființa omului, ci este numai semănat, iar creșterea sa o face omul în comuniune cu Dumnezeu.

Din calitatea omului de ființă morală rezultă mai multe consecințe. Prima și cea mai însemnată este responsabilitatea morală, noțiune fundamentală a moralei creștine. Avînd în vedere importanța ei pentru viața morală a creștinilor, în prezenta lucrare vom face o expunere asupra acestei probleme, privită în lumina moralei creștine.

I. RESPONSABILITATEA MORALĂ

1. **Natura responsabilității.** Responsabilitatea este obligația ce se impune unei persoane de a se recunoaște ca autor liber al faptelor sale și de a-și lua asupra sa consecințele sau urmările acestora. Responsabilitatea presupune imputațiunea, adică actul prin care cineva este socotit responsabil, atribuindu-i-se, pe bună dreptate, o faptă cu toate urmările ei. Responsabilitatea și imputațiunea au același înțeles, dar se aplică diferit: a)

*) Această lucrare de seminar pentru titlul de **magistru** a fost întocmită sub conducerea P. C. Diac. Prof. O. Bucevschi, care a și dat avizul să fie publicată.

1. Sf. Vasile cel Mare, **Omilia IX la Exaimeron**, Migne, P.G. XXIX, col. 208.

2. Pr. Prof. D. Stăniloae, **Curs de Simbolică** (dactil.), București 1948, p. 212.

persoana este responsabilă, iar fapta este imputabilă; b) responsabilitatea presupune un raport conștient de dependență între un făptuitor și o altă persoană față de care ești responsabil, imputațiunea presupune raportul dintre faptă și autorul ei; c) obiectul principal al oricărei responsabilități este fapta rea, iar despre imputațiune poate fi vorba cu privire la orice faptă, bună sau rea; d) imputațiunea poate fi emisă și cu privire la Dumnezeu, în ceea ce privește acțiunile sale externe, dar responsabilitatea nu-i poate fi atribuită³). Astfel am precizat conținutul acestor două noțiuni; cu toate deosebirile lor, ele se tratează împreună, iar pentru înrudirea lor, sînt identificate de cei mai mulți teologi.

Responsabilitatea morală are drept principiu legătura dublă ce există, mai întîi între om și faptele sale, apoi legătura dintre fapte și urmări. Un om este responsabil: a) pentru faptele sale prin care se nesocotesc poruncile morale și pentru urmările lor în viața sa și a semenilor; b) pentru faptele bune pe care ar fi putut să le facă, dar nu le-a făcut; c) pentru faptele rele ale semenilor, la care s-a făcut părtaș de bună voie; d) pentru faptele rele ale semenilor, pe care din timp nu le-a împiedicat să se realizeze și e) într-un anumit fel pentru faptele bune, cum vom vedea în altă parte a lucrării.

2. Felurile responsabilității. Dată fiind diversitatea formelor de viață și felurimea faptelor, responsabilitatea ia diferite aspecte: juridică, politică, științifică, practică, socială, medicală, etc.

Fiecare om, pe lângă alte responsabilități, are și o responsabilitate morală, care se deosebește esențial de toate celelalte prin faptul că ea este strîns legată de conștiința morală, care ne declară responsabili sub aspect moral, înainte de a se pronunța alte foruri în acest sens. Ea ne obligă ca să ne recunoaștem vinovați în interiorul nostru de faptele noastre rele, și să primim toate urmările lor, începînd cu datoriă de a le repara. Acesta este specificul responsabilității morale, specific care nu permite identificarea ei cu altă formă de responsabilitate. Pe lângă această deosebire, ce rezultă din felul organelor prin care se exercită responsabilitatea, se mai pot observa și altele. Pornind de la învățătura creștină despre personalitate, care constă într-o restaurare ontologică a întregii firi, de la omul vechi la cel nou, care privește toate faptele noastre, responsabilitatea morală angajează toate greșalele creștinului, fapte, cuvinte sau gînduri, privite nu numai exterior, sub aspectul moralității obiective, cum sînt privite de celelalte responsabilități, ci sînt privite și sub aspectul interior, scop și intenție, ca moralitate subiectivă, înaintea celei obiective⁴). Responsabilitatea morală se caracterizează așa dar, atît prin adîncime, pentru că privește greșalele din rădăcina lor (Matei XV, 18-19), cît și prin extensiune, pentru că angajează toate faptele rele (Mat. XXV, 41-45), cuvinte și gînduri prin care se nesocotesc poruncile morale. Cu toate aceste deosebiri, diferitele responsabilități se pot concilia, cînd ele se încadrează în responsabilitatea morală.

Responsabilitatea morală, la rîndul ei, are aspecte variate. Ținînd seama de subiectul ei, ea poate fi: personală și socială sau colectivă. Cea personală, la rîndul ei, poate fi: față de Dumnezeu, față de semenii și față de sine.

3. **Curs de Teologie morală, în colaborare (dactilografiat), București 1954, p. generală, pp. 259-260.**

4. **Intenția e luată în considerare și de responsabilitatea juridică, ca motiv secundar, de unde și distincția ce se face: o greșală comisă cu intenție sau nu.**

3. **Temeiurile responsabilității.** Temeiurile responsabilității omului sînt date în libertatea sa. «El este responsabil întrucît este subiectul acțiunii sale, întrucît este autorul liber al ei. Responsabilitatea este corelativul fi-resc al libertății. Animalul nu este responsabil, pentru că acționează din instinct. Omul însă, a cărui faptă izvorăște dinăuntru, din propria lui deciziune, este răspunzător de tot ceea ce face»⁵). Chiar unii filozofi determiniști admitînd responsabilitatea, au recunoscut o oarecare libertate omului ca bază a responsabilității.

Sf. Părinți privesc libertatea omului ca pe cel mai frumos și mai de preț bun⁶). Ei scot în evidență capacitatea omului de a se determina pe sine, caracteristica fundamentală a omului, și prin care el se deosebește de tot ce nu este subiect sau persoană, de obiect sau de natură, care nu se determină pe sine în libertate, ci sînt determinate. Aceasta e cea mai înaltă formă de existență. Omul fiind așezat, după expresia Sf. Irineu, «în cadrul propriei sale puteri»⁷), fiind autorul propriei sale conduite, în mod necesar, este răspunzător pentru tot ce face. Desigur, omul fiind o ființă creată, cu o natură psiho-fizică, nu poate avea o libertate absolută, care aparține numai lui Dumnezeu, ci una relativă⁸). Este libertatea psihologică, adică posibilitatea de autodeterminare, care aparține tuturor oamenilor, fiind inerentă spiritului omenesc.

Libertatea și responsabilitatea sînt indisolubil legate, ca două fețe ale aceleiași fațe. Libertatea nu e anarhică, ci este împreună cu responsabilitatea. Legătura lor devine mai evidentă, dacă avem în vedere că esența libertății nu stă în posibilitatea alegerii binelui sau răului, ci în tendința neconținută spre bine. Alegerea răului este o deficiență a libertății, nu exercitarea ei firească. Cauza păcatului nu este produsul unei alegeri libere, ci este triumful unei pațiuni asupra voinții. Integritatea libertății o dă posesiunea deplină a binelui, cum reiese și din cuvintele Mîntuitorului: «De veți rămînea în cuvîntul Meu, cu adevărat îmi sînteți ucenici, și veți cunoaște adevărul, și adevărul vă va face să fiți slobozi» (Ioan VIII, 31-32; 34-36). Luată în acest înțeles, libertatea constituie temeiul principal al responsabilității.

Alături de libertate, un temei pentru responsabilitatea morală a omului îl oferă conștiința sa, care, sub forma reflecției și a prezenței de sine, e martora fidelă a faptelor noastre. Noi avem conștiința de ce se petrece în noi în prezent, nu de ce va fi, sau poate să fie. Ea ne descoperă fiecăruia prezența eului nostru individual, ca centru determinant al faptelor noastre. Prin ea noi simțim că sîntem cauze reale ale faptelor noastre și simțim că sîntem răspunzători pentru ele. Spunînd «eu» noi ne socotim ca centre cauzale ale vieții noastre. Responsabilitatea în acest caz nu este o simplă atribuire logică a faptelor eului care se determină, ci una reală, morală, causală. Mai mult, conștiința poate fi socotită ca un temei al responsabilității noastre, și prin faptul că ea, fiind martorul nemincinos al faptelor noastre,

5. Prof. Ierom. N. Mladin, *Curs de Teologie morală*, (dactilografiat), Sibiu 1949, p. 74.

6. Sf. Grigorie de Nisa, *Marea cuvîntare catehetică*, Migne, P.G. XLV, col. 23 CD.

7. Sf. Irineu, *Adv. Haer.*, IV, 3, Migne, P.G. VII, col. 983 A.

8. Scriitorul bisericesc Nemesiu de Emesa, în cartea sa *Despre natura omului*, insistă foarte mult, arătînd că libertatea cuprinde acele fapte ce sînt în puterea omului de a le face. Migne, P.G. XL, col. 734 B, 735 A, 738 B, de la 762-767. De la libertatea psihologică omul tinde la libertatea morală, proprie oamenilor desăvîșiți.

le valorifică din punct de vedere moral. Ea ne arată calea binelui, pe care ne îndeamnă să-l săvîrșim, și ne semnalează răul, avertizîndu-ne să nu-l săvîrșim. Binele apare în conștiință ca un imperativ, dar împlinirea lui atîrnă totuși de voința liberă a fiecăruia. Creștinul cunoscînd voia lui Dumnezeu, se simte obligat s-o împlinească, și deci responsabil dacă nu o împlinește. Voia Lui se impune voii noastre libere. Această obligațiune nu aparține decît acelor bunuri necesare pentru desăvîrșirea morală, cum sînt virtuțile, fără de care naturii morale îi lipsește necesarul pentru a-și realiza esența ei în noi, și pentru această lipsă noi sîntem răspunzători. Conștiința obligațiunii, de a respecta ordinea morală, presupune că această ordine e cerută de realizarea unui scop suprem. Responsabilitatea deci are o strînsă legătură cu binele, ordinea morală și scopul suprem.

Alte temeuri, ce pot fi aduse în sprijinul responsabilității, sînt: atenția și reflexiunea înainte de a săvîrși o faptă, aprecierile pe care le facem instinctual, atît asupra faptelor noastre cît și ale semenilor noștri, etc.

Fatalismul și determinismul suprimă responsabilitatea, neadmițînd la om o cauzalitate reală. Obiecțiunile lor însă scot mai mult în evidență motivele ce întăresc responsabilitatea. «Responsabilitatea este reală, pentru că noi sîntem cauze reale; noi sîntem cauze, pentru că existăm în realitate, pentru că natura și societatea nu anulează deloc personalitatea pe care ele o condiționează; noi sîntem moral responsabili, pentru că sîntem persoane morale, cu cauzalitate efectivă; noi nu sîntem ceea ce face în noi și fără noi natura și societatea, ci noi sîntem prin tot ceea ce facem noi înșine și în măsura în care facem noi înșine»⁹⁾).

Așa dar, temeuriile responsabilității sînt identice cu temeuriile moralității subiective: libertatea și conștiința.

4. Evoluția responsabilității. Ideea de responsabilitate este prezentă în conștiința oamenilor de totdeauna. La început, ea s-a atribuit nu numai omului, ci și animalelor și lucrurilor neînsuflețite. Ea se naște din simpla atribuire a unei fapte unui obiect sau unei ființe. Cu timpul, cuprinsul acestei noțiuni a suferit unele modificări. Pe de o parte s-a restrîns, prin faptul că obiectele și animalele n-au mai fost socotite responsabile, responsabilitatea privind numai faptele omului, dar pe de altă parte, cuprinsul ei s-a extins, de la responsabilitatea individuală, la cea colectivă, ca o urmare a spiritului de solidaritate.

Responsabilitatea colectivă era la curent în societățile vechi: trib, clan, familie, etc. Greșala săvîrșită de un membru al unui grup social față de un alt grup social, angaja responsabilitatea întregului grup față de al doilea. Fiecare membru se socotea îndreptățit să suferă o pedeapsă pentru o greșală pe care el n-a făcut-o personal, să răzbune o nedreptate pe care el personal n-a suferit-o. Caracteristic acestei responsabilități este legea talionului: ochi pentru ochi și dinte pentru dinte. Expresia ei este și obiceiul popoarelor vechi, între care și cel iudeu, de a pedepsi pe copiii pentru păcatele părinților, sau invers (Deut. V, 9-10). În Vechiul Testament sînt însă numeroase texte prin care se oprește acest obicei (Deut. XXIV, 16; Ezechiel, XVIII, 20).

Paralel cu responsabilitatea colectivă a existat însă și cea individuală. Unii sociologi văd responsabilitatea individuală ca fiind ulterioară celei colective, sau derivată din ea, ceea ce nu corespunde realității, pentru că amândouă au coexistat în decursul istoriei.

II. RESPONSABILITATEA MORALĂ PERSONALĂ

Responsabilitatea morală personală are drept subiect o persoană morală individuală. Ea are aspecte variate, care se pot reduce la cele trei enunțate mai sus. De aceea, în continuare, noi vom căuta să arătăm în ce constă responsabilitatea morală personală față de Dumnezeu, față de semenii și față de sine.

1. **Responsabilitatea morală personală față de Dumnezeu.** Ea izvorăște din relația liberă și conștientă a omului cu Dumnezeu, realitatea supremă prin care noi «trăim, ne mișcăm și sîntem» (F. A. XVII, 28). De aceea, pentru a arăta în ce constă această responsabilitate, este necesar ca să facem unele aprecieri asupra acestei relații.

Invățătura creștină, că Dumnezeu a chemat la ființă întreaga făptură, se potrivește în chip special numai pentru om, și prin el la restul făpturii. Fiecare creștin, prin cele două creațiuni, este de două ori fiul iubirii lui Dumnezeu. Dumnezeu, zice Sf. Grigorie de Nisa, nu și-a manifestat puterea iubirii sale numai pe jumătate, ci în întregime, aducînd pe om la existență și umplîndu-l de toate darurile¹⁰). Iubirea fiind un dar, existența creștinului este un dar al iubirii lui Dumnezeu. Darul fiind un act voluntar, ne angajează și pe noi. Dacă existența noastră este un dar al iubirii lui Dumnezeu, dăruirea noastră lui Dumnezeu este răspunsul cel mai potrivit la dăruirea Lui față de noi. Dumnezeu crează pe om în așa fel, că el se știe condiționat de El. Existența creștinului este deci plină de răspundere față de Cel ce l-a creat. El gîndește și voiește, dar spre deosebire de Dumnezeu, el nu este de la sine, ci răspunde la chemarea iubirii lui Dumnezeu, și prin acest răspuns el este răspunzător față de Cel ce l-a adus la viață. Dumnezeu, zice Sf. Grigorie de Nisa, așteaptă de la om un act de libertate, un răspuns liber la chemarea sa^{10-a}).

Un creștin răspunde lui Dumnezeu în viața sa — conformă cu voia Lui — da, sau nu, cînd viața nu-i conformă cu voia Sa. Fapta bună este un consimțămînt la chemarea divină, prin care noi ne unim cu El atît de intim, încît ni se pare că El produce în noi fapta; cînd această lucrare e mai simțită, atunci sîntem mai propriii nouă înșine, atunci valoarea noastră crește. Cînd răspunsul este negativ, relația cu El este turburată, valoarea noastră scade și ne simțim vinovați față de El. În răspunsul ce-l dă un creștin lui Dumnezeu e cuprinsă responsabilitatea sa. Ea este un dar, este o demnitate. Responsabilitatea față de Dumnezeu este din iubirea Lui, în iubirea și spre iubirea Lui. Numai în iubirea lui Dumnezeu, noi cunoaștem de ce, cui și pentru ce sîntem răspunzători¹¹).

Omul credincios este responsabil față de Dumnezeu și pentru darurile primite de la El. Ca chip și asemănare el s-a făcut părtaș la toate însușirile proprii lui Dumnezeu. Dacă n-ar fi fost omul, care să se facă părtaș la aceasta, zice Sf. Grigorie de Nisa, «ar fi trebuit ca nici lumina lui Dumnezeu

10. Sf. Grigorie de Nisa, Migne, P.G. XLIV, col. 183 BC.

10. a. Marea cuvîntare catehetică, Migne, P.G. XLV, col. 23.

11. Vezi în acest sens E. Brunner, *Der Mensch in Widerspruch*, Berlin 1937, pp. 88-93.

să nu fie de privit, nici slava Lui să n-aibă martori, nici bunătatea Lui să nu fie gustată și ca toate celelalte lucruri câte se văd în natura divină să zacă în nelucrare»¹²). Printr-o viață conformă cu voia lui Dumnezeu, omul valorifică și transformă în realități ale vieții toate darurile și vocațiile pe care le-a primit în mod potențial. Ele s-au dat pentru a fi transformate în valori morale reale, nu pentru a fi îngropate (Mat. XXV, 13-31). Cel ce îngroapă talanții în pământul vieții sale, străin de lucrarea virtuților, este răspunzător față de Dumnezeu, de la care a primit talanții. El răspunde pentru talant și atunci când l-a întrebuițat greșit, în slujba egoismului și a patimilor. Cel ce face așa, zice Sf. Ioan Hrisostom, e ca și semănătorul care, în loc să arunce sămînța în ogor, o aruncă în apă, unde pierе fără să aducă rod. În acest caz, omul nu poate fi o unealtă de lucru a lui Dumnezeu, un vehicul prin care El să-și reverse în lume energiile sale creatoare. Aceste energii, după expresia Sf. Grigorie de Nisa, rămîn să stea în nelucrare la Dumnezeu. E cea mai mare răspundere pe care și-o poate imagina cineva. E drept că aceste energii nu rămîn în nelucrare, căci Dumnezeu le revarsă în lume prin alte slugi credincioase, care acceptă colaborarea cu El. Cu toate acestea, responsabilitatea slugii netrebnice nu se anulează.

Dumnezeu a așezat energii nesfîrșite în fiecare om, variate de la persoană la persoană; prin ele creștinul participă neîncetat la actul creator. Lui i-a încredințat Dumnezeu timpul în care trăiește, ca un fragment din veșnicie, pentru a lucra la desăvîrșirea sa proprie și a universului, la transformarea lui într-un «cer nou și un pămînt nou». Este o parte din timp care ni se impune, prin legile după care se desfășoară, dar mai este o parte care ne permite și ne cere activitatea noastră pentru a-l umple de realitate, ne permite să ne punem pecetea noastră asupra lui. Acesta-l avem noi în întrebuițare și avem răspundere de felul cum l-am întrebuițat. El ne cere să trăim fiecare moment, săvîrșind fapte bune, nu să ne gîndim că vom trăi. Așteptînd să trăim, n-așteptăm decît să murim. Acela care umple fiecare clipă de viață și de lucrarea faptelor bune, acela unește prezentul cu veșnicia binelui, cu Dumnezeu. Prin inactivitate, prin lene sau nepăsare noi rupem prezentul de veșnicie, de Dumnezeu, cufundîndu-ne cu el în veșnicia răului. Pentru aceste ruperi din veșnicie, care rămîn goale de lucrarea binelui, spre folosul nostru personal și al comunității în care trăim, noi sîntem răspunzători față de Dumnezeu, care ne-a scos din neființă, în timp, la viață¹³).

Alt aspect al responsabilității este cel ce vine din relația creștinului cu Hristos. «Hristos e Stăpîn prin ființă și Stăpîn prin opera de mîntuire, deoarece neexistînd noi, ne-a făcut, iar murînd din pricina păcatului, ne-a răscumpărat prin Sîngele Său, și celor ce cred le-a dăruit Harul»^{13 a}). «Hristos a murit pentru toți, ca cei ce trăiesc să nu mai trăiască pentru sineși, ci pentru Cel ce a murit pentru ei și a înviat» (II Corinteni V, 15; Romani VI, 11; XIV, 7-10). Prin Taina Sf. Botez, creștinul nu mai este al său, nu trăiește pentru sine; el s-a angajat să trăiască după poruncile Domnului, pentru Domnul. Viața noastră, după Sf. Ioan Hrisostom, este o bogă-

12. Sf. Grigorie de Nisa, *Marea cuvintare catehetică*, Migne, P.G. XLV, col. 22 C.

13. Vezi în această privință L. Lavelle, *La conscience de soi*, Paris 1933, pp. 224-251.

13 a. Sf. Marcu Ascetul, în «*Filocalia*», vol. I, ed. 2, trad. din grecește de Preot Prof. Dumitru Stăniloae, Sibiu 1947, p. 250.

ție pentru El, iar moartea o pagubă. De aceea, noi nu murim numai nouă înșine, cînd nu ascultăm de El, ci și pentru Stăpînul nostru; sîntem pierduți nu numai pentru noi, ci și pentru El, cînd nu facem voia Lui (Omilia XXVI la Rom., Migne, P.G. LXI, col. 631).

Examinînd locul de mai sus (II Cor. V, 15), Sf. Ioan Hrisostom găsește două idei: că pentru Domnul viem, și El a murit pentru noi. Este de ajuns numai una din ele ca să ne facem răspunzători; dacă le socotim pe amîndouă, cît de mare este răspunderea noastră față de El! Ea crește mai mult, dacă adăugăm și al treilea motiv, că El s-a făcut pîrga Invierii și a Înălțării, pentru fiecare din noi¹⁴). Importanța operii de mîntuire, săvîrșită de Mîntuitorul pentru oameni, angajează datoria lor față de El, deci și responsabilitatea. Mai mult, după Sf. Maxim Mărturisitorul, din cauza nede-săvîrșirii și a neascultării creștinilor față de Mîntuitorul, și Mîntuitorul este socotit ca nede-săvîrșit și neascultător față de Părintele Său Ceresc. El se va putea supune Tatălui numai după ce toate cele încredințate Lui se vor supune Tatălui (I Cor. XV, 28)¹⁵). Prin aceasta se arată iarăși cît de mare este răspunderea noastră ce izvorăște din relația cu Mîntuitorul Iisus Hristos.

Necolaborînd subiectiv cu Dumnezeu la creșterea sa morală, creștinul este răspunzător de nelucrarea pentru sine a jertfei de mîntuire, săvîrșită obiectiv de Mîntuitorul Iisus Hristos. Responsabilitatea morală are, de aceea, drept consecință, responsabilitatea pentru mîntuire. Dumnezeu a făcut tot ce trebuia pentru mîntuirea noastră; dacă, după toate acestea, noi nu ne-o însușim personal, sîntem răspunzători de aceasta. Harul și ajutorul lui Dumnezeu, zice Sf. Irineu, nu lipsesc niciodată; singur creștinul poate să împiedice lucrarea mîntuirii sale. Lumina nu încetează să lumineze, chiar dacă sînt unii care se sustrag voluntar de la strălucirea ei¹⁶). Sfîntul Ioan Hrisostom învață la fel, zicînd: «Noi sîntem cauza pierderii noastre» (Omilia XXII la Matei, Migne, P.G. LVII, col. 305). Tîlcuind pilda talanților, același Părinte se întreabă: «De unde vine că partea principală a seminții s-a pierdut? Greșeala nu este a celui ce seamănă, ci a pămîntului care primește sămînta, adică sufletul care nu ascultă» (Omilia XLIV la Matei, Migne, P.G. LVII, col. 468).

În general vorbind, fiecare om ocupă un loc deosebit în planul și iubirea lui Dumnezeu. Nimeni și nimic nu-l poate înlocui, chiar pe un anumit om, în misiunea ce o are de îndeplinit. Prin păcat, noi nu ne împotrivim numai propriei noastre desăvîrșiri și mîntuirii, ci ne împotrivim lui Dumnezeu, care prin noi urmărește realizarea unui plan veșnic, mîntuirea și fericirea atît pămîntească, cît și cerească, a întregii făpturi. Pentru aceasta, noi sîntem răspunzători față de Dumnezeu.

2. Responsabilitatea morală personală față de semenii. După cum Dumnezeu nu este o singură Persoană, ci o Treime de Persoane, care posedă o singură fire, la fel și omul poartă în sine relația cu alte persoane, purtătoare ale unei firi comune. Firea umană nu se simte bine în izolare, ea se cere întregită, ea se îmbogățește prin reciprocitate și dăruire. Fiecare om are chipul lui Dumnezeu în sine, dar în alt sens, chipul fiecăruia e în func-

14. Omilia XI-a la II Cor., Migne, P.G. LXI, col. 473.

15. Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capete teologice despre dragoste, după Cele 14 trimiteri ale Sf. Ap. Pavel*. Trad. Mitropolitul Veniamin Costachi, 5, tom. II, București 1904, p. 122, nota 1.

16. Sf. Irineu, *Adv. Haer.*, IV, Migne, P.G. VII, col. 1110-1111.

ție de ceilalți semenii. Relația liberă și conștientă între persoane formează conținutul vieții omenești. Din această relație izvorăște responsabilitatea morală personală a omului față de semenii săi.

Noi trăim sentimentul responsabilității față de semenii, numai când simțim că ei sînt egali cu noi, sau superiori nouă, cînd îi socotim ca fii ai lui Dumnezeu. Cînd privim pe semenul nostru ca pe unul ce are o valoare eternă, căruia noi, prin viața noastră, i-am putea primejdui nu numai o viață trecătoare, ci una veșnică, cînd îl vedem în numele lui Dumnezeu, atunci sentimentul responsabilității noastre față de el este mereu prezent.

Orice atitudine ar avea un animal față de om, omul nu se supără pe el, nu se simte jignit de atitudinea animalului, nu-l socoate responsabil; omul se simte jignit numai de un alt om. Aceasta pentru că omul recunoaște valoarea și libertatea semenului și așteaptă de la el un act de apropiere și de dăruire, prin care să se îmbogățească. Cînd semenul refuză această dăruire sau îi produce un rău, omul se simte jignit, nesocotit, pentru că și el are o valoare care trebuie respectată, are cerințe care trebuiesc împlinite de semenul său. Morala creștină tocmai pe această apropiere și dăruire între semenii pune accentul. Ea este slujire lui Dumnezeu, care se dovedește prin slujirea semenului nostru. Mîntuitorul Iisus Hristos cere fiecărui creștin să fie «sare și lumină» (Matei V, 14-16) pentru semenul său, să fie prilej de ajutor, îndemn și îmbold de reînnoire morală.

Din contră, dacă creștinul nu se face «mireasma lui Hristos», (II Cor. II, 15-17), spre viața semenului, ci săvîrșește fapte potrivnice poruncilor lui Dumnezeu, făcîndu-se pricină de sminteală (II Cor. VI, 3-10) pentru semenul său, el este răspunzător pentru faptele rele ale semenului, pentru care el, prin sminteala produsă, s-a făcut cauză directă sau indirectă. Responsabilitatea sa se dublează în acest caz. Răspunderea noastră este mai mare decît a celor scandalizați de noi. Dacă răspunderea de faptele noastre, zice Sf. Ioan Hrisostom, este destul de grea, dar cînd se vor mai adăuga și ale semenului, cum ne vom mîntui? Dacă a nu mîntui pe altul este un păcat, cu atît mai mult este a scandaliza, a prileji pierderea mîntuirii semenului tău¹⁷). Se vede din aceasta că responsabilitatea pentru greșelile lui, are ca urmare responsabilitatea pentru mîntuirea lui. Scandalizînd pe semenii săi, creștinul nu numai că nu zidește, nu slujește fraților, cum ar trebui, ci din contră, dărîmă zidirea, și nu una omenească, ci zidirea lui Dumnezeu. Responsabilitatea pentru mîntuirea semenului o arată și Sf. Ap. Pavel, cînd zice: «Nu pierde cu mîncarea ta pe acela pentru care a murit Hristos» (Rom. IV, 15).

Creștinul este responsabil față de semenul său mai întîi pentru că prin faptele sale rele, ia față de el o atitudine contrară moralei creștine, producîndu-i un rău și o suferință; el este responsabil apoi pentru greșelile semenului, cauzate direct sau indirect de dînsul. Unii ca aceștia, după Sf. Ioan Hrisostom, păcătuiesc împotriva lui Hristos; prin sminteala ce o produc, ei bat conștiința fraților lor, rănesc Trupul tainic al Domnului, din care face parte și cel scandalizat. Unii ca aceștia vor să dărîme prin ambiția și imoralitatea lor ceea ce Mîntuitorul Iisus Hristos a clădit prin viața Sa sfîntă și prin Jerfta Sa¹⁸).

Creștinul este responsabil pentru faptele rele ale semenilor, pentru care el nu este o cauză directă sau indirectă, dar pe care el nu i-a îndemnat să

17. Omilia XXV-a la Romani, Migne, P.G. LX, col. 633.

18. Omilia XX-a la I Cor., Migne, P.G. LXI, col. 167.

nu le săvârșească. Trebuie găsit timpul, mediul și tactul potrivit, pentru ca observația să fie roditoare și să nu ducă la agravarea răului. Când vedem semeni de ai noștri, zice Sf. Ioan Hrisostom, certându-se cu furie, sau săvârșind alte păcate, cum de rămînem nepăsători, sau mai dureros, ne bucurăm distrîndu-ne privirea cu această scenă. Ce se poate mai neomenesc? Ii vezi cum se sfișie, iar tu rămîi cu brațele încrucișate? Aceștia sînt fiare? Nu, sînt oameni, care au aceeași fire cu tine. Nu privi numai la ei, ci oprește cearta, întoarce-i la liniștea și cinstea lor. Fă-i să roșească de purtarea lor nedemnă. Cum, nu simți că prin ei tu însuți te necinstești, căci ești părtaș aceleiași firi? ¹⁹).

Creștinul este responsabil față de semen și pentru faptele bune pe care ar fi putut să le facă pentru el, dar nu le-a făcut. «Cel ce pricepe să facă bine și nu face, acela are păcat» (Iacob IV, 17). Prin aceasta se condamnă atitudinea de nepăsare față de cerințele semenului. «Nimenea să nu caute numai de ale sale, ci fiecare să caute și de ale altuia» (I Cor. IX, 24). «Pentru toți, toate m-am făcut, ca din toți măcar pe unii să-i mîntuiesc» (I Cor. IX, 22). Creștinul, deci, nu poate trece indiferent pe lângă semenul său. El trebuie să urmeze pilda Mîntuitorului care «n-a venit să I se slujească, ci ca să slujească, și să-și dea sufletul, răscumpărare pentru mulți» (Marcu X, 45). Dumnezeu dă dar omului prin semenul său. Aceasta însemnează că fiecare din noi are o mare răspundere, de a fi totdeauna la dispoziția lui Dumnezeu, ca mijlocitor al binefacerilor Lui către semenii noștri. În acest caz, responsabilitatea față de semen este cuprinsă în cea către Dumnezeu. În baza solidarității omenesti, responsabilitatea personală pentru faptele semenului, în felul în care au fost analizate, se extinde pînă la infinit ²⁰).

3. Responsabilitatea morală personală față de sine. Prin păcat, înainte de a nesocoti un raport față de Dumnezeu sau față de semen, noi nesocotim propria noastră natură, căreia binele nu-i este străin, ci îi este propriu. Binele face parte integrantă din firea umană. Răul, știind că n-are voie să fie obiectul acțiunii umane, se furișează și se impune travestit în haina virtuții. Creștinul are o demnitate morală, o demnitate creștină, prin care e ridicat pînă la filiațiunea divină. Prin păcat el abdică, de bună voie, ca fiul risipitor, de la natura sa bună, de la demnitatea sa, pierde independența în bine, devenind rob al păcatului. Dar pentru această decădere el este răspunzător față de sine, față de demnitatea sa morală, de la care a căzut ²¹).

Sf. Părinți accentuiază adeseori această responsabilitate față de sine, față de firea pe care o avem, proprie faptelor bune. «Ești om, zice Sf. Ioan Hrisostom, de aceea nu te face fiară sălbatică. De aceea ți s-a dat gură, nu ca să muști, ci ca să vindecîi rănilor altuia» (P.G. LXI, col. 435). «De unde pot eu ști că tu ai suflet de om, cînd tu azvîrli cu picioarele ca și măgarii, cînd ești răutăcios ca și cămila, cînd muști ca urșii, cînd furi ca vulpile, cînd ești veninos și viclean ca și șarpele, cînd ești nerușinat ca și cîinele?» ²². «Voi folosiți mîinile voastre, picioarele, dinții, pentru a omorî și a sfișia pe oameni? Și nu vă rușinați, nu vă puneți prin aceasta în afară de voi înșivă, abdicînd de la vrednicia voastră?» (Omilia XV la Matei, P.G. LVII, col. 234).

19. Omilia XV-a la Matei, Migne, P.G. LVII, col. 236-237.

20. E. Baudin, op. cit., p. 192.

21. E. Joyau, *Essai sur la liberté morale*, Paris 1868, p. 192.

22. Sf. Ioan Hrisostom, Omilia VI-a la II Cor., Migne, P.G. LXI, col. 439.

Sf. Ioan Hrisostom, ca un mare cunoscător al firii omenești, găsește și alte temeuri care întăresc responsabilitatea omului față de sine. Animalele, deși sălbatice, zice el, omul a găsit secretul ca să le îmblânzească. Omul schimbă sălbăticia firească a animalelor, biruind instinctele lor, dar de sine nu are nici o grijă. Din contră, el ajunge de la blîndețea naturală, la sălbăticia patimilor, străină firii omenești, proprie păcatului. Face din leu un animal blînd, dar inima sa o umple de sălbăticia leului, depășind-o (Omilia IV-a la Matei, P.G. LVII, col. 49-50).

Responsabilitatea morală față de sine reiese și din acele texte ale Sf. Scripturi, de unde se vede că, la judecata din urmă, Mîntuitorul Iisus Hristos nu va compara pe cei păcătoși cu dreptii, care au avut aceleași posibilități de realizare a binelui, cum sînt fecioarele nebune față de cele înțelepte, ci ei vor fi confrunțați cu oameni, care au fost în posibilități inferioare ca har, dar au realizat mai multe fapte bune (Matei XII, 41-42). Mîntuitorul va justifica sentința Sa, opunînd trîndăvia morală a păcătoșilor, care nu-i scuzabilă, de a face măcar cîteva fapte bune. Lipsa totală a faptelor bune e numită de Sf. Ioan Hrisostom exces de neomenie (P.G. LVII, col. 718).

Din cele expuse reiese că responsabilitatea față de sine, vine din faptul că omul nu lucrează pentru creșterea sa morală, ci, din contră, lucrează împotriva ei, adică împotriva propriei sale firi și a harului care sălășluiește în el prin Taina Sf. Botez. Creștinul n-are nici o scuză pentru faptul că n-a arătat pentru virtute același zel pe care l-a arătat pentru alte lucruri. Lucrul care cere cea mai mare jertfă și străduință el vrea să-l cîștige fără multă osteneală; nereușind astfel, cade tot mai mult în stăpînirea păcatului, amîna mereu hotărîrea de reînnoire morală, și pînă la urmă renunță la ea. Pentru această atitudine negativă față de posibilitățile sale el este răspunzător față de sine și față de Dumnezeu. «Tot celui ce i s-a dat mult, mult i se va cere, și celui ce i s-a încredințat mult, mai mult i se va cere» (Luca XII, 48) ^{22 a}).

Responsabilitatea față de sine nu se exercită numai singură; ea se alătură responsabilității față de Dumnezeu și de semenii, pentru a le întări și a le justifica cu mărturia propriei noastre conștiințe. În ultimă instanță, toate trei se pot identifica în responsabilitatea față de Dumnezeu.

III. RESPONSABILITATEA MORALĂ COLECTIVĂ

Prin firea sa, omul este o ființă socială; singur, el nu poate ajunge la plenitudinea desăvîrșirii. Atît ca individ, cît și în comunitate, omul imită modul de viețuire divină.

După cum în Dumnezeu chipul și asemănarea, identificate și realizate în mod absolut, cuprinde însușiri comune celor trei Persoane ale Sf. Treimi, dar pe lîngă acestea cuprinde proprietăți și predicate specifice fiecărei Persoane, la fel oamenii, creați după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, primesc însușiri și daruri comune tuturor, dar pe lîngă acestea, fiecare persoană primește însușiri și potențe specifice, fiecare are un anumit fel de chip al lui Dumnezeu ²³). Prin ceea ce are specific fiecare persoană, ea

^{22 a}. Ca să pot deveni un izvor nesecat de bine și fericire pentru aproapele meu, trebuie ca eu însumi să fiu o plîntă de bine. Prin aceasta responsabilitatea față de sine devine mai evidentă.

²³. Sf. Grigorie de Nisa, *Despre facerea omului*, Migne, P.G.XLIV, col. 140 C.

devine necesară semenilor săi, iar persoana — pentru a se întregi pe sine — are nevoie de semenii săi, ca să primească de la ei ceea ce-i lipsește. Chipul lui Dumnezeu, în plenitudinea sa, nu se acordă unei singure persoane, ci umanității întregi.

În virtutea acestei solidarități a tuturor oamenilor, poate fi vorba de o responsabilitate morală colectivă. Ea are drept subiect un anumit grup social, o unitate omogenă, cu o adevărată personalitate, care este răspunzător de acțiunile lui comune din punct de vedere moral, ca și de cele individuale ale membrilor săi. Biserica, în ființa ei și în unitate ecumenică, nu poate fi responsabilă, întrucât este infailibilă. Nu aceeași este situația cu membrii ei.

Dar responsabilitatea morală colectivă mai necesită și alte precizări. Fiindcă societatea nu posedă rațiune și voie liberă, în sensul în care le are o persoană, în individualitatea ei, ea nu poate fi nici laudată, muștrată, răsplătită sau pedepsită pentru faptele sale. În consecință, responsabilitatea colectivă nu este decît o sumă a responsabilităților individuale din societatea respectivă²⁴). În acest sens, ea se identifică cu responsabilitatea față de semenii. Realitatea solidarității morale are drept consecință, așa dar, o rețea indefinită a responsabilității față de semenii. Prin această solidaritate și responsabilitate colectivă noi devenim contemporani cu înaintașii și urmașii noștri, formînd laolaltă același trup viu al umanității.

În acest caz, responsabilitatea colectivă ia diferite forme: responsabilitatea solidară a tuturor oamenilor față de societatea din care face parte și responsabilitatea persoanelor ce se găsesc în posesia autorității sau a conducerii. (Exemplu: a educatorului pentru faptele elevilor, a părinților pentru faptele copiilor, a preoților pentru faptele credincioșilor, asupra căreia vom insista puțin, în continuare).

În situația sa de păstor și cîrmuitor al credincioșilor către mîntuire, preotul are o responsabilitate foarte mare pentru credincioșii săi. Viața lui, sub toate aspectele, trebuie să fie o predică zilnică în fața credincioșilor săi, ca să-l poată îndreptăți a le adresa chemarea Apostolului: «Ce ați învățat, ce ați primit și ați auzit și ați văzut la mine, aceea să faceți, și Dumnezeuul păcii va fi cu voi» (Filipeni IV, 9). Căci, zice Sf. Ioan Hrisostom: «dacă pentru cel ce ar sminti pe unul din cei mai mici, mai de folos i-ar fi lui, ca să-și atîrne o piatră de moară de gît, și să fie aruncat în adîncul mării (Matei XVIII, 6), și toți cîți jignesc cugetul fraților, păcătuiesc chiar împotriva lui Hristos (I Cor. 8, 12), ce vor suferi și ce fel de pedeapsă se va da celor ce vor fi pierduți nu numai unul, două sau trei suflete, ci o mare mulțime de oameni? Dacă simplitii credincioși ar putea primi o oarecare dezvinovățire pentru acest lucru, preotul, ca unul ce este conducător, nu va putea avea nici o dezvinovățire, pentru că el este pus spre luminarea altora și nu va putea pretinde că a fost neștiutor. Sîngele acestora, zice Profetul Ezechiel, se va cere din mîna preoților» (Ezechiel XIII, 36)²⁵). Prin slujirea sa, preotul are misiunea de a ridica pe fiii săi căzuți, să-i determine la o viață în slujba binelui; dar dacă și el cade și nu se ridică, face pe fiii săi să se piardă împreună cu sine, prin lipsa slujirii sale adevărate, pe care a primit-o de la Dumnezeu.

24. **Curs de teologie morală**, (dactil.), București 1954, p. 261.

25. Sf. Ioan Hrisostom, **Despre preoție**, Migne, P. G. XLVIII, col. 678-679; 686-687.

IV. MĂSURA ȘI GRADELE RESPONSABILITĂȚII MORALE

Măsura responsabilității morale este măsura vinovăției: noi sîntem vinovați în măsura în care am lucrat cu libertate și cunoștință. Unei vinovății totale, parțiale sau nule îi urmează o responsabilitate totală, parțială sau nulă. Diferite cauze ca: neștiința și greșeala, demența, constrîngerea, patimile, bolile mintale, suprimă, micșorează sau anulează responsabilitatea. În privința neștiinței trebuie să distingem neștiința nevinovată și cea vinovată, care angajează responsabilitatea. Constrîngerea la fel, în unele cazuri, cînd nu poate atinge actele și stările interioare ale creștinului, angajează responsabilitatea. Diferitele împrejurări măresc sau micșorează responsabilitatea, dînd naștere la grade intermediare. Faptele ce izvorăsc din obișnuință, care nu poate anula libertatea, angajează responsabilitatea.

Sfera responsabilității este imensă. Ea nu are alte limite decît acelea ale omenirii prezente și viitoare. Societatea prelungește pînă la infinit fiecare cuvînt, gînd și faptă a noastră, de aceea limita responsabilității este infinitul. Incercînd o ierarhizare a responsabilității, putem stabili mai multe grade: una a omului în general, una a creștinului, care la rîndul ei poate avea mai multe grade. Aceea a creștinului simplu, alta mult mai mare, a celui chemat să-i conducă pe creștini la mîntuire; putem vorbi de o responsabilitate nebănuit de mare a călugărului, care singur și nesilit de nimeni și-a afișosit viața ca dar lui Dumnezeu. Aceasta se mărește cînd la ea se adaugă hirotonia.

În general, gradul responsabilității crește după talanții, demnitatea, cunoștințele fiecărei persoane și ea se ramifică în nuanțe după natura corpului, individualitatea, vîrsta, temperamentul, sexul, educația, ereditatea, starea socială, influențele interne și externe, în cadrul cărora activează o persoană. «Sluga aceea, care a cunoscut voia stăpînului său și n-a fost gata, nici n-a făcut după voința lui, va fi bătută mult, iar cea care n-a știut și a făcut fapte vrednice de pedeapsă, va fi bătută mai puțin» (Luca XII, 47-48).

Responsabilitatea noastră crește de asemenea atunci cînd ne aruncăm mai mult în calea ispitelor și fugim de cea a virtuților. Ea crește cu cît a fost mai ușoară omiterea greșelii, cu cît cineva a fost sfătuit să n-o săvîrșească, cu cît a cunoscut răutatea faptei, cu cît o acțiune necesită mai multă încordare și deliberare. Unei hotărîri proprii îi urmează o responsabilitate mai mare decît atunci cînd ai fost sfătuit sau îndemnat de altul, la săvîrșirea unei fapte. Sf. Ioan Hrisostom făcea adeseori atenți pe credincioșii săi cînd băteau din palme la predică, spunîndu-le că prin aceasta își măresc gradul de responsabilitate. Apoi, responsabilitatea crește proporțional cu numărul semenilor care au fost scandalizați sau atrași spre păcat. Să nu credem, zice Sf. Ioan Hrisostom, că dacă am găsit colaboratori la păcate, vom avea vreo îndreptare; aceasta tocmai ne va fi ca un adaus la pedeapsă, căci și șarpele a fost pedepsit mai mult decît femeia, precum și femeia mai mult decît bărbatul (P.G. LX, col. 633). Incercarea pe care o facem de multe ori de a ne micșora răspunderea în dauna semenului, invocînd diferite circumstanțe atenuante, sînt simple iluzii; noi rămînem răspunzători.

Forurile care hotărăsc responsabilitatea sînt: conștiința (II Cor. I, 12), judecata omenească (civilă sau bisericească, Matei XVIII, 15-17), iar ultima absolut valabilă este a lui Dumnezeu. E foarte greu ca să te pronunți asupra gradului de responsabilitate a unei persoane. De aceea Sf. Pă-

rinți și Biserica, în general, recomandă — ca atunci când nu sîntem obligați oficial să facem acest lucru — să-l lăsăm în seama lui Dumnezeu, Judecătorul tuturor, iar noi să fim cît mai exigenți față de propria noastră persoană (I Cor. IV, 5). Aceasta nu anulează străduința fiecăruia de a îndrepta, în duhul iubirii și al smereniei, pe cel căzut în păcat. Ca o consecință a responsabilității, faptele bune aduc desăvîrșirea fiecărei persoane, scoțînd firea omenească din legăturile păcatului, și sînt garanție a vieții și fericirii veșnice. Faptele rele, din contră, distrug mai mult firea omenească, înlănțuind-o în păcate, primejduind desăvîrșirea și mîntuirea omului, ducîndu-l la pedeapsă veșnică.

V. RESPONSABILITATEA MORALĂ ȘI DATORIA DE A REPARA GREȘELILE

Datoria de a repara greșelile săvîrșite și urmările lor face parte din noțiunea responsabilității morale. Creștinul, în momentul în care a săvîrșit un păcat, a decăzut, el nu mai are aceeași valoare pe care o avea înainte, pentru că păcatul aduce o pierdere pentru autorul lui și pentru semenii. În consecință, se cere în mod necesar ca autorul să repare aceste pierderi și să anuleze urmările lor. A nu face acest lucru ar însemna să săvîrșești o nouă greșeală, care ar fi ea însăși călcarea legii și a datoriei de a repara greșelile pentru care ești răspunzător. Orice păcat este o dezordine morală, care pregătește calea pentru alte dezordini. De aici necesitatea ca cel vinovat să facă o «*restitutio in integrum*» a ordinii morale, în el și în afară de el.

O restaurare directă a unei ordini morale nu e posibilă, ci numai una indirectă, redînd ordinii ceea ce i s-a luat, adică nimicînd păcatul făcut și vindecînd boala ce s-a produs prin săvîrșirea lui ²⁶). Aceasta se poate face numai printr-o convertire morală ființială, determinată de o căință sinceră. Ea este un act de voință, care urăște răul pe care altădată l-a iubit, care vrea să nu-l fi vrut, care vrea să nu-l mai vrea. Prin ea noi devenim stăpîni asupra trecutului plin de greșeli, care ca fapt de cronologie istorică nu poate fi schimbat, dar poate fi transformat ca sens, din piedică a binelui, în temelie a unei vieți noi. Orice clipă trecută a vieții noastre, fără a o goli din noi, o putem curăți de răul din ea, după cum putem curăți un izvor de noroiul din el. Posedînd trecutul, prin amintirea lui împreună cu regret, îl putem modifica, nu lăsîndu-l gol de fapta regretată, ci umplîndu-l cu un temel pentru o viață nouă. Pe locul unui păcat țîșnește astfel un izvor al vieții celei noi. Căința nu trebuie să fie referită numai la anumite fapte, ci la întreaga viață, pentru ca în locul omului celui vechi să răsară și să crească omul cel nou.

Dar căința nu este numai o chestiune individuală, ci una de relație cu Dumnezeu și cu semenii. Prin ea noi ne recunoaștem vinovați, pentru că am nesocotit această relație prin viața noastră nevrednică. Pentru aceasta, căința trebuie arătată lui Dumnezeu prin mărturisire la duhovnic, ca semen al nostru. Lui putem și trebuie să-I dăm socoteala, să ne recunoaștem vinovăția, căci față de El avem suprema răspundere. Repararea greșelilor și reînnoirea vieții este o lucrare comună a lui Dumnezeu și a noastră. Prin aceasta, responsabilitatea noastră se micșorează pînă la desființarea tota-

26. Noi analizăm numai aspectul moral.

lă; aceasta în virtutea promisiunii Mîntuitorului: «Luați Duh Sfînt! Căroră veți ierta păcatele, iertate vor fi, și căroră le veți ținea, vor fi ținute» (Ioan XX, 22-23) ²⁷).

VI. CONȘTIINȚA RESPONSABILITĂȚII CA FACTOR DE PROGRES MORAL

Conștiința responsabilității este un factor principal de care depinde progresul, atît în viața morală, cît și în alte domenii de activitate. Ea izvorăște din conștiința demnității morale și a rostului fiecărui om în această viață. «Dacă vestesc Evanghelia, n-am cu ce să mă laud, căci aceasta-i datoria mea de nevoie, și vai de mine, de nu o voi vesti» (I Cor. IX, 16). Pe Sf. Apostol Pavel îl apăsa continuu conștiința responsabilității pentru viața sa de prigonitor al Mîntuitorului, apoi pentru misiunea primită și pentru mîntuirea credincioșilor săi. De aceea el a lucrat mai mult decît toți ceilalți Apostoli (I Cor. XV, 9-10).

Noi, zice Sf. Ioan Hrisostom, socotim numai greșelile care ne împresoară și nu ne gîndim deloc la nemulțumirile și greșelile pe care le săvîrșim în fiecare zi. De aici și plîngerile noastre. Dacă noi am face o socoteală exactă a greșelilor săvîrșite într-o singură zi, am vedea atunci de cîte rele sîntem răspunzători ²⁸. «Nu zice: nu știu ce se cuvine și deci sînt nevinovat, dacă nu fac aceea. Dacă le-ai face pe toate cîte le ști că sînt bune, și s-ar descoperi pe urmă și celelalte» ²⁹).

Conștiința răspunderii pentru greșelile trecute dă un imbold puternic și permanent, care ne mîna spre progrese crescînde în viitor, înaintînd astfel în viața morală. Și oricît de sus ne-am ridica pe terenul realizărilor noastre, această conștiință este totdeauna deasupra lor. Ea e colorată cu părere de rău pentru păcatele trecutului, cu nemulțumire pentru nedeplinătaea virtuților săvîrșite, nemulțumire izvorită din conștiința că se putea lucra mai mult și mai bine, că ce am realizat nu-i decît ceva insuficient față de ceea ce putea să fie realizat. În acest sens, responsabilitatea angajează, după cum am spus la început, și faptele bune, deoarece fiecare virtute are o nedeplinătate a ei. Progresul de azi devine o acuzație pentru trecut. Oricît de multe fapte bune ar face cineva, el simte că n-a făcut destul. «Slugă netrebnică sînt, căci n-am făcut decît ceea ce trebuia să fac» (Luca XVII, 10). De aceea nu poate fi vorba de fapte bune prisositoare. Tocmai aici stă dinamismul mereu viu caracteristic moralei ortodoxe. Din el se naște un zel puternic, hotărîri noi, pentru ca binele să se întrupeze în toate acțiunile vieții noastre, individuale și comunitare. Conștiința răspunderii este acul cu care Dumnezeu împunge neîncetat inima noastră, este mîna Lui care ne trage mereu tot mai sus, la El.

Ea are, așa dar, un caracter dublu: regret și nemulțumire pentru faptele trecutului și încredere statornică în posibilitățile sale pentru viitor; este conștiința a păcătoșeniei, dar nu pierde nădejdea. În acest sens ea poate fi socotită ca o virtute, nu în sine, ca celelalte, ci rămînînd mereu nemulțumită de realizările celorlalte virtuți, regretă păcatele, iar virtuțile le mîna înainte, fiind un fel de motor al lor.

27. Vezi Pr. Prof. D. Stăniloae, *Căință și înviere sufletească*, în «Revista Teologică». Sibiu 1945, nr. 1-2, pp. 8-23.

28. Omilia XIX-a la Matei, Migne, P.G. LVII, col. 283.

29. Sf. Marcu Ascetul, op. cit., p. 237.

Sfinții Părinți recomandă insistent conștiința responsabilității ca factor pentru progresul vieții morale. Această conștiință nu trebuie să fie exagerată, în care caz poate să ducă la descurajare și deziluzie. Nu poate fi socotită nici ca ceva lipsit de importanță, în care caz duce la indiferență și nepăsare. Ea trebuie să fie bine chibzuită, proporțională cu greșelile și virtuțile săvârșite, cu talanții și demnitatea, precum și cu alte criterii proprii fiecărei persoane.

În acest caz, conștiința responsabilității devine și un factor de progres cultural și material, în viața socială. Avînd acest sentiment, fiecare om, ca membru al societății, își înțelege menirea, își dă seama că și de el depinde bunul mers al semenilor, că și el are partea sa de răspundere pentru suferința semenilor săi. Acest sentiment aduce mereu aminte fiecărui om, că în locul pe care-l are în societate, este pus, nu ca să i se slujească, ci ca să slujească, nu ca să exploateze pe frații săi, ci să facă bine tuturor, nu ca să-și satisfacă egoismul său, ci ca să se jertfească pentru binele semenilor, așa cum a slujit și s-a jertfit Mîntuitorul Iisus Hristos, pentru mîntuirea și binele tuturor oamenilor. Îndeplinindu-și munca sa în acest fel, fiecare contribuie la bunul mers al societății, pe calea binelui și a fericirii dorite de fiecare. Astfel, fiecare sparge carapacea egoismului, secătuitor de viață, iese la viață, se înfrățește cu semenii săi, realizînd o armonie socială în care fiecare găsește mediul necesar pentru a-și dezvolta personalitatea sa, spre folosul său și al societății din care face parte.

*

Din cele tratate în prezenta lucrare, se desprind cîteva concluzii clare:

Responsabilitatea morală este un dar și o demnitate pentru fiecare om. Ea dă vieții și moralei creștine un caracter dinamic, îndemnînd la muncă și străduință neîncetată, pusă în slujba mîntuirii, binelui și fericirii, atît personale, cît și comunitare. Ea face atent pe fiecare om, că el nu este aruncat la împlinire în această lume, ci are un rost bine precizat, are o misiune de îndeplinit. El nu are numai drepturi, ci are și datorii, față de Dumnezeu și de semenii.

Conștiința responsabilității morale scoate pe om din inactivitate, din lîncezeală, din legăturile păcatului, și-l face folositor sieși și semenilor. Îl determină și-l obligă să-și aducă partea sa de contribuție la ctitoria lumii morale a binelui, a Impărăției lui Dumnezeu, în care domnește pacea și iubirea fiilor lui Dumnezeu. Din ea izvorăște legea cea veșnică a slujirii, care este temeliea vieții omenești. Dacă această slujire călăuzește pașii tuturor oamenilor, binele, bucuria, pacea și fericirea lor nu rămîn simple dorințe zadarnice, ci realități palpabile ale vieții din care se împărțesc cu toții.

Conștiința responsabilității trebuie să fie far călăuzitor pentru fiecare preot și credincios al Bisericii noastre. Numai așa viața noastră va fi lucrătoare în fapte bune, roditoare de fericire pămîntească și cerească și arună a mîntuirii. Numai așa creștinul își va face un titlu de cinste din răspunderea pe care a primit-o, iar în ceasul marelui răspuns va putea auzi: «Bine, slugă bună și credinciosă, peste puține ai fost credincioasă, peste multe te voi pune, intră în bucuria Stăpînului tău» (Matei XXV, 21).

SFÎNTUL APOSTOL PAVEL DESPRE PERSONALITATEA RELIGIOASĂ-MORALĂ A PĂSTORULUI DE SUFLETE

CONSIDERAȚIUNI EXEGETICE ȘI PASTORALE PRIVITOARE LA CAP. III AL EPISTOLEI I-a CĂTRE TIMOTEI ȘI ACTUALITATEA LUI

I. Epistolele pastorale — constituția apostolică a selecționării clerului.

În bogatul și valorosul tezaur scris, inspirat, al Sfântului Apostol Pavel, cele două epistole către Timotei și epistola către Tit formează un grup omogen; ele sînt singurele scrieri pauline destinate unor păstori de Biserici locale, cu scopul de a-i ajuta să-și îndeplinească în cele mai bune condițiuni misiunea de Întîistătători ai obștei credincioșilor.

Cuprinsul și scopul acestor trei epistole explică în deajuns calificativul de **epistole pastorale** (pimenice, păstorești), pe care îl poartă abia din veacul XVIII încoace ¹⁾. Acest calificativ — a cărui legitimitate e evidentă — a fost adoptat pe bună dreptate, de atunci încoace, ca termen tehnic, în limbajul teologic-bisericesc al tuturor confesiunilor creștine.

Destinatarii acestor scripturi inspirate, Sfinții Timotei și Tit, fac parte din ceata ucenicilor și împreună-lucrătorilor Sfântului Apostol Pavel, laolaltă cu cumpănitul Sila (Silvanus) ²⁾, medicul antiohian Sfântul Luca ³⁾, Apollo Alexandrinul ⁴⁾ cu minte ageră și elocvență irezistibilă, Tihic ⁵⁾ cel pururea gata de drumuri lungi pentru consolidarea spațiilor evanghelizate de zelul misionar paulin, Aristarh ⁶⁾ macedoneanul, destoinic în organizarea carității creștine, Sfântul Evanghelist Ioan Marcu ⁷⁾ și — înainte de ei și mai presus de ei toți — Sfântul Iosif Varnava ⁸⁾ Cipriotelul, cel întocmai cu Apostolii.

Toți aceștia — și mulți alții, ale căror osteneli duhovnicești sînt (sau nu) înveșnicite în slova Legii celei noi — au cunoscut rînd pe rînd rîvna fierbinte pentru Hristos care-l însuflețea pe Sfântul Apostol Pavel și, um-

1. Cf. F. Prat, *La Théologie de Saint Paul*, vol. I, ed. 22, Paris 1934, p. 387.

2. Amintit în F. Ap. 15, 22, 27, 32 (34), 40; 16, 19, 25, 29; 17, 4, 10, 14 15; 18, 5; II Cor. 1, 19; I Tes. 1, 1; II Tes. 1, 1; I Petru 5, 12.

3. Vezi Col. 4, 14 (medicul); II Tim. 4, 11; Filim. 24.

4. Vezi F. Ap. 18, 24; 19, 1; I Cor. 1, 12; 3, 4-6, 22; 4, 6; 16, 12.

5. Vezi F. Ap. 20, 4; Ef. 6, 21; Col. 4, 7; II Tim. 4, 12; Tit. 3, 12.

6. Vezi F. Ap. 19, 29; 20, 4; 27, 2; Col. 4, 10; Filim. 24.

7. Vezi F. Ap. 12, 12, 25; 13, 5, 13; 15, 37, 39; Col. 4, 10; II Tim. 4, 11; Filim. 24; I Petru 5, 13.

8. Vezi F. Ap. 4, 36; (9, 27, în textul B); 11, 22, 30; 12, 25; 13, 1, 2, 7, 43, 46, 50; 14, 12, 14, 20; 15, 2, 12, 22, 25, 35, 36, 37, 39; I Cor. 9, 6; Gal. 2, 1; 9, 13; Col. 4, 10 (Marcu, nepotul lui Varnava. Pentru datele cifrice cuprinse în notele 12-18, să se vadă O. și A. Schmoller, *Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament* (Text nach Nestle). Ed. 6, Stuttgart (1931), la locurile respective.

plîndu-se de ea, au ajutat la dobîndirea lumii vechi pentru împărăția cerurilor.

Numai doi din membrii lotului de colaboratori permanenți sau ocazionali ai Sfîntului Apostol Pavel — Sfinții Timotei și Tit — s-au învrednicit să primească epistole din partea acestuia. Care-i explicația excepției ce o face cu ei? A vrut, oare, să-i ridice mai presus de ceilalți părtași la amărăciunile și izbînzile răsunătoare ale apostoliei sale? Nu! Sfîntul Ioan Hrisostom⁹⁾ — a cărui «harismă» de interpret negreșelnic și fără egal al năzuințelor și spuselor pauline este de mult și definitiv recunoscută — și-a pus fără ocol această întrebare. I-a dat — socotim noi — singurul răspuns valabil. Sfîntul Apostol Pavel a scris epistole numai lui Timotei și Tit — zice Sfîntul Părinte cu «gura de aur» — «fiindcă numai acestora li se încredințase biserici (scil.: spre păstorire), pe cînd pe ceilalți îi purta încă cu dînsul; pe aceștia, deci, îi rînduise în niște locuri știute». Cu alte cuvinte, pe Sfinții Timotei și Tit i-a așezat la cîrma unor comunități creștinești anumite, în fruntea unor Biserici locale, cu misiunea de a plini toate cîte ar fi făcut el însuși, dacă ființa apostolatului¹⁰⁾ și neostoitul său zel creștinesc nu l-ar fi mînat să deschidă alte și alte șantiere misionare pentru propovăduirea Evangheliei lui Hristos. Transformați din «trimiși» (= apostoli) în lociitori permanenți, sedentari, ai Apostolului Neamurilor, Sfinții Timotei și Tit aveau să asigure **continuitatea** pastorației pauline, în spiritul și în litera ei, acolo unde au fost rînduiți înființători și păstori de suflete.

Două din disciplinele teologice — Studiul Noului Testament și Teologia Pastorală — se opresc cu atențiune și cu interes deosebit asupra textelor acestor trei epistole pastorale. Cea dintîi, caută să le aprofundeze înțelesul, descoperind gîndul sfîntului autor, așternut întru neputința slovei. Cealaltă, valorifică rezultatele celei dintîi, pentru reușita pastorației creștinești de astăzi și de totdeauna. Aceasta, din binecuvîntata pricină că problemele de bază ale pastorației — cu acomodările de rigoare, impuse de succesiunea timpurilor istorice și de specificul local — rămîn, în fond, aceleași. Apostolul care recomanda creștinilor din Colose și Laodiceea să facă schimb de epistole¹¹⁾, este cu neputință să nu fi nutrit convingerea (nemărturisită) că ceea ce scrie Sfinților Timotei și Tit depășește nu numai stările din Efes și Creta, ci și epoca sa. Avem, apoi, deciziunile lipsite de echivoc ale Bisericii, care fac din cărțile inspirate tot atîtea **normative** de maximă competență, pentru orientarea noastră creștinească în orice vremuri și între orice împrejurări.

Pentru problema selecționării sau recrutării clerului, cele trei epistole pastorale reprezintă o adevărată constituție apostolică. Teologia Pastorală este odrasla lor directă.

II. Condiții pauline de admisibilitate în cler.

Fără să fie primele documente neotestamentare care atestă existența în Biserica creștină din veacul apostolesc a unei ierarhii bisericești de drept divin, alcătuită din trei trepte, epistolele pastorale ale Sfîntului Apostol Pa-

9. Com. la loc. Utilizăm ediția Sf. Ioan Hrisostom: **Comentariile sau explicația Epistolelor pastorale I și II Timotei, Epistola către Tit, etc.**, trad. de Arhiepiscopul Theodosie A. Ploeșteanu, București, ed. Socec, 1911.

10. Un «apostol» e «trimis». **Apostolia însemnează alergare în slujba Evangheliei lui Hristos, iar nu dregătorie sedentară.**

11. Vezi Col. 4, 16.

vel reprezintă cea mai fermă confirmare a acestui adevăr, la care Ortodoxia răsăriteană ține fără șovăire, împotriva tuturor tăgadelor vechi și noi. Dacă textul inițial al Epistolei către Filipeni (1, 1) indică clar aceste trei trepte ierarhice — și anume, în formularea: apostol (Sf. Pavel), episcopi (= presviteri) și diaconi¹²) — Epistolele pastorale ne familiarizează cu ideea trecerii line, firești, la ceea ce se numește «succesiune apostolică», arătându-ne cum Sfinții Apostoli s-au îngrijit de instituirea ei încă pînă erau în viață; mai precis: cînd necesitățile misionare și pastorale au cerut-o; temporal, cînd învățăceii Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos simțeau că viețile lor se apleacă spre firescul asfințit al istovitoarelor și mărețelor osteleni misionare ce le desfășurau în ogrul Domnului. Textele inspirate ale Noului Testament, precum și Tradiția bisericească cea mai veche, ne încredințează că Sfinții Apostoli Pavel și Ioan au luat din vreme astfel de măsuri de prevedere, cu privire la asigurarea **continuității** apostolicei lor, încă pînă erau în viață, instituind locuitori apostolești în unele comunități creștine ale vremii aceleia¹³). Existența Epistolelor pastorale este cea mai clară mărturie în acest sens, iar Sfinții Timotei și Tit sînt înții aleși — cunoscuți de noi — pentru îndeplinirea unei atît de cinstitoare misiuni, cel dintîi pentru Biserica creștină din Efes, iar celălalt pentru Biserica creștină din insula Creta.

1. Insușirile unui ocîrmuitor bisericesc.

Se pune acum, în chip firesc, întrebarea: Ce criterii va fi avut în vedere Sfîntul Apostol Pavel, cînd a procedat la designarea Sfinților Timotei și Tit pentru slujirea plină de înfricoșată răspundere ce le-a hărăzit-o?

Afirmativ, ele nu sînt indicate niciunde, dar se pot stabili pe cale deductivă, din **sarcinile** ce li le dă. Este incontestabil că Sfîntul Apostol Pavel a procedat la încărcarea lor cu astfel de răspunderi, ca cele ce reies din lectura atentă a Epistolelor pastorale, numai după ce s-a încredințat pe deplin că aleșii săi sînt capabili să le ducă la bun sfîrșit fără preget, fără șovăire, fără poticnire. Examenul atent la care i-a supus pe Sfinții Timotei și Tit în cursul expedițiilor misionare la care au participat alături de el, «școala» misionară pe care le-a făcut-o printr-un îndelungat contact personal, cu aplicații pe teren, l-a dus pe Sfîntul Apostol Pavel la încheierea că amîndoi acești destoinici și zeloși colaboratori ai săi posedă aptitudini apostolești optime. Fără să fi ajuns la această încredințare, Apostolul Neamurilor nu s-ar fi hotărît niciodată să aștearnă pe pergament sau pe papyrus-ul epistolelor sale fragmente ca cele din I Tim. 1, 3, urm.: («Precum te-am rugat, să rămîi la Efes, cînd mergeam în Macedonia, ca să poruncești unora să nu învețe altă învățătură, nici să ia aminte la basime...») și Tit 1, 3, urm.: («Pentru aceasta te-am lăsat în Creta, ca să aduci rînduială în cele ce mai lipsesc, și să pui preoți în fiecare cetate, precum ți-am poruncit...»). Titlul acestei specii de texte, este îndubîtabil: Ceea ce a început Sfîntul Apostol

12. Vezi Diacon N. I. Nicolaescu, **Introducere în Epistola către Filipeni**, București, Tip. Cărilor Bisericești, 1942, p. 32, — și Pr. Grigorie T. Marcu, **Epistola Sfîntului Apostol Pavel către Tit**, Introducere, text și comentariu, Sibiu 1947, pp. 43-44.

13. Pe cei instituți de Sf. Pavel, îi cunoaștem. **Constituțiunile Apostolilor** (VII, 46, Migne, P.G. I, col. 1053) afirmă că Sf. Apostol și Evanghelist Ioan a așezat episcop în Pergam pe un oarecare Caius. Cf. V. Gheorghiu, **Introducere în sfințele cărți ale Testamentului Nou**, 1929, p. 712. Există și alte mențiuni patristice în acest sens, despre episcopi instituți direct de unii sau de alții din Sfinții Apostoli, pînă erau în viață.

Pavel în pământ sterp, Sfinții Timotei și Tit pot continua și desăvirși pe cont propriu, ca și când Apostolul însuși ar fi rămas pe loc.

Sfinții Timotei și Tit — în conștiința creștinătății — sînt considerați ca precursorii firești ai deținătorilor actuali ai supremei slujiri preoțești în Biserică (arhieriei). Teologii pot discuta — și discută, uneori cu aprindere — asupra poziției lor exacte în cadrele ierarhiei bisericești a veacului apostolesc și a legăturii lor cu vlădiciei de mai târziu. Discuțiile acestea nu sînt infructuoase, mai ales pentru specialiști¹⁴). Dar smulgîndu-ne din strînsarea detaliilor de nomenclatură și atribuții, un lucru rămîne bine și definitiv stabilit: față de episcopii-presviteri și față de diaconi, ei exercitau funcțiuni conducătoare, le erau supraordonați. Ei țineau locul Sfîntului Apostol Pavel, ctitorul de Dumnezeu ales, prin Fiul Său, și de Duhul Sfînt călăuzit, al Bisericilor locale din Efes și insula Creta.

Învățătura de căpetenie care se desprinde pentru noi din alegerea lor pentru misiunea arătată, sună așa: **Un ocîrmuitor bisericesc, deținătorul supremei trepte ierarhice în cler, posedă însușiri și aptitudini apostolești, în temeiul cărora el exercită prerogativele succesiunii apostolice în Biserică.** Orînduirile canonice ale Bisericii, de dată ulterioară, stabilesc complect, în amănunt, condițiile pe care trebuie să le îndeplinească cei ce aspiră la suprema dregătorie bisericească. Epistolele pastorale, alături de alte texte ispirate, au furnizat temeiurile acestor orînduiri, spicuite cu răbdare și cu luare aminte din cuprinsul lor și apoi dezvoltate în mod sistematic.

Pentru determinarea cît mai exactă a însușirilor pe care Sfîntul Apostol Pavel le pretinde unui ocîrmuitor bisericesc, o scurtă zăbavă asupra biografiei Sfinților Timotei și Tit nu este fără folos.

Sfîntul **Timotei** era vlăstar al unei familii mixte, din cetatea Listra (Asia Minor). Tatăl lui era grec, iar mama sa, Eunice, era evreică credincioasă, convertită din bunăvreme la creștinism, ca și bunica sa, Loida (cf. F. Ap. 16, 1; II Tim. 1, 5). Ambele femei au avut o influență binefăcătoare asupra tînarului Timotei, făcînd din el un membru activ al bisericii creștine din Listra (întemeiată de Sfîntul Apostol Pavel în prima călătorie misionară, curînd după anul 44 al erei noastre). Ele trebuie să-l fi deprins, «din pruncie» (II Tim. 3, 15), în ispitirea Sfintelor Scripturi.

Osebit de zelos dovedindu-se pentru credința creștinească, în a doua călătorie misionară a sa, cînd a trecut din nou prin Listra — pe la anul 51/52 — Pavel l-a luat cu sine pe Timotei. Împreună cu Sila și cu medicul Luca, au trecut toți patru în Europa, ctitorînd primele biserici creștine ale continentului nostru¹⁵).

După ce a scăpat cu bine din prima captivitate romană — și anume, între anii 63-66 — după o călătorie misionară în Spania, Sfîntul Pavel a cercetat bisericele creștine din răsărit, întemeiate în cursul celor trei călătorii misionare. La Efes, cetatea cea mai de seamă a Asiei Minor, biserica creștină a crescut și s-a întărit. Ea avea nevoie, însă, de un ocîrmuitor permanent, care s-o organizeze și s-o apere de primejdia rătăcirilor ereticești. Neputînd zăbovi personal acolo, vreme mai îndelungată, înainte de-a purcede spre Macedonia, i-a rînduit acestei biserici înfloritoare — pivotul

14. Prof. Justin Moisescu, de la Institutul Teologic de grad Universitar din București, aprofundează această problemă în studiul temeinic a cărui publicare a început în primul număr al revistei «Mitropolia Olteniei». Vom reveni asupra acestui studiu, într-o prezentare mai largă.

15. Pe larg despre această misiune, în F. Ap. 16, 8, urm.

misiunii creștine în Asia Minor — ca întăritor și loctitor apostolesc al ei, pe Sf. Timotei (cf. I Tim. 1, 3). Scurtă vreme după aceea (aproximativ în anul 65), i-a scris înția epistolă, ca să-i fie de ajutor și întărire în exercitarea cu spor și cu înțelepciune a misiunii sale. Ultimul cuvânt scris al Apostolului Neamurilor — arestat pentru a doua oară, de astă dată fără perspective de eliberare (cf. II Tim. 4, 6 urm. și 16 urm.) — s-a îndreptat tot către inima curată a acestui devotat ucenic paulin (toamna anului 66).

După moartea martirică a Sfântului Apostol Pavel, Timotei a păstorit în continuare la Efes, fiind primul episcop al bisericii de-acolo. S-a săvârșit din viață muceniceste, în vremea domniei lui Domițian (81-96), fiind ucis cu un ciomag¹⁶). Pomenirea lui cu laudă și rugăciuni, este orînduită în calendarul sfințeniei creștine la 22 ianuarie a fiecărui an.

Cît de mult era prețuit de către Sfîntul Apostol Pavel și de cît folos i-a fost Apostolului Neamurilor tovarășia acestui devotat ucenic al său, rezultă din următoarele amănute: a) îl asociază de 6 ori în adresele epistolelor sale (II Cor., Fil., Col., I-II Tes. și Filim.); b) i-a adresat două epistole (I-II Tim.); c) în apăsătoarea înșingurare a celei de a II-a captivități romane, Sf. Pavel a dorit să-l mai vadă odată, înainte de a-și vărsa sîngele pentru Hristos (cf. II Tim. 4, 9, 13); d) amintit cu numele de 23 de ori în textele neotestamentare, 17 din aceste mențiuni despre ostenele și calitățile lui Timotei le face Sf. Apostol Pavel în Epistolele sale (R. 16, 21; I Cor. 4, 17; 6, 10; II Cor. 1, 1, 19; Fil. 1, 1; 2, 19-23; Col. 1, 1; I Tes. 1, 1; 3, 2, 6; II Tes. 1, 1; I Tim. 1, 2, 18; 6, 20; II Tim. 1, 2; Filim. 1), iar restul de 6 Sf. Luca, în F. Ap. (16, 1; 17, 14; 17, 15; 18, 5; 19, 22; 20, 4). Calificativele cu care îl distinge, sînt călduroase și cinstitoare: «fratele» (II Cor. 1, 1; Col. 1, 1; Filim. 1), «memoria» Apostolului (I Cor. 4, 17), «simțirea» Apostolului (Fil. 2, 19-23), ș.a.

Fire impresionabilă, de-o rară delicatete sufletească, fizicește plăpînd și suferind¹⁷), Timotei este antipodul Sfîntului Tit.

Sfîntul Tit a fost omul de-o rară energie și elementul de asalt al Sfîntului Apostol Pavel în sfîrmarea tuturor împotrivirilor față de sporul în credință, disciplină și viață creștinească a tinerelor Biserici creștine citirite de «atletul lui Hristos».

Elin de obfrșie, Sf. Tit apare în tovarășia Sfîntului Apostol Pavel la Ierusalim, patrusprezece ani după consumarea convertirii de pe drumul Damascului¹⁸). Se discuta atunci, acolo, în plin sobor apostolesc, problema de crucială însemnătate a neobligativității legii mozaice pentru păgînii care aspirau la starea de creștin. Practic și hotărît să lichideze definitiv o prejudecată a exclusivismului legalist mozaic, Sf. Pavel cuteză să apară în mijlocul «stîlpilor Bisericii» însoțit de acest vlăstar elin. Era o procedură îndrăzneată, un pas temerar, fără să fie ostentativ: nimeni nu i-a pretins «păgînului» Tit să-și legitimeze convertirea la Hristos tăindu-se împrejur. Sfîntul Tit a fost «întîiul păgîn credincios, care a stat în însăși cetatea

16. Eusebiu al Cezareei (Ist. bis., III, 4, Migne, P.G. XX, col. 220) notează amănuntul referitor la episcopatul efesean al Sf. Timotei, iar Patriarhul Fotie al Constantinopolului (Bibliotheca cod. 254, Migne, P.G. CIV, col. 101), moartea lui martirică, sub Domițian.

17. Fapt care rezultă din I Tim. 5, 23.

18. Vezi Gal. 2, 1-5.

Ierusalimului, între Apostolii și creștinii de acolo, ca părtaș la același har (cu ei) și prăznuind laolaltă cu ei Cina Domnului»¹⁹).

În cursul călătoriei a III-a misionare, Tit a fost trimis din Efes la Corint, ca să curme dezordinea ce domnea în tînăra biserică din capitala Ahaei și să ducă la bun sfîrșit colecta organizată de Sf. Pavel în beneficiul săracilor din Ierusalim²⁰).

Misiunea era ingrată. Dacă Sfîntul Pavel i-a încredințat-o lui, preferîndu-l altor colaboratori ai săi, aceasta e posibil să fi făcut-o nu numai îndemnat de destoinicia și energia omului plin de tact pastoral, care se dovedise a fi Sf. Tit, ci și pentru că cunoștința lui cu creștinii din Corint data de mai demult. De cînd anume, nu se poate ști, din pricină că Faptele Apostolilor nu fac nicio mențiune despre Tit. Poate, chiar de pe vremea călătoriei a II-a misionare, cînd a fost înființată Biserica corinteană²¹).

Misiunea Sfîntului Tit la Corint s-a încheiat cu un succes deplin. Cum stările îngrijorătoare de acolo s-au normalizat — și aceasta o deducem din faptul că criza corintiană nu mai perzistă în preocupările ulterioare ale Sfîntului Pavel — socotim că misiunea repetată (el a dus la destinație și Ep. II Cor.) pe care Tit a îndeplinit-o acolo, a fost considerată de Sfîntul Pavel ca examenul definitiv al maturității apostolești a acestui ucenic al său.

Mai ales din textul Ep. II Corinteni se poate vedea că Sfîntul Pavel nu-i precupește elogiile sale: acest «adevărat fiu în credință» (Tit 1, 4) este calificat rînd pe rînd frate (II Cor. 2, 13), însoțitor și împreună-lucrător (8, 23) fidel, umblînd în același duh și călcînd pe aceleași urme ca și părintele său sufletesc.

Sfîntul Tit a meritat din plin aceste calificative, pornite din cea mai competentă sursă. Și a le merita cînd te zbați să oprești surghiunirea lui Hristos din ușuratică cetate a Corintului, nu-i puțin lucru. O vrednicie ca aceasta presupune nu numai complectă stăpînire de sine, energie de neînfrînt, o ineputabilă doză de priceput tact pastoral, ci — socotim noi — și o respectabilă cultură laică. Corintul, la vremea aceea, era un bulevard al curentelor filosofice, de cele mai variate nuanțe și concepții, de la austeră înțelepciune stoică și pînă la epicureismul libertin. A lucra într-un mediu atît de periculos, era tot atît cît a te aventura pe drumul care coboară din Ierusalim la Ierihon. Tit nu s-a lăsat răpus de «tilhari». De aceea Sfîntul Pavel i-a hărăzit, după oarecare trecere de vreme, misiunea de locțiitor apostolesc în Creta.

Misiunea aceasta era mai dificilă decît cea exercitată cu atîta folos, oarecînd, la Corint. Perversă și una și alta, cetatea Corint avea privilegiul de-a fi o cetate «luminată», ceea ce nu era insula Creta. Cum s-a achitat de îndoita sarcină de-a pune «rînduială în cele ce mai lînesc» și de-a aseza «preoti în fiecare cetate», precum i-a «poruncit» (Tit 1, 5) învățătorul său, se știe: promt și fără greș. Dovada se arată în Tit 3, 12 și în II Tim. 4, 10. De undeva din Elada (Nicopolis?), Sfîntul Pavel îi dă de știre că în curînd Artemas sau Tihic o să debarce în Creta, spre a-i tinea locul. Tit urmînd să pornească fără preget la Nicopolis, unde Apostolul hotărîse să ierneze. Însărcinări noi, pe care Tit le putea duce la îndeplinire mai cu succes decît oricare alt ucenic paulin, îl reclamau acolo. Scurtă vreme după

19. Ad Schlatter, Titus, art. în «Biblisches Handwörterbuch, Calwer Bibellexikon», editat de Paul Zeller, ed. 4. Stuttgart 1924, p. 767.

20. Vezi Grigorie T. Marcu *Epistola către Tit*, p. 11.

21. Idem, *Ibidem*.

aceea, îl găsim propovăduind în Dalmația (II Tim. 4, 10). De va fi pornit acolo de la Roma — unde îl va fi însoțit pe Apostolul captiv a doua oară — sau direct din Nicopolis, nu se poate ști.

După ce paloșul călăului a curmat viața vremelnică a Sfântului Pavel, Sf. Tit — așa ne informează Tradiția bisericească²²) — s-a înapoiat în Creta, păstorind bisericile de acolo pînă la moarte. Ar fi atins respectabila vîrstă de 94 ani, petrecuți în statornică îmbunare a sufletului și (cum spune Sfîntul Ignatie al Antiohiei și Fericitul Ieronim) în nezmintită neprihănire a trupului. Pomenirea lui creștinească se face an de an la 25 august.

Firi complet diferite, Sfinții Timotei și Tit au îndeplinit în locuri diferite aceeași binecuvîntată misiune de lociitori apostolești, cu același succes, cu maxim succes. Iar secretul succesului lor zace în vrerea izbită de identificare totală a năzuințelor lor cu năzuințele Sfîntului Apostol Pavel. Și, nu mai puțin, în îndemînarea cu care Sfîntul Apostol Pavel a știut să-l așeze pe fiecare în loc de păstorire adecvat însușirilor înnăscute și cîștigate la «școala» sa.

Adevărat ocîrmuitor bisericesc este — așa rezultă din examinarea acestor două personalități creștine — **cel ce, în exercitarea succesiunii apostolești, lucrează pentru sporul Evangheliei lui Hristos așa cum ar lucra un Apostol în locul său.** Această deducție nu exclude acomodarea la condițiile locale și temporale, ci dimpotrivă, o presupune și o impune. Misiunile îndeplinite de Sfinții Timotei și Tit stau mărturie despre **elasticitatea metodologică** a exercitării prerogativelor împreunate cu starea de ocîrmuitor bisericesc.

Care sînt îndatoririle de căpetenie ale unui ocîrmuitor bisericesc în lumina Epistolelor păstorale, ne arată cuprinsul lor. Analizînd aceste îndatoriri, descoperim ceea ce Sfîntul Apostol Pavel nu spune în textele lor — dar presupune — referitor la condițiile de recrutare a ocîrmuitorilor bisericești.

Așezat lociitor apostolesc la Efes, Sf. Timotei avea înscrisă în programul său arhipăstoresc, de Sfîntul Pavel alcătuit, **întreita grijă**: a) **de a menține intact depozitul de credință**, asigurînd propovăduirea lui fără conținere și fără schimbare, precum și apărarea lui față de orice tentative de falsificare; b) **de a continua și desăvîrși organizarea bisericii efesene**, înzestrînd-o cu păstoriei destoinicii și c) **de a asigura bunul mers al cultului divin**. Inscrierea acestor sarcini în programul amintit, presupune că Sf. Timotei poseda capacitatea — și capabilitatea — de a ocîrmi cu mîna sigură corabia Bisericii efesene.

a) Efesul, la vremea aceea — ca și Alexandria, Corintul, Roma, Antiohia Siriei și alte metropole antice — era unul din locurile de întîlnire al celor mai bizare concepții religioase și filosofice, păgîne și iudaice. Infiltrația acestora în rîndurile membrilor bisericii creștine de-acolo, era posibilă și era primejdioasă. De aceea, Sfîntul Pavel — înainte de-a fi purces spre Macedonia — a rînduit Bisericii efesene un paznic atît de treaz și de destoinic, cum se arătase a fi Sf. Timotei.

Recomandarea pe care i-a făcut-o acestuia, la despărțire, era energică și categorică: Nicio tranzacție cu cei ce manifestă tendința de a introduce în Biserică elemente de credință contrarii învățăturii creștine. Această în-

vătătură este complectă și integră. Ea nu are trebuință de adaosuri și corecturi omenesti. Ea nu suportă nicio ajustare de circumstanță.

Tratamentul pe care Sf. Timotei are să-l aplice celor dispuși la concesiile în dauna integrității învățaturii de credință, e drastic: Să le poruncească să lapede relele lor deprinderi.

Limbajul pe care Sfintul Pavel îl utilizează față de ucenicul său, este osebit de preventiv: «te-am rugat», zice el, — și nu «ți-am poruncit». Timotei îl merita, pentru că era blînd și devotat — dar și intransigent în materie de apărare a depozitului de credință. Sint oameni care n-au nevoie de insistențe, cînd li se cere să îndeplinească o misiune de răspundere. Pentru sensibilitatea acestora, rugămîntea e un stimulent mai eficace decît cea mai înfricoșătoare poruncă. Sfintul Timotei ține de specia rară a acestor suflete de elită.

Menținerea intactă a depozitului de credință, constituia pentru Sf. Timotei — ca și pentru Sf. Tit, în Creta, — o îndatorire permanentă, cu caracter de urgență în ceea ce privește inițierea ei. Falsii învățători efeseni și asiatici suceau mințile credincioșilor cu basme (mituri, legende, povești) și genealogii fără de sfîrșit, care alimentau curiozitatea deșartă a unora de-a ști totul. Pasiunea aceasta dezordonată pentru flecăreală și senzațional, era curentă în antichitatea creștină, atît în mediul iudaic, cît și în cel elenistic. Iudeii prăpădeau vremea cu numărarea moșilor și strămoșilor lor, iar elini cu catalogarea dinastiilor de zei. Constatarea aceasta, Sfintul Pavel o făcuse încă în cursul zăbavei sale la Atena, iar Sf. Luca a consemnat-o în scris, ca o caracteristică chiar și a luminaților cetățeni ai capitalei spirituale a Eladei: «...toți atenișii... pentru nimic nu aveau atîta răgaz ca pentru a spune sau a asculta ceva nou» (F. Ap. 17, 21). Sf. Timotei, în cazul de față, avea de-a face — după cum rezultă din I Tim. I, 7 — cu pseudo-didascalii de proveniență iudaică.

Mînați de dorința deșartă de-a dobîndi întîietate, de a-și face renume lesne cîștigat, pseudo-didascalii iudei și iudaizanți de la Efes se dădeau drept interpreți autentici ai Legii lui Moise, așîfînd pretenții de competențe indiscutabile în materie. Pe unii ca aceștia, Timotei este îndrumat să-i aducă la realitate, cu atît mai virtos cu cît ei continuau să fie, formal, membrii ai Bisericii creștine, — arătîndu-le că Legea mozaică e bună dacă omul o ține cu strictețea prevăzută de Lege. Împlinirea Legii e posibilă, însă numai prin ascultarea desăvîrșită de Evanghelia lui Hristos, în care s-a împlinit Legea. Șarlatanii din Efes și Asia nesocotesc faptul că vremea (epoca) împărățirii Legii a fost scurtată cu fiecare prorocie mesianică, iar întruparea Fiului lui Dumnezeu a curmat-o definitiv. Cel ce ține la Lege, să dovedească acest lucru țînînd la învățatura lui Iisus Hristos, care este plinirea și desăvîrșirea Legii (cf. Rom. 10, 4), să respecte orînduirea lui Dumnezeu cea din credință (I Tim. I, 4) și să practice dragostea (id. v. 5) nefățarnică, bine știind că aceasta este «plinirea Legii» (Rom. 13, 10). Discuțiile sterile pe care le stîrnesc pseudo-didascalii efeseni nu folosesc întru nimic credinței. Credința cere fapte, nu vorbe, — iar faptele acestor legalişti de fațadă îngroașe repertoriul viciilor condamnabile (id. v. 9-10) care nu purced din învățatura cea sănătoasă (id. v. 10).

Expresia «**învățătura sănătoasă**» este proprie Epistolelor pastorale (vezi I Tim, I, 10; II Tim. 4, 3; Tit 1, 9; 2, 1) și pare să fie împrumutată din limba latină, atunci limba oficială a imperiului roman. Prin această expresie se înțelege doctrina creștină neafectată de niciun adaos sau co-

rectură omenească, acceptată integral, conservată fidel, propovăduită fără greș și trăită fără scăzământ. Învățătura sănătoasă se exprimă prin «cuvintele sănătoase» (cf. I Tim. 6, 3; II Tim. 1, 13), iar propovăduitorii autorizați ai acestei învățături pot fi numai persoane creștine «sănătoase» în credință (cf. Tit 1, 13; 2, 2). Pentru definirea acestei învățături sănatoase, Sfântul Pavel utilizează o seamă de expresii paralele, care arată, parțial, însușirile ei. El o numește când «învățătura cea bună» (I Tim. 4, 6), când «învățătura cea după buna credință» (I Tim. 6, 3), când «învățătura» propriu-zisă, fără nici un atribut determinativ, dar de fiecare dată subînțelegându-se că e «sănătoasă» (cf. I Tim. 4, 11, 13, 16; 5, 17; 6, 1; II Tim. 3, 16; Tit 2, 7), fie «învățătura mea» (II Tim. 3, 10), — așa dar Evanghelia paulină (cf. Gal. 1, 8) — fie de dreptul «învățătura Mîntuitorului nostru Dumnezeu» (Tit 2, 10). Această ultimă formulare este cea mai explicită și, de aceea, mai concludentă în ce privește conținutul și calitatea «învățăturii sănatoase».

Opuse învățaturii sănatoase sînt «învățăturile demonicești» (I Tim. 4, 1). Față de acestea, învățătura sănatoasă exercită — ca și igiena în medicină²³) un rol de apărătoare, o funcțiune profilactică: te ferește de contaminare atît sub raport doctrinar, cît și din punct de vedere moral.

Conduita insului fiind expresia concretă a credinței pe care o mărturișește, pseudo-didascalii efeseni — ca și ereticii tuturor vremurilor — vădesc nătrebnicia învățăturilor greșite ce le profesează în faptele detestabile pe care li le impută Sfântul Pavel (în I Tim. 6, 3-5, 9-10; cf. și II Tim. 3, 10). E datoria Apostolului — acum și datoria ucenicului său Timotei — să se împotrivească oricăror abateri care ar vătăma integritatea și curăția învățaturii sănatoase.

În directă legătură cu sarcina de-a apăra depozitul de credință creștină, Sf. Timotei primește porunca de-a lupta «lupta cea bună» (I Tim. 1, 18), arătîndu-se la înălțimea profețiilor atît de favorabile creșterii și expansiunii sale duhovnicești, care au fost făcute privitor la persoana sa. Când și unde s-au făcut astfel de profeții, din totală lipsă de date, nu putem ști. Cert este că ele s-au făcut. Mențiunea Sfântului Pavel ține loc de probă, iar cazuri de precedentă nu lipsesc. Sfântul Varnava și Sfântul Pavel au fost orînduiți la slujirea specială de apostolie între neamuri prin intervenția directă a Sfântului Duh (cf. F. Ap. 13, 1-3). În lipsa oricăruia indiciu pe care ni l-ar fi putut oferi în acest sens autorul inspirat al cărții Faptele Apostolilor, socotim că astfel de proorocii întru totul favorabile lui Timotei se vor fi produs cel mai tîrziu la vremea cînd Sf. Pavel se muncea cu gîndul să afle un lociitor destoinic al său pentru ocîrmuirea vremelnică a Bisericii efesene. Destoinicia lui Timotei îi era cunoscută din serviciile eminente pe care acesta le făcuse cauzei Evanghéliei, ca părtaş la expedițiile misionare pauline. Dar Timotei era tînar (cf. I Tim. 4, 12). Numai o intervenție dumnezeiască putea să anuleze acest impediment, determinîndu-l pe Sfântul Pavel să treacă peste el cu conștiința împăcată că ajutat de Sus, a făcut în persoana lui Timotei cea mai nimerită alegere.

«Lupta cea bună», care i se recomandă imperativ lui Timotei s-o ducă, constă din atașamentul necondiționat, dovedit ca atare, față de depozitul de credință revelată și dintr-o viață corespunzătoare acestei credințe (cf. I Tim. 1, 19). Cel ce-și pierde «cugetul bun» (conștiința curată), nu va înțîrzia să rătăcească și în materie de credință, și invers. În interpretarea Sfîn-

23. Vezi și Prat, op. cit., p. 401.

tului Ioan Hrisostom²⁴), adevăratul dascăl trebuie, mai presus de orice, să-și fie luiși dascăl. Scurt: Timotei să ia pildă de chipul în care se duce cu succes «lupta cea bună», de la Sfântul Apostol Pavel, care a purtat-o astfel încât are conștiința că cununa biruinței îi este asigurată în cer (cf. II Tim. 4, 7-8).

Există și o luptă rea, care sfârșește cu moartea spirituală. E lupta ratată a soților Anania și Safira, a incestuosului din Corint, a lui Imeneu și Alexandru. Pe unii ca aceștia, Timotei este îndrumat (I Tim. 1, 20) să-i pedepsească, cumițându-i, ca să fie de învățătură și altora. La nevoie, va face uz chiar de drastica procedură de domesticire aplicată de Sfântul Pavel, când «a dat Satanei» pe Imeneu și Alexandru (l. c.). Cel «dat Satanei» — după informațiuni păstrate în Tradiția bisericească — era lovit, prin excomunicare, și de neputințe trupești (boli, paralizie), sau chiar de moarte fulgerătoare (cazul soților Anania și Safira; cf. F. Ap. 5, 5.10). Excomunicarea se aplica, în Biserica primară, numai nelegiuitorilor cu desăvârșire refractari mijloacelor comune de îndreptare (celor incapabili de căință) și avea un scop pedagogic. Din pășania unora ca aceștia, aveau să învețe și alți membri ai comunității bisericești că Hristos nu poate fi batjocorit la infinit nici cu cuvântul și nici cu fapta. Comunitatea bisericească, prin Intfistătătorii ei, după ce epuiza celelalte căi de îmblinzire a rebelilor, se apăra față de astfel de netrebnici recurgînd la remedii suprem, dureros dar eficace pentru conservarea bunei ei liniști lăuntrice, ca și pentru cel sancționat, căci îl punea în situația de a nu mai putea săvîrși rele. Este de la sine înțeles că astfel de sentințe capitale nu se rosteau niciodată din motive personale. Toți cei loviți de excomunicare au suferit rigorile acestei pedepse drastice ca dușmani ai obștei bisericești, și nu ca adversari personali ai Sfântului Apostol Pavel. Sfântul Timotei avea să procedeze în chip analog.

Mentinerea intactă a depozitului de credință, propovăduirea doctrinei creștine și apărarea ei, cere un corp de propovăduitori destoinici. Sfinții Timotei și Tit sînt îndrumați:

b) să organizeze Bisericiile respective, dotîndu-le cu cadre clericale corespunzătoare misiunii lor (cf. I Tim. III, și Tit. 1, 5, urm.).

Criteriile după care aveau să recruteze pe preoți și diaconi, le vom analiza la locul potrivit. Respectarea lor strictă de către oricare cîrmuitor bisericesc, este obligatorie. Fără examinarea atentă, riguroasă, a candidatului la preotie sau diaconie, nu se poate concepe o reușită selecționare a clerului. Înțelesul indicației din I Tim. 5, 22 — «Să nu-ți pui pe nimeni mîinile în grabă» — e clar: Pe nimeni să nu introducă în cler cu grăbire, ci numai după ce s-a încredințat ne denin că cel dornic de treapta bisericească respectivă, merită realmente această demnitate.

c) Asigurarea bunului mers al cultului divin este altă îndatorire de bază a ocîrmuitorului bisericesc.

Necesitatea rugăciunilor deobște — rațiunea de a fi a cultului divin, peste tot — derivă din valabilitatea universală a răscumpărării omenirii prin Jertfa Mîntuitorului. Dumnezeu vrea ca toți oamenii să se mîntuiască și să vină la cunoștința adevărului. De aceea, după ce orînduiește ca pentru toți oamenii să se facă toate speciile de rugăciuni (I Tim. 2, 1), Sfântul Pavel dispune ca pentru înalții dregători să se facă rugăciuni speciale (id.,

v. 2). Prin rugăciunile noastre, îi ajutăm să-și poată îndeplini cu spor și înțelepciune slujba lor de paznici ai păcii și prosperității obștești (= «ca să petrecem viață lină și cu tihnă, întru toată cuvioșia și bunacuvință»).

Instituirea de rugăciuni pentru ocîrmuitorii de stat nu este un act de lingușire. La vremea cînd se scriau Epistolele pastorale, autoritatea romană era manifest nefavorabilă creștinismului. Mai ales în Asia Minor, proconsulii (guvernatorii provinciilor romane) aplicau cu cruzime măsurile de strîngere a creștinilor. Cei cinci ani de domnie cuminte a lui Nero (54-59) se sfîrșiseră. La cîrma imperiului era același om, dar alt caracter. Persecuția care a urmat arderii Romei (64) și sîngeroasele ei ecouri în Asia proconsulară, a cărei capitală era Efesul, stau mărturie despre schimbarea fundamentală de dispoziție intervenită în atitudinea autorităților romane față de tînăra Biserică creștină. Sfîntul Pavel n-avea, prin urmare, pe cine linguși. În schimb, prin dispoziția de a se face rugăciuni pentru stăpînirea politică, el întărește poziția creștinismului față de aceasta, poziție independentă de sentimentele pe care cezărul le nutrește față de Biserică²⁵). Teza expusă în Rom. 13, 1, urm. este astfel confirmată indubitabil și valabilitatea ei peste ani și peste vremi e asigurată împotriva oricăror răstălmăciri tendențioase.

Un ocîrmuitor bisericesc este îndatorat apoi să ia măsuri în privința reglementării vieții religioase a diferitelor categorii de credincioși (vîrstă, sex, stare socială) unificate în Biserică, prevenind sau curmînd abuzurile care s-ar putea produce în această privință. Indatorirea aceasta le incumbă și preoților și diaconilor. Ei au să aplice directivele Sfîntului Apostol Pavel, în forma în care li le împărtășește ocîrmuitorul bisericesc respectiv. În Epistolele pastorale, aceste directive sînt cuprinse pe larg²⁶).

În sfîrșit, ocîrmuitorul bisericesc trebuie să aibă deosebită luare aminte pentru chipul în care preoții și diaconii își îndeplinesc sfînta lor misiune, calificîndu-i după meritele lor reale, răsplătind vrednicile lor, disciplinîndu-i dacă e cazul. Textul din I Tim. 5, 17-21 și 3, 13 se referă la această indatorire.

Sfîntul Apostol Pavel vrea ca membrii clerului să muncească — spune Sf. Ioan Hrisostom²⁷) — pentru că nu este altă osteneală și muncă de însemnătate a celeia pe care o îndeplinesc ei. De aceea, li se cuvine — din partea obștei drept-credincioase — îndoită cinste: respect și întreținere. Prescripția aceasta este valabilă în măsură deosebită pentru preoții care excelează întru cuvînt și învățătură. Cuvîntul este vestitorul credinței celei adevărate. Învățătura temeinică propagă credința și o întărește, o apără de falsificări și promovează viața cea nouă a convertitului la Hristos. Iși țîn bine dregătoria preoții care nu crută nici un efort și nici o jertfă pentru îngrijirea duhovnicească a păstoriților lor.

Păstorul care-și pune sufletul pentru turma sa, trebuie pus cu îmbelșugare la adăpost de grijile materiale, pentru ca să-și poată dedica toată rîvnia sa celor spirituale. Indreptățirea membrilor clerului la mijloace de subzistență — pe care au a le asigura credincioșii — Sfîntul Pavel o justifică

25. Fer. Augustin (*De civitate Dei*, V, 21), spune: «Qui dedit imperium Constantino christiano, ipse etiam apostatae Juliano». Obîrșia stăpînirii lumești este la Dumnezeu Cf. Grigorie T. Marcu, *Epistola către Tit*, p. 34 și nota 2.

26. Așa, I Tim. 2, 8, urm.; 5, 1, urm.; 6, 1, urm.; Tit. 2, 2, urm.; 31, 1, urm.

27. Com. la loc.

prin două dispoziții ale Legii Vechi (cf. Deut. 25, 4 și 24, 15), valabile și în creștinism, de vreme ce le adoptă fără nici o modificare (I Tim. 5, 18).

Intemeiat desigur pe I Tim. 6, 8, Sf. Ioan Hrisostom socotește că retribuția clericilor trebuie să fie corespunzătoare necesităților de hrană și de îmbrăcăminte ale acestora, «ca nu cumva să-și petreacă timpul cu de-a-cestea»²⁸).

Pîra împotriva preotului trebuie luată în considerare numai dacă se întemeiază pe depozițiile a doi sau trei martori (id., v. 19). Dispoziția din Deut. 19, 15 rămîne valabilă, deci, și în acest caz. Dacă se adeverește că a păcătuit, preotul trebuie muștrat numai în fața membrilor clerului — nu și a credincioșilor. Acesta este înțelesul dispoziției formulate în I Tim. 5, 20.

Sf. Timotei este conjurat, apoi, ca în exercitarea prerogativelor sale de ocîrmuitor bisericesc, să se țină fără greș de îndrumările pe care i le-a dat Sfîntul Pavel, să fie obiectiv, nepărtinitor, așa cum se cuvine unui slujitor al lui Dumnezeu (id., v. 21).

2. Criterii de recrutare a preoților.

În scopul menținerii intacte a depozitului de credință, a combaterii cu succes a falșilor învățători și pentru a asigura rugăciunilor deobște o organizare corectă și o desfășurare satisfăcătoare a vieții religioase-morale în sînul comunității bisericești, este absolut necesar un cler anumit orînduit în acest scop. Una din îndatoririle de căpetenie ale misiunii Sfinților Timotei și Tit la Efes și Creta, constă — cum am văzut — în recrutarea acestui cler. Textele care ne informează în acest sens, sînt: I Tim. 3, 1, urm., și Tit 1, 5, urm.

Trebuie să precizăm, din capul locului, că în aceste texte denumirea de «episcop» este a se considera ca fiind încă sinonimă cu aceea de «preot» (presviter). Ne aflăm, temporal, în perioada preignatiană²⁹). În epoca scrierii Epistolelor pastorale, ierarhia bisericească de drept divin continuă să se înfățișeze astfel: a) apostol; b) episcop-presviter, și c) diacon. De altfel, n-ar avea nici un rost ca Sfîntul Apostol Pavel să-i dea lui Timotei și lui Tit directive în ceea ce privește recrutarea episcopilor (în înțelesul post-ignatian al expresiei), cîtă vreme, în acest înțeles, Timotei și Tit însuși erau episcopi și ca atare, Bisericile creștine din Efes și Creta aveau ocîrmuitorii care le trebuiau pentru ca să se poată dezvolta normal. O comparație între F. Ap. 20, 17 și 20, 28 (vezi și Tit 1,5 comparat cu 1, 7), ne încredințează că sinonimia termenilor «episcop» și «presviter», la vremea aceea, era o realitate.

Bun lucru este năzuința unui sau altuia din membrii comunităților bisericești de a deveni membru al clerului, pentru că unul ca acesta își manifestă astfel dorința de a lucra în scopul mîntuirii sufletești a semenilor

28. Com. la loc.

29. Sfîntul Ignatie de Dumnezeu purtătorul (Teoforul), fost episcop al Antiohiei (Siriei), săvîrșit mucenicește din viață (107) la Roma, este întiiul Părinte apostolesc — (a fost ucenic al Sf. Apostol Ioan) — în epistolele (scrierile) cărui ierarhia bisericească tripartită apare cu denumirile de astăzi: episcop, preot și diacon. El socotește că întia datorie a credincioșilor este aceea de a nu se despărți niciodată de episcopul și de clerul lor. Subordonați episcopului — unic în fiecare Biserică locală — sînt preoții și diaconii. Împreună cu episcopul, preoții și diaconii constituie autoritatea de care credincioșii trebuie să asculte neconditionat, dacă vor să se mențină unitatea Bisericii și curăția doctrinei Cf. J. Tixeront, *Précis de Patrologie*, ed. 9, Paris 1927, p. 21.

săi. De aceea, cu dreptate este să vedem în propoziția inițială a cap. III din I Tim. un sfat discret, dat ocîrmuitorului bisericesc, de a întîmpina favorabil o astfel de năzuință și de a sprijini împlinirea ei³⁰). Dar nu necondiționat, pentru năzuința însăși, ci în chip pe deplin motivat. Aceasta din considerentul superior că **un candidat la hirotonie nu poate fi improvizat, fără pagube pentru bunul mers al instituției sfinte.**

Recrutarea preoților — și, cum vom vedea, a diaconilor — nu se face nici la întîmplare, nici la nimereală, ci în temeiul unui examen minuțios și temeinic al însușirilor lor. Virtuțile cu care trebuie să fie realmente împodobit cel ce aspiră la hirotonie, sînt indicate pe larg mai ales în Tim. 3, 2, urm., fie în formă pozitivă, fie negativă. Cum intențiile de sistematizare în general îi sînt străine Sfîntului Apostol Pavel, socotim că nu e necesar să procedăm la clasificări nici în înșiruirea calităților cerute candidaților la hirotonie³¹).

Credinciosul care aspiră la darul preoției, trebuie să fie **ireproșabil, fără de prihană** (ἀνεπιληπτος; I Tim. 3, 2)³²).

Prin această expresie — după cum îl cuiește Sf. Ioan Hrisostom³³) — Apostolul a spus toate virtuțile deodată, căci cel prihănit nu trebuie să stăpînească, ci să fie stăpînit de alții. «Viața curată e prima condiție a unui păstor bun. Cum va putea un păstor propovădui virtutea, dacă ea nu trăiește în ființa lui? Indrumările pe care el le-ar da credincioșilor săi ar fi dezmințite de purtare și deci ele ar fi fără efect. Consecvența lui morală trebuie să fie desăvîrșită»³⁴).

Între această însușire, **globală**, și cele care i se cer în continuare candidatului la preoție, se poate intercala, interpretativ, un «adică». acestea constituind părți din întregul aceleia.

Candidatul la preoție trebuie să fie:

- a) **bărbat al unei femei;**
- b) **treaz** (νηφάλιος³⁵) la propriu și la figurat, ca să poată judeca drept și clar în orice împrejurare;
- c) **prudent** (înțelept, σώφρων³⁶), să nu-și piardă cumpătul în nici o împrejurare, să știe alege totdeauna căile și mijloacele cele mai indicate;
- d) **cuvîincios** (demn, κόσμιος³⁷), păzind hotarele legilor dumnezeiești și omenești;
- e) **primitor de oaspeți** (φιλοξενος³⁸), cu inima deschisă față de toți cei ce au nevoie de adăpost și ocrotire, fără nici o deosebire, străin de orice

30. Cf. V. Gheorghiu, **Ce hotărîște Sf. Apostol Paul cu privire la căsătoria preoților?**, excurs exegetic, 1911, p. 2.

31. Una singură ar avea oarecare rost: aceea în calități **pozitive** (cum să fie candidatul hirotonie), și calități **negative** (cum să nu fie...).

32. Termenul corespunzător din Tit. 1, 7 (ἀνεκλήτος) nu este atât de ferm ca acesta: El indică pe cineva fără să fie de fapt fără prihană, nu dă nimănui prilej de a-l critica. Vezi Prat, op. cit., p. 416, nota 2.

33. Com la loc.

34. Pr. Prof. Gr. Cristescu, **Un capitol de pimenică ortodoxă**, Sibiu 1926, p. 27.

35. În Tit 1, 8: ἐνρητός (infrinat).

36. La fel în Tit 1, 8.

37. Lipsește în Tit.

38. La fel în Tit 1, 8. Această virtute, în Orientul antic era mult mai importantă și mai prețuită, decît la noi, astăzi. Ea este cerută — în I Tim. 5, 10 — și văduvelor creștine. Cf. Max Meinertz, **Die Pastoralbriefe des heiligen Paulus**, ed. 4, Bonn 1931, la loc.

pornire exclusivistă, șovină sau egoistă, capabil să facă operă de bun samarinean ³⁹);

f) **destoinic să învețe pe alții** διδασκαλικός ⁴⁰), temeinic pregătit din punct de vedere doctrinar și moral, dar și înzestrat cu calități oratorice;

g) **nededit vinului** (nebețiv, μη παροιός ⁴¹), căci beția toropește simțurile, întuneacă mintea, slăbește voința, moleșește inima, adoarme și debilitază simțul trezviei;

h) **nedeprins să bată** μη πλῆκτης ⁴²), să nu fie brutal, să nu trateze cu violență pe nimeni;

i) **necămătarinic** μη αἰσχροκερδής ⁴³), căci patima de îmbogățire discreditează pe cel robit de ea;

j) **îngăduitor** (πεισιχῆ ⁴⁴) afabil cu toată lumea;

pornirea spre ceartă, firea pricinașe, dovedește trufie și viclenie;

k) **pașnic** (ἄτιγος ⁴⁵) necertăreț, căci pornirea spre ceartă, firea pricinașe, dovedește trufie și viclenie;

l) **nelubitor de argint** (αφίαργυρος ⁴⁶), pentru că lăcomia de bani compromise iremediabil, mai ales pe un preot;

m) **chivernisindu-și bine casa, avînd copil ascultător, cu toată bună-cuvîlnța** (τοῦ ἰδίου οἴκου κλιθὸς προϊστάμενος τέκνα ἔγνων ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος ⁴⁷), cu motivarea din v. 5: «Căci de nu știe cineva casa sa să și-o chivernisească, cum va purta grijă de Biserica lui Dumnezeu?» Aceasta însemnează că «familia păstorului trebuie să fie ireproșabilă. Soția păstorului trebuie să fie evlavioasă, neclevetitoare, trează și credincioasă întru toate. Copiii trebuie să dovedească, prin purtarea lor, creșterea aleasă pe care au primit-o de la părinții lor. În familiile preoțești adeseori se constată teribile dezacorduri morale între copii și părinți sau între tată și mamă. Cîtă zmințeală aduce aceasta sufletului credincioșilor! Zadarnice sînt toate ostenelele preotului; cîtă vreme nu dă dovadă de bună conducere în familia sa, nici de casa lui Dumnezeu nu va putea îngriji cum se cade» ⁴⁸). Supunerea copiilor față de părinți, trebuie să fie din inimă purceasă, din convingere și nu din constrîngere; trebuie să fie un efect pozitiv al educației reușite de care se presupune că au parte în familia slujitorului altarului;

n) **să nu fie neofit** (ὠκ νεόφωτον ⁴⁹), adică de curînd convertit și intrat în comunitatea bisericească prin Taina Sfîntului Botez, căci unul ca acesta este pradă ușoară a îngîmfării;

o) **să aibă mărturie bună de la cei dinafară** (οἱ δὲ καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχουσιν ἄπο τῶν ἐξωθεν ⁵⁰), adică de la cei de altă credință. Aceasta însemnează că păstorul de suflete trebuie să aibă nume bun, reputație de om ireproșabil chiar și în fața celor ce nu consimt cu credința pe care o propovăduiește

39. Cf. Gr. Cristescu, *op. cit.*, p. 27.

40. În Tit 1, 9, parafrazat. Vezi și I Tim. 5, 17; II Tim. 2, 24; 4, 1, urm.

41. La fel în Tit 1, 7.

42. La fel în Tit 1, 7.

43. Lipsește din unele manuscrise. Apare în texte cu expresia din Tit 1, 7 (μη αἰσχροκερδής).

44. În Tit 1, 7: ὠκ αἰθδδής (nearogant)

45. În Tit 1, 7: μη θργίλος (nemînios).

46. În Tit 1, 7: μη αἰσχροκερδής (nu avar).

47. Același înțeles în Tit 1, 7, dar cu expresii diferite.

48. Gr. Cristescu, *op. cit.*, p. 28.

49. Proprie acestui text. Lipsește la Tit.

50. Proprie acestui text. Lipsește la Tit.

el, într-un cuvânt și faptă. Orice reproș, întemeiat, făcut conduitei unui preot, se răsfringe indirect asupra credinței căreia îi slujește. Inclinarea de a pune pe seama instituției păcatele celui ce o slujește, atunci, ca și în vremurile mai noi, este proprie multor oameni. Se înțelege că păstorul de suflete nu va vîna «nume bun» cu orice preț, din partea celor de altă credință, adică în dauna integrității doctrinei pe care o mărturisește. Față de «cei dinafară» de Biserică, păstorul de suflete se va purta totdeauna astfel încît în conduita sa să se oglindească etica superioară a Evangheliei și frumusețea suprafirească a concepției creștine de viață.

Însușirile cerute de Sfîntul Apostol Pavel candidatului la preoție, țin-tesc să înzestreze clerul Bisericii creștine cu elemente pătrunse realmente — și în măsură optimă — de duhul **vocației pastorale**. Simpla lor înșiruire, arată că viitorul preot trebuie să promită — înainte de a-și pleca fruntea sub omoforul Arhiepiscopului — că are să rămînă toată viața străin de defectele morale care desfigurează și urîtesc chiar și pe simplitii credincioși. Înarmat cu aceste însușiri, păstorul de suflete — ajutat de darul Duhului Sfînt care i se împărtășește prin hirotonie — își agonisește două lucruri de preț în exercitarea slujirii la care a fost chemat: rang bun și îndrăznie întru credință (cf. I Tim. 3, 13), adică «un rol de cinste în Biserică și entuziasm pentru împlinirea lui»⁵¹).

Grija de păstrarea intactă a însușirilor proprii păstorului de suflete și întărirea lor, dezvoltarea lor prin educația de sine însuși a preotului, trebuie să fie menținută mereu trează și după hirotonie, simultan cu grija de mîntuirea sufletească a obștei credincioșilor. E ceea ce rezultă mai ales din sfatul înțelept — cu accent de poruncă — pe care Sfîntul Apostol Pavel l-a dat presbiterilor Bisericii efesene, cînd și-a luat rămas bun de la ei, la Milet, la sfîrșitul călătoriei a treia misionare: «Luați aminte de voi și de toată turma, în care Duhul Sfînt v-a pus pe voi episcopi, ca să păstoriți Biserica lui Dumnezeu, pe care a cîștigat-o cu Sîngele Său, căci eu știu aceasta, că după plecarea mea vor intra între voi lupi răi, care nu vor cruța turma și dintre voi înșivă se vor ridica bărbați, grăind lucruri sucite, ca să tragă pe ucenici după ei» (F. Ap. 20, 28-30). Cum a valorificat disciplina Teologiei pastorale această dispoziție paulină, se poate vedea din simpla examinare a compartimentării materialului pe care-l studiază ea.

Cu o singură excepție, criteriile pauline de selecționare a candidaților la hirotonie n-au prezentat nici o dificultate de interpretare pentru exegeți și pastoralisti. Excepția privește criteriul: candidatul la hirotonia întru preot sau diacon trebuie să fie **bărbat al unei femei** (I Tim. 3, 2 și 12). Istoria exegezei stă mărturie despre bătaia de cap pe care tîlcuirea acestei expresii a pricinuit-o de-a lîngul vremii, tuturor celor ce s-au aplecat cu interes asupra textelor Epistolelor pastorale. Dacă ne oprim și noi asupra ei, aceasta o facem dintr-un îndoit considerent: a) este principala datorie a exegetului să descopere — cu seninătate și obiectivitate — gîndul pe care autorul inspirat l-a exprimat întru neputința slovei; și b) este datoria teologului să pună rezultatele studiilor și cercetărilor sale în slujba intereselor practice ale vieții bisericești. Cu alte cuvinte, exegeza **paulină**, interpretarea fidelă a acestei expresii atît de mult discutată, aduce o contribuție prețioasă la soluționarea problemei recăsătoririi membrilor clerului, preoți și diaconi, problemă care apare periodic pe planul preocupărilor oamenilor Bisericii.

51. Gr. Cristescu, op. cit., p. 29.

a) **Interpretările** posibile ale expresiei «bărbat al unei femei» sînt pe cît de vechi, pe atît de numeroase. Să le examinăm pe rînd și cu cuvenita atențiune.

Una din cheile interpretării expresiei «bărbat al unei femei» stă în analiza morfologică a stilizării ei în textul original. Din pînă Sfîntului Apostol Pavel, ea a ieșit astfel: $\mu\alpha\varsigma \gamma\omicron\nu\upsilon\iota\kappa\omicron\varsigma \acute{\alpha}\nu\eta\rho\varsigma$.

Uzu' limbii grecești permite ca $\mu\iota\alpha$ (una; masc. εἶ: unul) să fie considerat fie ca articol nedefinit, fie ca numeral. Trecerea ocazională, rară, a acestui numeral în categoria articolului nedefinit datează din epoca precreștină, a ajuns la deplină dezvoltare în limba neo-grecă și-și are analogia în limbile romanice și în limba germană. Ea se poate constata și în textele unora din cărțile inspirate ale Noului Testament, dar niciodată în textele scripturilor pauline ⁵²).

Cu toate acestea, unii comentatori s-au înverșunat să transforme numeralul paulin εἶ: $\mu\iota\alpha$ în articol nedefinit, uitînd că le lipsește în acest scop agreementul Sfîntului Apostol Pavel. Din acest abuz de categorisire morfologică au ieșit unele interpretări piezișe ale expresiei care ne preocupă aci.

Considerînd, nepaulin, pe $\mu\iota\alpha$ ca articol nedefinit, înțelesul expresiei în chestiune iese astfel: candidatul la hirotonia întru preot sau diacon trebuie să fie, printre altele, bărbat (soț) al vreunei (nedefinit) femei. Aceasta însemnează că el trebuie să fie necondiționat căsătorit, «trebuie să fie înșurat cu vreo femeie, în opoziție cu oricare altul, care este neînșurat fie din pricină că pînă la hirotonie nu s-a căsătorit nicicînd, fie că hirotonia l-a surprins în starea de văduvie. Vigilanțiu și Iovinian (contemporani cu Fericitul Ieronim) ⁵³ în antifichitatea creștină și unii reformatori ⁵⁴), s-au fixat pe această poziție interpretativă.

Este ea corectă? Nu! Considerente strict gramaticale și concepționale vorbesc împotriva ei. Am amintit mai sus că trecerea numeralului $\mu\iota\alpha$ în categoria articolului nedefinit nu face parte din deprinderile scriitoricești ale Sfîntului Apostol Pavel. Pe de altă parte, concepția superioară pe care Sfîntul Apostol Pavel o are despre starea de feciorie (inclusiv cea de văduvie), păzită din motive religioase-morale), ne împiedică să-i atribuim intenția de a fi încercat să impună candidaților la hirotonia întru preot și diacon **obligația** de a fi căsătoriți.

Interpretarea dată acestei expresii de Vigilanțiu, Iovinian și unii reformatori, fără să fie scuzabilă, este de înțeles. Ea purcede din anumite preconcepții ale lor și ca atare, era de așteptat să fie tendențioasă. Vigilanțiu și Iovinian erau adversari ireductibili ai stării de feciorie, iar reformatorii, reluînd această interpretare, se amăgeau cu ideea că au dobîndit o armă de luptă împotriva monahismului și a celibatului clerului romano-catolic.

Alți exegeți văd în această expresie o **prohibire a poligamiei**, — și anume atît a poligamiei simultane, cît și a poligamiei consecutive ⁵⁵). În acest înțeles, este inapăt să devină preot sau diacon atît credinciosul care este căsătorit deodată cu mai multe femei (poligamie simultană), cît și cel ce s-a căsătorit în viață de mai multe ori (poligamia consecutivă a digamilor, trigamilor, etc.).

52. Cf. V. Gheorghiu, *Ce hotărăște Sf. Ap. Paul...*, p. 7.

53. Cf. V. Gheorghiu, *Ce hotărăște Sf. Ap. Paul...*, p. 7; M. Meinertz, *op. cit.*, la loc.

54. Cf. V. Gheorghiu, *Ce hotărăște...*, p. 8.

55. V. Gheorghiu, *Ce hotărăște...*, p. 9.

Intfia interpretare este excesivă și superfluă, pentru că îi atribuie Sfîntului Apostol Pavel intenția de a reglementa un lucru de sine înțeles. A doua are toate șansele — cum vom vedea — de a descifra fidel gîndul sfîntului autor.

De o intenție a Sfîntului Apostol Pavel de a prohibi prin acest criteriu de selecționare a candidaților la hirotonie, poligamia **simultană** a viitorilor preoți și diaconi, nu poate fi vorba. Atît la greci, cît și la romani, poligamia simultană era considerată ca o faptă infamă și se sancționa ca adulter față de prima soție⁵⁶). Incercarea lui Caius Iulius Cezar de a legifera poligamia simultană, a stîrnit o indispoziție generală în mijlocul poporului roman⁵⁷). La iudei, deși tolerată legal (formal), practic devenise ceva de domeniul amintirii⁵⁸). În ciuda slăbirii moravurilor și a depravării care cuprinsese pături largi ale societății antice, în descompunere la începutul erei creștine, caracterul monogam al căsătoriei era păzit cu destulă strășnicie atît între păgîni cît și între iudei. Prohibirea poligamiei simultane în creștinism era, cu atît mai virtos, ceva de sine înțeles.

Mai rămîne interpretarea în temeiul căreia Sfîntul Apostol Pavel ar prohibi aci poligamia consecutivă, sau recăsătorirea celor ce aspiră la hirotonia întru preot și diacon. Potrivit acestei interpretări, prin expresia «bărbat al unei femei» avem să înțelegem: **o singură dată căsătorit**. Această interpretare corespunde întru totul concepției pauline despre căsătorie, precum și spiritului în care marele Apostol al lui Iisus Hristos înțelege să se facă selecționarea candidaților la hirotonia întru preot și diacon. Înțelegem să motivăm această afirmație.

Ne-am fi așteptat, poate, ca autorul neîntrecutei apologii a stării de feciorie din I Cor., cap. 7 să se situeze în soluționarea acestei chestiuni pe punctul de vedere al idealului celui mai înalt, pretinzînd — sau măcar recomandînd — candidatului la hirotonie să rămînă necăsătorit. N-a făcut acest lucru, — și anume, nu numai din considerentul că la vremea aceea trebuie să fi fost destul de redus numărul bărbaților creștini necăsătoriți, dar capabili să îndeplinească celelalte condiții de admisibilitate în cler. Motive superioare, de ordin doctrinar creștin, trebuie să fi zăcut la temelia acestei orînduiri pauline.

Fără îndoială că starea de feciorie reprezintă idealul cel mai înalt de totală devoțiune slujirii lui Dumnezeu. El este, însă, privilegiul cîtorva aleși, înzestrați cu înclinare vădită, cu vocație — am zice: cu o «harismă» specială — în spre îmbrățișarea rigorilor cu care este împreunată viețuirea în feciorie perpetuă.

Față în față cu fecioria, căsătoria nu este de mai puțină cinste, căci e **o taină**: Dumnezeu o voiește, El o cimentează și o sfințește prin darurile Duhului Sfînt așezate în Biserică. Veni-va vremea — istoria Bisericii creștine stă mărturie — cînd se va ajunge la formularea îndatoririi de-a rămînea necăsătorit. Îndatorirea aceasta va fi obligatorie, însă, numai pentru membrii episcopatului, în înțelesul post-ignatian al expresiei. Aici, în textele pe care le studiem noi, e vorba de celelalte două trepte ale ierarhiei bisericești — și nu de episcopatul de mai tîrziu.

Sfîntul Apostol Pavel, personal, ca deținător al supremei trepte ierarhice în ocîrmuirea bisericească a veacului apostolesc, a fost și a rămas ne-

56. V Gheorghiu, *Ce hotărăște...*, p. 12 urm.

57. *Ibidem*, p. 13.

58. *Ibidem*, p. 12.

căsătorit (cf. I Cor. 7, 8) -⁵⁹). Faptul acesta nu l-a determinat, însă, să judece cu asprime pe ceilalți apostoli ai Domnului, care erau familiști (cf. I Cor. 9, 5). Păreră lui în această chestiune — sfat dînd, iar poruncă de la Domnul neavînd (cf. I Cor. 7, 25) — este exprimată fără echivoc: «Legatu-te-ai cu femeie? Nu căuta deslegare. Deslegatu-te-ai de femeie? Nu căuta femeie» (I Cor. 7, 27). În lumina acestei concepții trebuie interpretată expresia «bărbat al unei femei»; Ești căsătorit? Nu căuta deslegare. Devii necăsătorit? Nu căuta femeie, mai ales dacă ești membru al clerului. Este unica interpretare care se potrivește cu firea și învățătura Sfîntului Apostol Pavel.

Că așa este — că numai aceasta poate fi explicarea corectă și completă a expresiei în chestiune — o dovedește și stima deosebită de care se bucurau chiar între păgîni cei ce erau căsătoriți numai odată. În templul Pudicitia din Roma erau admise să aducă jertfe numai femeile onorabile, care au fost o singură dată căsătorite. Preoții (sacerdoții) lui Jupiter (flamen dialis) aveau voie să se căsătorească numai odată. Soțiile lor, preotese ale Junonei, de asemenea trebuiau să fie căsătorite numai odată (univiria). În cazul că deceda soția unui flamen dialis al lui Jupiter, acesta trebuia să-și părăsească slujba sacerdotală. Pe pietrele funerare ale matroanelor romane care au fost o singură dată căsătorite, amănuntul acesta era înveșnicit cu legitimă mîndrie ⁶⁰).

Recăsătorirea preoților creștini — ca și admiterea în cler a poligamilor consecutivi — ar fi scandalizat atît pe membrii Bisericii, cît și pe păgînii luminați, cari detestau ușurătatea în materia de contractare a legăturilor matrimoniale.

Din cele expuse, rezultă și aceea că obligațiunea celibatului, impusă de Biserica Romano-Catolică tuturor membrilor clerului, nu întrunește sufragiile Sfîntei Scripturi ⁶¹) Preoții și diaconii — în temeiul învățăturii pauline — e bine să fie căsătoriți nu numai pentru a nu da loc la suspiciuni în ce privește curăția și corectitudinea vieții lor particulare, dar și pentru faptul că familia reprezintă stadiul pre-școlar și examenul de capacitate al celui ce rîvnește să chivernisească Biserica (casa) lui Dumnezeu ⁶²).

Istoria exegezei expresiei «bărbat al unei femei» cunoaște încă o interpretare, pe care înapoi am lăsat-o la urmă, întrucît nu prezintă decît un interes strict informativ. Numeroși exegeți protestanți — și chiar glasu-ri răzlețe din rîndurile romano-catolicilor ⁶³) opinează că Sfîntul Apostol

59. Vezi Grigorie T. Marcu, *Saul din Tars*, Sibiu 1939, pp. 59-64.

60. Cf. V. Gheorghiu, *Ce hotărăște Sf. Ap. Paul...*, p. 19, urm.

61. Exegețul romano-catolic Max Meinertz (op. cit., p. 44), afirmă: «Celibatul este o lege bisericească (lege), care își are fundamentarea principală în Noul Testament (comp. Mt. 19, 12; I Cor. VII; Apoc. 14, 4), și în ideea preoției catolice, care însă (scil., celibatul) nu a existat dintru tot începutul în Biserică». Motivarea e slabă. Se vede că lipsa de teme inspirat a celibatului îi jenează chiar pe susținătorii lui. Leon Bouvet (*L'ascèse dans Saint Paul*, Lyon (1936), — deși scrie sub «Imprimatur» —, afirmă: «La Pavel... ca și în Evanghelle, nici vorbă de practici incompatibile cu viața normală în societate; ...nici vorbă de celibat obligatoriu...» (p. 165).

62. Vezi I Tim. 3, 5.

63. Călcînd pe urmele lui Teodor de Mopsuestia (350-428) și Teodoret de Cir (390-457), Martin Luther și alți protestanți s-au oprit la această interpretare eronată. Dintre romano-catolici, numai J Fischer (*Die Bestimmung der Pastoralbriefe: Unius uxoris vir, in Weidenauer Studien*, 1. Heft, Weidenau 1906, pp. 177-226) s-a atașat acestei interpretări

Menționăm, cu titlu informativ, că Origen (urmat de foarte puțini exegeți), a dat acestei expresii o interpretare alegorică, fără a nesocoti nici înțelesul ei pro-

Pavel s-ar limita să pretindă preoților și diaconilor, în această expresie... fidelitate conjugală. Această interpretare este lipsită de seriozitate și, de aceea, inadmisibilă, deoarece ceea ce constituie o îndatorire general valabilă pentru soții creștini, nu mai poate apărea ca o obligație specială a membrilor clerului.

Rămîne, așadar, stabilit că

b) **Interpretarea paulină a expresiei «bărbat al unei femei»** este aceea de bărbat numai odată căsătorit⁶⁴), cu adaosul că dacă n-a fost căsătorit și ține să slujească Domnului în starea de feciorie perpetuă, poate face acest lucru și are dreptul la încuviințarea cuvenită din partea ocîrmuitorului bisericesc respectiv⁶⁵).

Cum se prezintă problema recăsătoririi preoților în lumina interpretării condițiilor pauline de admisibilitate în cler, aceasta este o chestiune de competența autorității bisericești. Știința teologică studiază, constată, interpretează, — și opinează, propune, dacă i se cere avizul⁶⁶). Drept de dispoziție nu are. Acesta este rezervat forurilor conducătoare bisericești, în alcătuirea lor canonică.

3. Criterii de recrutare a diaconilor.

Approape aceleași condiții ca și candidații la preoție, trebuie să îndeplinească și credincioșii care aspiră la hirotonirea întru diacon (vezi I Tim. 3, 8-13).

Subordonați preoților, pentru bunul mers al vieții religioase morale a credincioșilor Bisericii primare, diaconii aveau o însemnătate practică mult mai mare decît în zilele noastre. Ei purtau grijă de bolnavi și de săraci, propovăduiau cuvîntul Evangheliei și — peste tot — întrețineau legătura Bisericii cu familiile credincioșilor.

Insușirile pe care le pretinde de la ei Sfîntul Apostol Pavel, nu au nevoie de insistențe exegetice. Ele erau cu atît mai necesare, cu cît o bună parte a activității diaconilor se desfășura înafara lăcașurilor de cult, expunîndu-i pe cei slabi de cuget la felurite poticniri și ispite.

Îndeplinirea acestor condiții în chip satisfăcător, îi califica pe diaconi pentru înaintarea în rang și răspunderi (= «bună treaptă»; I Tim. 3, 13).

*

În încheiere, socotim util să precizăm că suprema îndatorire care apasă pe umerii unui slujitor al lui Hristos, este rezumată în cuvintele Sfîntului Apostol Pavel către Timotei: «**Să știi cum trebuie să te porți în casa lui Dumnezeu, care este Biserica lui Dumnezeu celui viu, stîlp și temelie a adevărului**» (I Tim. 3, 15).

priu. După această interpretare, prin expresia în chestiune, Sfîntul Apostol Pavel ar fi urmărit să împiedice pe «episcop» să treacă de la o Biserică la alta. Cum aceeași condiție de admisibilitate în cler apare și la diaconi (vezi I Tim. 3, 12), e limpede că Sf. Pavel n-a urmărit să interzică acestora trecerea de la o comunitate creștinească la alta. Cf. V. Gheorghiu, *Ce hotărăște...*, pp. 36-37.

64. Sf. Apostol Pavel admite recăsătorirea (a doua căsătorie), precum rezultă din I Cor. 7, 39, și Rom 7, 2. Uneori, o pretinde chiar, dacă sînt date anumite condițiuni (vezi I Tim. 5, 14). Numai pentru membrii clerului cere el cel puțin atîta stăpînire de sine, atîta înfrînare, încît să evite recăsătorirea Cf. Meinertz, *op. cit.*, p. 43.

65. Capitolul VII al Epistolei I-a către Corinteni, stă mărturie în acest sens.

66. O astfel de propunere apare la V. Gheorghiu, *Ce hotărăște...*, p. 37.

Nu întâmplător urmează îndată după această recomandare, profunda meditație hristologică din I Tim. 3, 16. E posibil ca Sfântul Pavel însuși să fi alcătuit această meditație, dar nu e exclus nici aceea ca ea să fie de origine extra-paulină, adică un imn liturgic din acelea care circulau în creștinătatea primară, înglobat aci ca citat ⁶⁷).

Alcătuit din trei perechi de paralelisme, acest întraripat «carmen Christi» (cum e numit îndeobște de specialiști) proslăvește:

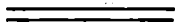
- a) Preamărirea Fiului lui Dumnezeu devenit om;
- b) Vestirea sărbătorească a acestei preamăriri lumii cerești și pămîntești, și
- c) Așezarea lui Hristos întru mărire.

Să slujești lui Dumnezeu care «s-a arătat în trup, care s-a îndreptat în Duhul, care s-a văzut de îngeri, care s-a propovăduit întru neamuri, care s-a crezut în lume și s-a înălțat întru mărire» (I Tim. 3, 16) — ce altă vrednicie mai mare poate rîvni un suflet credincios? «Iși dau oare seama toți păstorii Bisericii noastre de adîncimea tainei creștinătății și de îndatoririle care decurg din cunoașterea ei?»

Capitolul III al Epistolei întîia către Timotei — opinează un teolog de-al nostru ⁶⁸) — «ar trebui să fie scris pretutindeni în sălile de cursuri ale școlilor noastre teologice, pentru ca îndemnurile cuprinse în el să pătrundă prin meditație zilnică în conștiințele celor ce se pregătesc pentru slăvita slujbă a preoției creștine».

Respectarea riguroasă a criteriilor de selecționare a clerului, stabilite de Sfântul Apostol Pavel, asigură dotarea Bisericii noastre cu sluiitori deștoinici și devotați, cu preoți în care «totul predică», și vorba și fapta, și ținuta și conduita.

..Predică apropierea de Dumnezeu și de oameni!

67. Vezi și Meinertz, *op. cit.*, la loc.

68. Pr. Prof. Gr. Cristescu, *op. cit.*, p. 29.

IMPORTANȚA ȘI SENSUL DESĂVÎRȘIRII IN MONAHISM

Desăvîrșire! Cuvînt scump și înaripat care mîngîie sufletul omenesc de mii de ani și care nu va pieri niciodată din limba popoarelor! Cuvînt pronunțat cu sfîntă emoție de șirul nesfîrșit al generațiilor tinere care visează să atingă și ele cîndva vîrfurile de aur pe care stau așa numiții sau mai exact așa închipuiții desăvîrșiți ai generațiilor cărunte! Care om, din orice parte a pămîntului, n-a dorit și nu dorește să fie un desăvîrșit? Oricare ar fi gradul lui de înapoiere, omul e luminat de nădejdea unei vieți și unei trepte mai înalte decît aceea pe care se află. Desăvîrșirea e progres continuu, e spor neconținut, e urcuș neîncetat pe scara de aur care duce la palatul de lumină al vieții fericite, luminate de adevăr, de sfințenie, de bucurii negrăite.

Mai precis: desăvîrșirea înseamnă trei lucruri: 1. ea e suma tuturor strădaniilor noastre de a ajunge mai bine și mai sus; 2. ea e și vîrfurile sau piscul la care ne-au dus strădaniile noastre; 3. ea e, în fine, această continuă stare de mișcare, de frămîntare și de avînt care caracterizează orice zbor spre înălțimi. Desăvîrșirea nu e niciodată terminată; firea ei este urcușul continuu, fără oprire; ea n-are un punct culminant de la care să nu mai continue. Desăvîrșirea e un zbor din vîrf în vîrf și anume dintr-un vîrf înalt într-un vîrf mai înalt, făcîndu-se vîrfuri din ce în ce mai înalte, mai pierdute în azurul cerului pe care ea să se urce.

Ideea și fapta desăvîrșirii apar odată cu omul în lumea materială, în lumea socială, în lumea spirituală. Există o desăvîrșire în meșteșuguri, o desăvîrșire în funcțiuni sau slujbe, o desăvîrșire în organizația și administrația statelor, o desăvîrșire în raporturile sociale, o desăvîrșire în raporturile economice, o desăvîrșire în știință, o desăvîrșire în conducere, o desăvîrșire în frumusețe, o desăvîrșire în maniere și așa mai departe. Desăvîrșirea în cele mai multe din aceste ramuri poartă numele obișnuit de progres: progres economic, progres social, progres științific, progres artistic.

Aplicată persoanei omului, desăvîrșirea privește mai mult sufletul decît trupul. Trupului nu i se poate adăoga nimic nici în statură, nici în culoare, nici în frumusețe. Solomon în toată slava lui nu s-a putut asemăna cu unul din crinii cîmpului După învățătura creștină, trupul primește și execută îndemnul sufletului, căci fără suflet el nu înseamnă nimic, e o simplă mîna de țarină. Cel care primește aluatul, dospirea și înflorirea desăvîrșirii, este sufletul. Cînd Mîntuitorul zice: „fiți desăvîrșiți precum Tatăl vostru din ceruri desăvîrșite este“ (Matei V, 48), îndemnul acesta privește lucrarea asupra sufletului, căci Tatăl ceresc, care ne e recomandat ca model, e netrupesc; dar desăvîrșirea sufletului se revărsa prin legăturile puternice care sînt între ele.

Creștinismul este religia desăvîrșirii. Adevăratul creștin e un rîvnitor și un căutător continuu după desăvîrșire. Desăvîrșirea creștină e strîns legată de mîntuire. Tot creștinul urmărește mîntuirea, dar mîntuirea se obține prin nevoițele nesfîrșite ale desăvîrșirii. „Nu tot cel ce-mi zice: Doamne,

Doamne, va intra întru împărăția cerurilor, ci acela care face voia Tatălui meu care este în ceruri” (Matei VII, 21). La început, cei mai mulți creștini duceau o viață așa de curată și de încălzită de flacăra dorului după Dumnezeu, încît ei se numeau sfinți: „Sfinții dela Ierusalim”. Rîvna lor după Dumnezeu era așa de mistuitoare, încît mai bine de 250 de ani, în vremea persecuțiilor, ei își dădeau viața în gura leilor și a altor fiare, sub ascuțișul săbiei, sub flăcările focului, în fundul apelor, în galeriile minelor, și în alte nenumărate chipuri. Cînd au încetat persecuțiile, mulți creștini au luat calea pustiului, a munților, a peșterilor sau a vieții de obște, pentru ca prin nevoinți, lipsuri, suferinți, rugăciuni, milostenie și alte virtuți să poată ajunge la unirea cu Dumnezeu, la acea împreunare cu adevărul și lumina absolută decît care nimic nu e mai dulce în cer și pe pămînt. Astfel apariția monahismului înseamnă apariția ideii de desăvîrșire cu intenția de a egala eroismul din perioada persecuțiilor. Cu alte cuvinte, monahism înseamnă strădaniile eroice, eroismul de fiecare clipă a vieții întru dobîndirea desăvîrșirii. Dacă pentru creștinii obișnuiți, desăvîrșirea este un țel scump, dar depărtat, pentru monahi ea este gîndul, năzuința și hrana sufletească de fiecare clipă, ea este pîinea și apa monahului, plămînul vieții lui, sîngele duhului lui pînă la sfîrșit, dacă se poate spune astfel.

Monahul nu dă odihnă vieții sale în căutarea desăvîrșirii. Zi și noapte, el vîslește pe marea vieții în căutarea acestui mărgăritar. Uneori puterile i se sleiesc, dar nădejdea nu-l părăsește niciodată. Monahul știe că acest brilliant al desăvîrșirii l-au căutat milioanele de monahi și monahii ai Bisericii; de la Sf. Antonie la Sf. Vasile cel Mare, la Sf. Macrina, la Ieronim, la Paula, la Eustochium, la Sf. Ioan Scărarul, la Sf. Ioan Damaschin, la Teofan al Niceei, la Sf. Grigorie Palama, la Varlaam, la Paisie Velicovschi, la Veniamin Costachi, ei s-au străduit să ajungă la desăvîrșire, dar n-au pretins niciodată că au ajuns la desăvîrșire. A cuceri în întregime cetatea desăvîrșirii, nu e lucru omenesc. Dar e lucru omenesc și mai ales călugăresc să se cucerească părți din desăvîrșire și uneori chiar multe părți. Prin ce mijloace se ajunge la desăvîrșire?

Primul mijloc prin care călugărul intră pe calea desăvîrșirii este **rugăciunea**. Rugăciunea este aerul sufletesc pe care călugărul îl respiră continuu și fără care el pierе. Rugăciunea e nu numai o scară pe care sufletul urcă la Dumnezeu și Dumnezeu coboară în suflet, ci și o nesfîrșită rețea de legături prin care rugătorul înfățișează lui Dumnezeu bucuriile, necazurile, cererile și nădejtile sale și ale semenilor săi. Prin legătura pe care rugăciunea o stabilește între sufletul călugărului, Dumnezeu, oameni și firea întregă, sufletul se curăță de egoism, se luminează prin prezența celorlalte ființe și se îmbunătățește prin dragostea pe care o revarsă asupra altora, rugîndu-se pentru ei. De aceea adevărata rugăciune se face nu numai pentru cel care se roagă, ci pentru cît mai mulți, pentru toată lumea chiar, pentru vii și pentru morți, pentru oameni, pentru animale, pentru plante, pentru pămînt, aer, ape și celelalte. Rugăciunea nu va cere răul nimănui. Ea trebuie făcută din inimă, sincer, cu căldură și, dacă se poate, fără întreprupere, ajutîndu-ne de rugăciunea minții. Cine vorbește cu Dumnezeu în taină, curat și drept, tot curat și drept va vorbi și cu oamenii.

O altă armă puternică, cu care călugărul se apropie de desăvîrșire, este **munca**. Munca este viața însăși a lui Dumnezeu. El nu există în afara muncii. Dumnezeu e muncă, e activitate, e mișcare clocotindă: «Tatăl Meu lucrează și Eu lucrez», zice Mîntuitorul. Munca e al doilea plămîn al călugă-

ruului; muncă de toate felurile: muncă manuală, muncă misionară, muncă intelectuală de adâncire și luminare a adevărilor credinței și ale înțelepciunii, muncă științifică, muncă obștească. Munca nu e numai mijlocul de întreținere a vieții personale, ea contribuie la ajutorarea și întreținerea altor vieți, viețile fraților tăi și ale surorilor tale din toată lumea; dar ea înseamnă mai ales un spor de bine și de fericire, ea înseamnă o continuă creație, adică colaborare la opera lui Dumnezeu. Munca sfințește pe credincios și-l apropie de Dumnezeu; ea e una din puterile care îndumnezeesc pe omul credincios. Munca alungă gândurile urite, ispitele și păcatele; prin ea se înving toate greutățile și omul e înălțat în fața lui însuși și în fața altora. Calugarul leneș nu e călugăr; e un vagabond ratacit în mînăstire, care stingherește munca și viața celorlalți. Din fericire, asemenea cazuri sînt rare. Mînăstirea trebuie să fie ca un stup de albine în care toți și toate se cuvine să culegă din florile muncii mierea desăvîșirii.

Un alt mijloc prin care se poate ajunge la desăvîșire este **postul**. Postul călugărului nu e numai renunțare la anumite mîncări, băuturi sau potte, ci el este mai ales desprinderea din lațul gândurilor rele, al ispitelor viclene, al faptelor urite, al planurilor diavolești care pîrjolesc de atitea ori în vremea postului. Postul este o curățire, o dereticare nemiloasă prin toată ființa omului, alungînd de acolo tot mirosul greu al vieții necurate a trupului și a sufletului. Postul subțiază sutletul de grăsimea păcatului, făcîndu-i zborul ușor spre piscurile desăvîșirii.

Nimic nu duce mai sigur și mai direct la desăvîșire ca împlinirea celor trei voturi sau făgăduinți călugărești: **ascultarea, fecioria și sărăcia de bună voie**.

Ascultare sfîntă, temelie a vieții călugărești, răsai și înflorește în inimile monahilor roada bogată a vieții cinstite și drepte, după modelul vieții lui Hristos! Apleacă sub jugul tău dulce grumazul milioanei de inimi care și-au închinat viața bucuriei de a urma lui Hristos și numai lui Hristos! Așa cum Hristos s-a supus Tatălui, tă ca trații și surorile noastre ațierosiți vieții desăvîșite să se supună ție, scumpă ascultare, fără care nu e răsplata dulceații duhovnicești! După cum Adam n-a sălășluit în rai decît atîta timp cît a stat sub ascultare, tot așa monahul nu se arlă în raiul vieții îngerești decît atîta timp cît își taie în întregime voia lui și stă sub ascultarea starețului, a soborului, a episcopului, sau a sinodului. Monahul care iese de sub ascultare, urmează fapta lui Lucifer-Satan, care a ieșit de sub ascultarea lui Dumnezeu. După cum Satan, din inger luminat, a devenit drac întunecat, tot așa monahul sau monahia care calcă votul ascultării ajung din cetățeni ai cerului, cetățeni ai pămîntului frămîntat de copitele mîndriei, ale îngustimii de minte, ale îndărătniciei și lăcomiei. Puterea cea mare a ascultării stă în smerenie, decît care numai dragostea e mai mare. Numai prin smerenie ne putem mîntui, așa cum Fiul lui Dumnezeu s-a smerit luînd chip de om pentru a ne mîntui pe noi.

Duhul **fecioriei** sau al curăției apropie pe călugăr sau pe călugăriță de lațaciul de nunță al mirelui celui feciorelnic care este Hristos. Curăția trupului și a sufletului nu e o stare pasivă, adică o neîntinăciune nemișcată. Ea

este o radiere de parfum dumnezeesc, o răspîndire de forțe ale sfințeniei, care ies din darurile ce coboară asupra celor feciorelnici. Fecioria apropie de desăvîrșire pe cel care o practică și pe cel care o respectă, căci ea e roua Duhului Sfînt. Feciorelnicul face numai fapte ale Sf. Duh, fapte strălucind de curăție dumnezească, adică: dreptate, milostenie, dragoste. Fecioria trupului fără fecioria sufletului nu înseamnă nimic. Floarea fecioriei trupuștii trebuie încununată cu nimbul fecioriei sufleteștii. Fecioria călugărului trebuie să se asemene cu fecioria îngerească. De aceea călugărul e numit înger în trup.

Sărăcia de bunăvoie sau lepădarea totală de cele materiale este o urmare firească a ascultării și a fecioriei. Cel care și-a tăiat voia și e curat ca un înger se lasă în grija mai marilor săi pentru întreținerea trebuitoare. Oameni bogăți cum au fost Sf. Ciprian, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Ambrozio și alții au renunțat la averile lor spre a-și duce viața într-o totală sărăcie; bogăție înseamnă griji, sbucium și pierdere de timp pentru administrarea și păstrarea ei. Lepădîndu-se de bogății, monahii creștini și-au netezit drumul spre desăvîrșire, căci numai lipsindu-se de bogăție, ei puteau să trăiască în ascultare și feciorie.

Suferința, dreptatea și dreapta socoteală largesc mult calea care duce la desăvîrșire.

O cale care apropie pe călugăr de desăvîrșire este **înțelepciunea**, pe care el o capătă prin învățatură, prin studii înalte. Studiul în toate domeniile descoperă din ce în ce mai multe și mai minunate taine ale lui Dumnezeu și ale firii înconjurătoare. Călugărul sau călugărița care se dedă studiului și aprofundează adevărurile științelor află mai repede și mai bine decît ceilalți puterea și slava cea fără de moarte a lui Dumnezeu, alcătuirea stihilor, formarea lumii și funcționarea legilor ei, apariția omului și misiunea lui, frumusețile și bogățiile lumii, dar și trecerea lor, podoaba și veșnicia vieții cea după Dumnezeu. Cu cît credinciosul știe mai mult, cu atît el se apropie de Dumnezeu, căci Dumnezeu este Adevărul. Călugărul învățat însă să fie atent să nu cadă în păcatul mîndriei sau în păcatul și mai mare al lepădării de Dumnezeu, socotind că adevărul omenesc e mai mare și mai definitiv decît adevărul dumnezeesc.

Cei doi stîlpi ai porții prin care se intră în împărăția desăvîrșirii sînt cele două sfinte taine: a **pocăinții** și a **împărtașaniei**.

Taina pocăinței sau a **spovedaniei**, numită și al doilea botez, face sau creează din nou pe om. Călugărul trebuie să se spovedească des pentru a-și curăți total ființa sa de orice întinăciune și a o înfățișa mereu feciorelnică mirelui fără de pată care este Hristos. Spovedania nu este ceva formal, care se face cu cîteva vorbe din vîrfurile buzelor și se încheie cu cîteva rugăciuni rituale. Ea e brazdă adîncă în trupul și sufletul omului, e o săpare cu cazmaua duhului pînă în străfundurile ființei umane, în care duhovnicul să privească și să vindece. Spovedania călugărului trebuie să fie totală, sinceră, fără ascunzișuri și fără ocolișuri și însoțită de lacrimile bogate ale pocăinței. Duhovnicul, care e cea mai mare forță spirituală a mînăstirii, se cuvine să fie ieromonah îmbunătățit, doctor priceput în cunoașterea și ali-

narea suferințelor sufletești, știind, adică, să pună pe fiecare rană leacul potrivit, gata să ardă cu fierul înroșit acolo unde e nevoie, dar și să mîngîie, să întărească și să încurajeze sufletele slabe, nesigure, dezorientate. Duhovnicul trebuie să fie cu mult tact și să cerceteze mereu pe cei ce au nevoie de sfatul Său.

Taina Sf. **Impărtășanii**, taină înfricoșătoare, în care creștinul primește pe Insuși Mîntuitorul Iisus Hristos, sub chipul pîinii și al vinului, unește pe călugăr cu Fiul lui Dumnezeu, care este modelul și piscul cel mai înalt al desăvîșirii. Au monahii și monahiile din mînăstirile noastre conștiința importanței zguduitoare a Sf. Impărtășanii? Știu ei deajuns, prin duhovnicii lor, că Sf. Impărtășanie este «leacul nămuririi», după cuvîntul Sf. Ignatie Teoforul, că ea asigură mîntuirea. Dacă e luată cu vrednicie? Cunoșc monahii noștri ce este aceea: vrednicie pentru Sf. Impărtășanie? Se cutremură ei în fața Trupului și Sîngelui Mîntuitorului, ca Sf. Ioan Gură de Aur, ca Sf. Grigorie Teologul, ca Sf. Chiril al Ierusalimului, ca Sf. Chiril al Alexandriei, ca Fericitul Augustin? Sfînta Impărtășanie fiind un lucru excepțional, trebuie luată printr-o pregătire excepțională, în niciun caz fără spovedanie. A te împărtăși în fiecare zi, cum a început să se practice în unele din mînăstirile noastre, înseamnă a fi pregătit excepțional în fiecare zi. E cu puțință așa ceva? Desigur că e cu puțință pentru cîteva persoane excepționale. Cine poate identifica aceste persoane și cum se pot ele prezenta ca fiind excepționale? Nu e aceasta o îngîmfare și o cutezanță? Sf. Impărtășanie ne face purtători de Hristos, hristofori, trăitori adică în duhul desăvîșirii, în duhul lui Hristos. Călugărul care nu se împărtășește, care n-are pe Hristos în el, se înstrăinează de Hristos și face loc altcuiva în sufletul lui. Impărtășiți-vă cu Hristos mai des decît credincioșii obișnuiți și cu mai multă vrednicie ca ei, dacă vreți să urmați cu adevărat lui Hristos.

Poarta de mărgăritar a desăvîșirii este **dragostea**. Dragostea este nu numai cea mai mare virtute sau putere creștină, după cuvîntul Sf. Apostol Pavel; ea este însuși Dumnezeu, după spusa Sf. Evanghelist Ioan: „Cel ce nu iubește n-a cunoscut pe Dumnezeu, căci Dumnezeu este iubire“ (I Ioan IV, 8). Dacă creștinul obișnuit lipsit de dragoste nu se mîntuiește, cu atît mai mult nu se mîntuiește călugărul lipsit de dragoste. De ce? Deoarece călugărul ca următor al lui Hristos, deși e ascultător ca Hristos, deși e feciorelnic ca Hristos, deși e sărac ca Hristos, totuși dacă nu arde de focul dragostei pentru Hristos și pentru frații săi, oamenii, nu se poate ridica pînă la vrednicia mîntuirii. Călugărul a venit din lume la loc de pustnicie sau în mînăstire, nu pentru că urăște lumea, ci pentru ca să se roage pentru mîntuirea lui și pentru mîntuirea semenilor cu mai multă voie și cu mai mare avînt. Așa cum călugărul leneș este un disprețuitor al lui Dumnezeu, tot așa un călugăr dușmănos este un vrăjmaș al lui Dumnezeu. Nimic nu înalță, nu înfrumusețează și nu îndumnezeiește pe un călugăr ca dragostea față de toți și de toate: de la firisorul de iarbă și de la gîndăcelul cît vîrf de ac pînă la om și pînă la Dumnezeu. Iubiți-vă, monahi, unii pe alții, ca să credem că iubiți pe Dumnezeu. Cum poate cineva să spună că iubește pe Dumnezeu, dacă urăște pe fratele său? Credincioșii vin la mînăstire nu numai să se roage, ci și să guste din atmosfera de dulceață, de pace și de

dragoste a sfintei așezări. Dați sufletelor însetate apa vie a dragostei mînăstirești. Maicilor, iubiți-vă ucenițele învățîndu-le pravila și tot ce e drept, frumos și înălțător; sădiți-le dragostea de adevăr, de cuviință, de omenie, așa cum și maicile frățiilor voastre v-au semănat cîndva în suflet această dragoste. Ucenitelor, iubiți pe maicile voastre cu dragostea caldă și curată a copiilor, înmiresmați-le viața cu parfumul curăției, al bunătății și al rîvnei pentru cele înalte, așa cum florile din jurul chiliuțelor voastre înmiresmează atmosfera din jur.

Sfîntă desăvîrșire! Aspru este urcușul tău, grele sînt uneori piedicile care stau în calea noastră, amar este cîteodată paharul tău, dar mai dulci ca mierea și mai parfumate ca trandafirii sînt roadele de la sfîrșit ale pîmului tău. Ține treaz gîndul nostru și încordează puterile noastre ca să ajungem la tine. Fii blîndă cu slăbiciunile și căderile noastre, dar fii nîndurată cu amintirea despre tine: să nu te uităm niciodată, stăpîna mareață a visurilor noastre! Fii mai ales prezentă în gîndul și viața monahilor noștri dragi, la care privim cu nădejdi din ce în ce mai calde!

VIAȚA CREȘTINĂ DUPĂ BĂRBAȚII APOSTOLICI *)

INTRODUCERE

Sfinții Apostoli își încep misiunea de predicatori ai învățăturii Mântuitorului nostru Iisus Hristos, după ce au fost întăriți prin pogorîrea Sfîntului Duh, la Cincizecime (F. A. II, 1-4). Sfîntul Apostol Petru ține o cuvîntare fierbinte, în urma căreia «au fost pătrunși la inimă..., au primit cuvîntul lui, s-au botezat; și în ziua aceea s-au adăugat ca la trei mii de suflete» (F. A. II, 37, 41). Un suflu cald de viață nouă îmbrățișa și aduna împreună pe cei noi botezați, făcîndu-i una. Aceeași rugăciune înălțau lui Dumnezeu, același Har le întărea și le primenea inimile, aceeași dragoste le unea sufletele. «Și în fiecare zi, cu stăruință și într-un cuget erau în templu și frîngeau pîinea prin case și-și luau hrana cu bucurie și cu inima nevino-vată» (F. A. II, 46) și «toți cei ce credeau erau laolaltă și aveau toate de obște» (F. A. II, 44). Viața de obște — în vremea Sf. Apostoli — avea la bază convingerea interioară că membrii obștei sînt frați, deci egali între ei. Specificul acestei vieți îl forma unirea inimilor prin dragoste și stăruința de a învăța și a trăi cuvîntul Domnului. «Această comunitate era asemănătoare cu o republică îngerească în care nimeni nu zice că ceva e al său», zice Sfîntul Ioan Gură de Aur, pentru că, adaugă el, celor ce au darurile spirituale comune, le este ușor ca să împartă și pe cele materiale¹⁾. Bunurile materiale au îngreuiat totdeauna sufletul de a se înălța la Dumnezeu pe aripile virtuții. Prin smulgerea dorinței de posesiune a bunurilor materiale din inimă, se smulge rădăcina tuturor relelor. Ce progres uimitor al credinței, exclamă Sfîntul Ioan Gură de Aur! Desbrăcîndu-se de bunurile pămîntesti, noii credincioși erau străbătuți de bucuria cea mai dulce și încărcăți de bunuri infinit de prețioase. La ei nu era nimic de muștrare, nimic de invidie; nu era nici mîndrie nici dispreț. Ei aveau curăția și simplitatea copiilor din cea mai fragedă vîrstă²⁾.

Prin adunarea bunurilor materiale la un loc și împărțirea fiecărui creștin cele necesare pentru viață (F. Ap. IV, 34-37) dispărea orice dezacord dintre săraci și bogați, ba chiar prin aceasta se înfrăteau³⁾.

Elementul nou însă, al tinerei comunități creștine, care făcea specificul unificării și al unității ei, era Sfînta Euharistie. Ea nu făcea deosebire între bărbat, femeie, copil, rasă, sau neam; ci pe toți îi unea laolaltă, sfărîmînd barierele egoismului și ale interesului⁴⁾.

Apare prima umbră în viața creștinilor: Anania și Safira și-au vîndut țarina și au socotit să oprească o parte din banii cîștigați, fără știrea Apo-

*) Această lucrare de seminar pentru titlul de magistru a fost întocmită sub conducerea P. C. Pr. Prof. Ioan G. Coman, care a și dat avizul să fie publicată.

1. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia VII la Faptele Apostolilor*, 2, Migne, P.G. LX, col. 65.

2. Idem, *ibidem*, Migne, P.G. LX, col. 66.

3. Idem, *ibidem*, Migne, P.G. LX, col. 66.

4. Boudou P. Adrien, *Actes des Apôtres*, III-e éd., Paris 1933, p. 56.

stolilor, mințind astfel pe Duhul Sfânt. Plata păcatului lor a fost moartea (F. A. V, 1-10). Acest fapt a umplut de «frică mare» pe creștini. «Iar prin miinile Apostolilor se făceau semne și minuni multe în popor, și erau cu toții, într-un cuget, în pridvorul lui Solomon... Și din ce în ce mai mult sporeau cei ce credeau în Domnul, mulțime de bărbați și de femei» (F. A. V, 12, 14).

Viața nouă, plină de mireasmă sfântă, minunile și cuvântările înaripate, pline de adevăr dumnezeesc, nu puteau să nu atragă atenția mulțimii. Mai ales, acest stil nou de viață, după poruncile lui Hristos și în Hristos, atrage ura iudeilor. Astfel se începe șirul persecuțiilor împotriva creștinilor. Sfințul Arhidiacon Ștefan pecetlueste cel dintâi credința sa, cu viața sa. Își dă duhul în chip măreț: cu sufletul înălțat către Dumnezeu în rugăciune și cu iertarea pentru ucigașii săi pe buze (F. A. VII, 59-60).

Creștinismul aduce o nouă valorificare a omului, o nouă concepție despre căsătorie, femeie și copil; o nouă atitudine față de văduvă și orfan, sărac și bogat, față de conducerea lumească și de muncă. Desigur, mai sînt și poticniri: dezbinări, ca cea de la Corint (I Cor. cap. III) și decădere morală (I Cor. cap. V-VI). Toate însă se îndreaptă prin cuvîntul și stăruința Apostolilor (II Cor. II, 7).

Și astfel — uniți într-o mare familie — creștinii aveau privirile ațintite în viitor către Domnul care le făgăduise să vină. Ei credeau că venirea este aproape, de aceea rîvneau la o viață sfântă, trăind ca fecioarele cele înțelepte, avînd candela sufletului plină cu untdelemnul credinței și fiind încălziți de flacăra dragostei Mîntuitorului Hristos.

Se pot spune multe despre minunata și dumnezeiasca viață a creștinilor din vremea Sfinților Apostoli. Ne oprim însă la aceste linii generale și vom căuta să urmărim firul desfășurării ei, la a doua generație de creștini, în perioada Părinților sau Bărbaților apostolici.

*

A. Puncti de legătură între viața nouetamentară și viața creștină în perioada Bărbaților apostolici. Biserica creștină, înmugurită pe trunchiul vremii, a crescut și s-a dezvoltat cu puteri miraculoase trecînd cu succes peste piedicile întîlnite în cale. Victoriile și poticnirile ei, de la sfîrșitul sec. I și începutul sec. II, le aflăm în scrierile Părinților sau Bărbaților apostolici. Bărbații apostolici sînt autorii creștini care au cunoscut pe Apostoli, sau au fost discipoli apropiați ai acestora.

Scrierile lor sînt: **Didahia** sau **Invățătura celor 12 Apostoli**, al cărei autor este necunoscut; **Epistola** lui Pseudo-Barnaba; **Epistola I către Corințeni**, a Sf. Clement Romanul; 7 **Epistole** ale Sf. Ignatie Theoforul, Episcopul Antiohiei, care sînt: **Către Efeseni**, **Magnezieni**, **Tralieni**, **Romani**, **Filadelfieni**, **Smirneni** și **către Sf. Policarp**; **Epistola către Filipeni** a Sf. Policarp, Episcopul Smirnei; **Martiriul Sf. Policarp**; **Păstorul** lui Herma și **Fragmentele** lui Papia. La acestea se adaugă **Scrisoarea către Diognet**, al cărei autor este necunoscut și care, prin o parte a conținutului său se clasifică între operele apologetice, făcînd astfel trecerea între Bărbații apostolici și Apologeți. Aceste scrieri îmbrățișează timpul de la sfîrșitul sec. I (aproximativ anul 80) și pînă la al doilea sfert al sec. II. (Face excepție **Martiriul Sf. Policarp**, care este scris între anii 155-158). Valoarea lor stă în faptul că în ele găsim ecoul imediat al predicării Apostolilor.

În formă de epistole, scrierile Bărbaților apostolici conțineau în majoritatea cazurilor, preocupări pastorale ale conducătorilor Bisericii. În ele se află descrisă viața creștină în plină dezvoltare, sub pecetea vremurilor vitrege de persecuții. Lipsite de o unitate de gândire, ele răspund totuși nevoilor reale sufletești ale cetitorilor, sau ascultătorilor, nevoi «ce variază în substanță și intensitate, după loc și după sensibilitate spirituală»⁵⁾. Bărbații apostolici fac legătura între viața primară-noutestamentară și creștinismul generațiilor următoare. Ei dibuiesc cu antenele spiritului spre adâncurile de taină ale învățaturii dumnezeiești, soluționând problemele care se iveau, muștrind și îndemnând pe credincioși spre o viață fericită. Operele lor oglindesc viața creștină a vremii lor, astfel că cercetarea acestora ne va aduce în față parfumul proaspăt, răcoriilor și întăritor al acestei vieți sfinte.

1. Viața de obște a creștinilor și de trăire sfântă în credință și dragoste, ia sfârșit odată cu dărîmarea Ierusalimului de către romani, la anul 70 d. Hr. Cu acest eveniment, creștinii de aici s-au răspîndit pretutindeni și nu este exclus ca acolo unde au mers să fi dus cu ei — ca pe o comoară scumpă — minunatul stil de viață din Ierusalim. Desigur că și înainte de dărîmarea Ierusalimului se împrăștiase vestea despre trăirea aleasă, în comun, de agapele frățești, de adunările pentru «frîngerea pîinii» și de curăția morală a creștinilor de aici. Nu este consemnat în operele Bărbaților apostolici că există viață de obște în această perioadă, totuși anumite fragmente ne îndreptătesc să surpîdem atmosfera de regret după această viață de obște. Autorul **Didahiei** ca și Pseudo-Barnaba îndeamnă pe cel ce umblă pe calea vieții, zicînd: «Nu fii la luat cu mîinile întinse, iar la dat cu ele strînse. Dacă ai, dă cu propriile tale mîini răscumpărare pentru păcate. Nu sta la îndoială să dai, nici nu murmura cînd dai... Împarte toate cu fratele tău și nu zice că sînt ale tale, căci dacă sînteți părtași pe cele nemuritoare, cu atît mai mult pe cele muritoare»⁶⁾. Iar autorul epistolei către Diognet menționează că creștinii «au masă obștească, dar nu obișnuită»⁷⁾ și că, deși duc aceeași viață ca păgînii cît nrivește îmbrăcămintea, mîncarea și obiceiurile locului, totuși se deosebesc fundamental «prin minunata și uimitoarea rînduială a vieții lor publice»⁸⁾. Acestea dovedesc însă că creștinii iau parte la mese comune, la agape și duc o viață aparte față de societatea păgînă, păstrînd atmosfera de la Ierusalim, dar că nu exista viața de obște.

2. Cu toate împrejurările grele în care se dezvolta Biserica, creștinii erau uniți prin lanțul de aur al dragostei creștine. După cum steagul creștinilor era crucea, tot așa cuvîntul lor de ordine era dragoste și pace. Creștinii erau frați și se iubeau în dragoste frățească. Dragostea se revărsa de la izvorul dragostei, de la Dumnezeu prin Fiul Său Unul Născut. «Urmați pilda Domnului — îndeamnă Sf. Policarp —, fiți tari și neclintiti în credință, iubitori de frați, plîni de dragoste unul către altul, uniți în adevăr»⁹⁾. Sf. Ignatie Theoforul nu se teme de fiarele și de moartea crudă, ce-l aștep-

5. Pr. Prof. Ioan G. Coman, **Patologie**, I, București 1954, **Lecția 28**, p. 1.

6. **Didahia**, IV. 5-8, ed. F. X. Funk, **Patres Apostolici**, vol. I, ed. II, Tübingen 1901, p. 12; cf. Pseudo-Barnaba, **Epistola**, XIX. 9, ed. F. X. Funk, **op. cit.**, p. 92. Am folosit scrierile Părinților apostolici în trad. Pr. Ioan Mihăilescu, **Ec. Matei Pîslari** și Pr. G. N. Nițu, **Scrierile Părinților Apostolici**, vol. I, 1927. Textele din corpul lucrării au fost confruntate de noi cu originalul, ed. Funk, opera amintită.

7. **Epistola către Diognet**, V. 7, ed. Funk, **op. cit.**, p. 398.

8. **Idem**, cap. V, 4, ed. Funk, **op. cit.**, p. 398.

9. **Sf. Policarp, Epistola către Filipeni**, X, 1, ed. Funk, **op. cit.**, p. 306.

tau la Roma, cât se teme de dragostea creștinilor de aici, care-l va împiedeca să se unească cu Hristos. «Mă tem de dragostea voastră ca nu cumva tocmai ea să-mi aducă pagubă, căci vouă vă este ușor a face ce voiți; dar pentru mine este greu a ajunge la Dumnezeu, dacă cumva nu mă veți cruța»¹⁰). Porunca iubirii, care cuprindea toată Legea și Profeții era trăită cu adevărat de creștinii din vremea Bărbaților apostolici. Ei lucrau toți ca unul, să se facă părtași fericirii cerești, «căci dragostea adevărată și tare nu tinde ca să se mintuiască cineva numai pe sine, ci și pe toți frații»¹¹). Cine poate grăi cât de mare este puterea dragostei? Ea leagă cu fire dumnezeiești milioanele de oameni din toate colțurile lumii. Milioane de inimi creștine cîntă într-un cor al dragostei, Tatălui Ceresc, și ard în focul pîlpîitor al ei, necurăția păcatelor¹²). Aceeași dragoste se revarsă peste secole în inimile credincioșilor. Oare este asemănătoare cu dragostea numită de Pseudo-Barnaba «mărturia lucrurilor dreptății»¹³). Dacă nu, e bine să ne aducem aminte și să împlinim cuvîntul Sf. Ignatie: «Iubiți-vă unul pe altul cu inima neîmpărțită»¹⁴).

3. Un alt punct comun între viața noutestamentară și perioada Bărbaților apostolici este credința în apropiata venire a Domnului. În acest scop ei se pregăteau temeinic într-o priveghere și cercetarea sufletelor. «Priveghiați pentru viața voastră, — spune autorul Didahiei —, făcliile voastre să nu se stingă și coapsele să nu vi le descingeți, ci fiți gata, căci nu știți ceasul în care Domnul nostru va veni. Intruniți-vă adesea și vorbiți de cele ce privesc sufletele voastre, pentru că nu va folosi tot timpul credinței voastre, dacă nu veți fi desăvîrșiți în ceasul din urmă»¹⁵).

Credința în venirea apropiată a Domnului nu îndemna la debandadă, dimpotrivă, ținea sufletele creștinilor într-o continuă veghe și într-un neostoit îndemn de a fi totdeauna cu «făcliile aprinse» spre a întâmpina pe Mirele Hristos.

4. Ceea ce caracteriza însă pe creștinii din perioada Bărbaților apostolici, era dorința lor de a-și face cunoscută credința lor. Deseori era o jertfă ca să îmbrățișeze cineva noua religie. Să ne imaginăm o femeie creștină căsătorită cu un păgîn. Ea trebuia să meargă la adunările creștinilor și la slujbe. De altă parte, trebuia să îngrijească de soțul său și să-i suporte toate obiceiurile păgîne. Totuși, numele de «creștin» îi turna în suflet puteri supraomenești. Formula de «sînt creștin» întrecea cu mult în măreție pe aceea de «sînt cetățean roman». Și creștinii nu se sfiau să se descopere ca sînt creștini. Cîte convertiri nu s-au făcut prin faptul de a asista la moartea unui creștin? Fiecare dintre creștini — bărbat sau femeie — era un catehet pentru cei din jurul său. Să ne gîndim numai la Sf. Policarp, care a dat cea mai frumoasă dovadă de stătornicie în dreapta credință și care răspîndea în jurul lui parfumul dulce de blîndețe și iertare. Era atît de cunoscut încît chiar și «păgînii vorbeau cu respect de el»¹⁶). O astfel de comportare a creștinilor, desigur că atrăgea nu numai privirile ci și inimile păgînilor; inimi îngreuiate de balastul unei culturi și religii care avea să

10. Sf. Ignatie, *Epistola către Romani*, I, 2, ed. Funk, op. cit., p. 254.

11. *Martiriul Sf. Policarp*, I, 2, ed. Funk, op. cit., p. 314.

12. Sf. Policarp, *Epistola către Filipeni*, III, 3, ed. Funk, op. cit., p. 300.

13. Pseudo-Barnaba, *Epistola*, I, 6, ed. Funk, op. cit., p. 40.

14. Sf. Ignatie, *Epistola către Tralieni*, XIII, 2, ed. Funk, op. cit., p. 250.

15. *Didahia*, XVI, ed. Funk, op. cit., p. 34.

16. *Martiriul Sf. Policarp*, XIX, 1, ed. Funk, op. cit., p. 338.

moară. Curăția morală, iubirea față de aproapele concretizată în fapte de milostenie, dârzenia cu care creștinii întâmpinau moartea, sau altfel spus, dorința lor fierbinte de a se uni cu Hristos prin moarte de mucenici, toate acestea impresionau adânc sufletele sensibile ale creștinilor de mai târziu.

Tot acum apare Simbolul apostolic¹⁷) într-o formă foarte scurtă, care este un instrument de mare valoare în lucrarea de catehizare, atât pentru misionari cât și pentru cei ce se botezau. Este cel dintâi catehism al creștinismului. Scurtimea, claritatea, simplitatea și forma sa schematică fac ca el să fie învățat și reținut cu ușurință de toți cei care îmbrățișau creștinismul.

5. Factorul de căpetenie care a contribuit la buna organizare a creștinilor și la dezvoltarea lor interioară și exterioară, adică la aprofundarea și trăirea sfântă a învățaturii evanghelice și la răspîndirea ei în mase, a fost acela că majoritatea Bărbaților apostolici au cunoscut în deaproape viața creștină nouotestamentară, fiind ucenici ai Apostolilor sau cunoscînd pe Apostoli. Sfîntul Apostol și Evanghelist Ioan moare la adînci bătrînețe, la începutul sec. II. Iată deci că el, Ucenicul iubit al lui Hristos, este un martor ales al Domnului nostru Iisus Hristos. Comunitatea din Efes are încă minunatul prilej de a se împărtăși din darurile spirituale ale bătrînului Apostol al dragostei. Bărbații apostolici sînt la rîndul lor ucenici ai Apostolilor. De pildă: Sf. Clement Romanul a cunoscut pe Sf. Petru și pe Sf. Pavel; Sf. Policarp împreună cu Papia au fost ucenici ai Sf. Evanghelist Ioan; autorul **Epistolei către Diognet** se numește «Ucenic al Domnului». De asemenea Sf. Ignatie Teoforul, Episcop al Antiohiei, se crede că a cunoscut de aproape pe Apostoli și că a fost luat în brate de Mîntuitorul, cînd a spus: «Lăsați pruncii să vie la Mine și nu-i opriti de ei, căci a unora ca aceștia este împărăția lui Dumnezeu» (Marcu X. 14). Pe lîngă aceasta, Papia ne înfărmăză într-un fragment păstrat de Filin Sidelul, «că unii dintre cei înviați de Hristos din morți au trăit pînă în timpul domniei lui Adrian» (Frag. XI)¹⁸). Acest document de mare valoare arată că dovada celei mai mari minuni a Mîntuitorului putea fi verificată și în sec. II. Ne închipuim, deci, rîvna cu care urmau creștinii învățătura predicată și trăită de Bărbații apostolici. Ei aveau siguranța că învățau cuvîntul vieții și că petrecînd în acest cuvînt, nu vor muri în veci. Iată de ce Sfîntul Policarp a stîrnit furia păgînilor și iudeilor care mărturiseau în ura lor nemărginită: «Acesta este dascălul Asiei, tatăl creștinilor, sursătorul zeilor noștri, care pe mulți a învățat să nu ierfească și să nu se închine lor»¹⁹). Mai mult, înainte ca el să fi fost dus pe rug, «fiecare dintre credincioși se întrecea să se atînoacă de fruntea lui, căci și înainte de mucenicie, Policarp era împodobit cu toate frumosașele însușiri ale buneii viețuirii»²⁰).

Aceeași viață sfîntă a dus și Sf. Ignatie Teoforul. Epistolele sale vibrează, de la un capăt la celălalt, de dragostea către Hristos și către credincioși. Ele îmbărbătau pe creștinii din vremea Sfîntului Ignatie, căci era obiceiul ca scrisorile trimise unei comunități să circule pretutîndeni.

17. Acest simbol apostolic nu trebuie confundat cu cel folosit astăzi în Riserica apuseană, ci el era un rezumat — foarte scurt — al învățaturii creștine, pe care creștinii îl roșteau ne dinafară cu ocazia botezului și a serviciului liturgic. Vezi în această privință: Pr. Prof. Ioan G. Coman, *op. cit.*, Lectia 28, pp. 3-4

18. Vezi Pr. Prof. Ioan G. Coman, *op. cit.*, Lectia 28, p. 13.

19. Martiriul Sf. Policarp, XII, 2, ed. Funk, *op. cit.*, p. 328.

20. Idem, XIII, 2, ed. Funk, *op. cit.*, p. 330.

Răsunetul lor în inimile creștinilor ni-l confirmă numărul mare de trimiși din toate Bisericile, spre a întâmpina și conduce pe Sf. Ignatie pe drumul muceniciei. Am dat numai două exemple de curăție morală și sfințenie. Ele se pot spori, dar toate ne vor spune același lucru: că viața creștinilor de la sfârșitul sec. întâi și începutul celui de al doilea se desfășoară sub semnul iubirii de Dumnezeu și de aproapele, în dorința muceniciei, în credință nemărginită plină de fapte bune. Această viață era călăuzită de bărbați luminați, plini de Duh Sfânt, care erau exemple vii de trăire creștină și care privegheau asupra ei, ferind-o de buruienile ereziilor²¹⁾ și călăuzindu-i pașii pe drumul pocăinței²²⁾, al virtuții și al unirii, nu al dezbinării²³⁾.

B. Trăsături caracteristice ale vieții creștine în vremea Bărbaților apostolici. În Epistola către Romani, Sf. Ignatie Teoforul spune că «creștinismul nu este numai un fapt de ascultare, ci și de măreție»²⁴⁾. Aceste cuvinte arată că creștinii nu erau creștini numai cu numele, ci duceau o viață duhovnicească aleasă, uniți prin credință, Har și Sfânta împărtășanie. «Măresc pe Iisus Hristos Dumnezeu — zice Sf. Ignatie, smirnenilor —, că v-am văzut desăvârșiți. În credință neclintită, ca și cum ați fi pironiți pe Crucea Domnului Iisus Hristos, atât cu trupul cât și cu duhul, și întăriți în dragoste în Sângele lui Hristos, și plini de credință» în El²⁵⁾, căci «un creștin nu are stăpânire desăvârșită asupra sa, ci este al lui Dumnezeu»²⁶⁾. Creștinii din perioada Bărbaților apostolici aveau o credință statornică, vie, neîndoielnică, tare, smerită. Ei știau că chiar «puterile cerești, slava îngerilor și stăpînitorii văzuți și nevăzuți, dacă nu cred în Sângele lui Hristos, și ei primesc osîndă»²⁷⁾. Credința temeinică este aceea cînd te încrezi cu totul voii lui Dumnezeu. «Chiar nenorocirile care ți se întîmplă, fiind încredințat că nimic nu se întîmplă fără Dumnezeu»²⁸⁾. Dar credința tare nu este singură; ea are în sprijinul său un buchet de alte virtuți ca teama, îndelungă-răbdarea, înfrînarea, înțelepciunea, înțelegerea, știința²⁹⁾.

Credința este, împreună cu dragostea, chintesența tuturor virtuților. Cît de minunat exprimă aceasta Sf. Ignatie Teoforul, scriind Efesenilor: «Aveți către Iisus Hristos în chip desăvârșit credință și dragoste, care sînt începutul și sfârșitul vieții; începutul este credința, iar sfârșitul dragostea. Amîndouă fiind unite sînt Dumnezeu, iar toate celelalte privitoare la virtute decurg din acestea. Nimeni, care-și mărturisește credința pe față nu păcătuiește, precum nimeni care are dragoste nu urăște»³⁰⁾.

Comunitățile creștine din vremea Bărbaților apostolici erau unite prin Har, fiind grupate în jurul episcopilor. Toate epistolele Sfîntului Ignatie sînt pline de îndemnuri pentru credincioși ca să fie legați strîns de ierarhie și să o urmeze. Se amintesc toate treptele ierarhice: episcopatul, preoția și diaconia. Este interesantă și cuprinzătoare comparația pe care o face

21. Idem, *Epistola către Tralleni*, VI, 1, ed. Funk, op. cit., p. 246; comp. Sf. Policarp, *Epistola către Filineni*, VII, ed. Funk, op. cit., p. 304.

22. Vezi *Păstorul lui Herma*.

23. În special, vezi Sf. Clement Romanul, *Epistola I către Corinteni*.

24. Sf. Ignatie, *Epistola către Romani*, III, 3, ed. Funk, op. cit., p. 256.

25. Idem, *Epistola către Smirneni*, I, 1, ed. Funk, op. cit., p. 274.

26. Idem, *Epistola către Policarp*, VII, 3, ed. Funk, op. cit., p. 294.

27. Idem, *Epistola către Smirneni*, VI, 1, ed. Funk, op. cit., p. 280.

28. Pseudo-Barnaba, *Epistola*, XIX, 6, ed. Funk, op. cit., p. 92.

29. Idem, *ibidem*, cap. II, 2-3, ed. Funk, op. cit., p. 40.

30. Sf. Ignatie, *Epistola către Efesenii*, cap. XIV, 1, ed. Funk, op. cit., p. 224.

Sf. Ignatie scriind smirnenilor: «Urmați toți episcopului, precum Iisus Hristos Tatălui și preoților ca Apostolilor; iar pe diaconi respectați-i ca pe o poruncă a lui Dumnezeu. În afară de episcop, nimeni să nu facă ceva din cele ce stau în legătură cu Biserica. Acea Euharistie să fie socotită ca ade-vărată, care se săvârșește în prezența episcopului sau a aceluia care primește de la el această însărcinare. Ori unde se arată episcopul, acolo să fie mulțimea, după cum acolo unde este Iisus Hristos, acolo este Biserica universală. În afara episcopului nu este îngăduit nici să botezi, nici să faci agape; ci ceea ce este dovedit de el ca bun, aceasta este bine-plăcut lui Dumnezeu, pentru ca să fie sigur și tare tot ce se face»³¹). Episcopul trebuie să fie ascultat fără nici o fățarnicie ca Dumnezeu, care este «episcopul tuturor»³²). De asemenea, preoții trebuie respectați și nu îndepărtați din slujba lor, fiind defăimați, cum au făcut Corinteni, căci prin aceasta se aduce defăimare numelui lui Dumnezeu³³). Diaconii să fie plăcuți tuturor «căci nu sînt servitori ai mîncărilor și băuturilor, ci slujitori ai lui Dumnezeu»³⁴). Deci unitatea creștină de la sfîrșitul sec. I și începutul sec. II, era bazată pe unitatea ierarhică, ce era aceeași pretutindeni și fără de care «nu se putea numi Biserica»³⁵).

Însă, legătura unificatoare, înălțătoare și vivificatoare a creștinilor din timpul Bărbaților apostolici, era Sf. Euharistie. Pentru a lua Sf. Împăr-tășanie, creștinii se pregăteau curățindu-și sufletele prin pocăință. «Adu-nîndu-vă în Duminica Domnului, frîngeți pîinea și vă împărtașiți, mărturisindu-vă păcatele mai înainte ca să fie curată jertfa voastră»³⁶), precizează Didahia. Sfînta Euharistie este însuși Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, care este cunoștința, credința, viața și nemurirea noastră. Cît de frumoasă este rugăciunea de mulțumire după primirea Sf. Euharis-tii, pe care o aflăm tot în Didahie! «Mulțumim Ție, Părinte Sfinte, pentru numele Tău cel Sfînt, pe care l-ai sălășluit în inimile noastre și pentru cunoștința și credința și nemurirea pe care ni le-ai făcut cunoscute prin Iisus Fiul Tău. Slavă Ție în veci! Tu, Stăpîne Atotțiitorule, ai făcut toate pentru numele Tău, ai dat oamenilor spre îndestulare, mîncarea și băutura ca să-ți mulțumească, iar nouă ne-ai dăruit mîncare și băutura duhovnicească și viață veșnică prin Fiul Tău»³⁷). Sfînta Euharistie este, după Bărbații apos-tolici, elementul sfînt care unește pe creștini într-un singur buchet. Nici le-găturile de rudenie, nici cele de prietenie sau de interese comune între oame-ni, orașe sau țări, nu utesc pe om de om, ca Sf. Împărtașanie. Această idee este exprimată atît de sugestiv și frumos în **Didahie**, în rugăciunea di-naintea «frîngerii pîinii», unde se spune: «După cum această pîine frîntă împrăștiată fiind deasupra dealurilor și fiind adunată s-a făcut una, așa să se adune Biserica Ta de pe toată fața pămîntului în împărăția Ta»³⁸). Sf. Ignatie Teoforul îndeamnă toate Bisericile la unire «prin har, într-o credin-

31. Idem, Epistola către Smirneni, VIII; comp. și Epistolele: Către Filadelfieni, VII, 1-2; Către Traleni, II și VII; Magnezieni, VII și XIII; ed. Funk, op. cit., pp. 282; 270; 244 și 248-248; 236 și 240.

32. Sf. Ignatie, Epistola către Magnezieni, III, ed. Funk, op. cit., p. 232.

33. Sf. Clement Romanul, Epistola I către Corinteni, XLIV, 3-6 și LVII, ed. Funk, op. cit., pp. 156, 170-172.

34. Sf. Ignatie, Epistola către Traleni, II, 13, ed. Funk, op. cit., p. 244.

35. Sf. Ignatie, Epistola către Traleni, III, 1, ed. Funk, op. cit., p. 244.

36. Didahia, cap. XIV, 1, ed. Funk, op. cit., p. 32.

37. Idem, cap. X, 2-3, ed. Funk, op. cit., p. 22.

38. Idem, cap. IX, 4, ed. Funk, op. cit., p. 22.

ță și în Iisus Hristos», unire ce se face numai prin «frîngeră pîinii» de episcopi și preoți. Sf. Euharistie este, după el, leacul nemuririi, antidot ca să nu murim, ci să trăim pururea în Iisus Hristos³⁹). Deci, Sf. Euharistie, «viața și nemurirea noastră», rămîne în tot timpul și locul doctoria care ne vindecă, ne întărește și ne înviorează sufletele. Ea trebuie făcută însă cu sufletul spălat de patimi și primenit prin pocăință.

Este important faptul că Bărbații apostolici accentuează cu insistență și recomandă stăruitor pocăința. Aceasta dovedește că în vremea lor, înmulțindu-se numărul creștinilor proveniți din păgînism și nepulîndu-se face totdeauna o catehizare desăvîrșită acestora din pricina persecuțiilor, viața morală era amenințată uneori serios de a-și scorbî gradul. De aceea se observă în scrierile Bărbaților apostolici un efort comun de a reîntoarce inimile credincioșilor la viața curată din epoca primară creștină. Herma scrie un întreg tratat — sub formă apocaliptică — despre pocăință. Pocăința este taina mare așezată de Dumnezeu, Domnul nostru Iisus Hristos spre înnoirea sufletelor oamenilor⁴⁰). Ea se dă tuturor celor ce au conștiința păcatelor lor, le pare rău că le-au făcut și făgăduiesc că se vor îndrepta. «Cîți se vor pocăi din toată inima — zice Herma — și se vor curăți de toate răutățile arătate mai sus, și nu vor înmulți cu nimic păcatele, vor primi de la Domnul iertare de păcatele lor de mai înainte, dacă nu se vor îndoii de aceste porunci și vor trăi pentru Dumnezeu»⁴¹). Herma recomandă spre pocăință, împlinirea următoarelor porunci: «Crede în Dumnezeu și teme-te de El; fii simplu și nevinovat asemenea copiilor, fii serios și milostiv; iubește adevărul; fii curat și oprește-ți cugetul de la femeie străină, gîndește-te numai la a ta și pocăiește-te; fii răbdător și cuminte și vei domina faptele rele; încrede-te în îngerul cel bun care se opune îngerului rău; teme-te de Dumnezeu și păzește-I poruncile; nu te teme de diavol, ci de faptele lui; abține-te de la orice rău și fă binele; ai încredere în Dumnezeu; îndepărtează tristețea, care e sora îndoielii și a miniei; nu te încrede în profetii falsi, ci în cei adevărați; îndepărtează pofta cea rea de la tine»⁴²). Cel ce are dăltuite în sufletul său aceste porunci; înseamnă că are viață. Căci, «viața este proprietatea tuturor celor ce păzesc poruncile Domnului. În porunci însă nu este nimic despre înțietate sau despre vreo slavă, ci numai despre îndelunga răbdare și umilînța omului. În unii ca aceștia este deci viața Domnului, iar în cei iubitori de ceartă și călcători de lege este moartea»⁴³). Prin pocăință, sufletul creștinului se înnoiește făcîndu-se Biserică a lui Dumnezeu, în care locuiește însuși Dumnezeu. Cel înnoit nu mai lucrează, vorbește sau poruncește el, ci Dumnezeu care este într-însul. Pseudo-Barnaba spune că primînd iertarea păcatelor și nădăjduind în numele Mîntuitorului Hristos, «ne-am înnoit ca și cum am fi fost făcuți iarăși de la început; pentru aceea în locuința noastră, în noi, locuiește Dumnezeu cu adevărat»⁴⁴). Curăția trebuie să se întindă și asupra trupului, după îndemnul lui Herma: «Păstrează curat și nepătat acest trup al tău, pentru că duhul care locuiește într-însul să mărturisească pentru el și să fie declarat drept

39. Sf. Ignatie, *Epistola către Efeseni*, cap. XX, 2, ed. Funk, op. cit., p. 230.

40. *Păstorul lui Herma*, Porunca IV, 3, ed. Funk, op. cit., pp. 478-480.

41. Idem, *ibidem*, Asem. VIII, 11, ed. Funk, op. cit., pp. 574-576.

42. La Pr. Prof. Ioan G. Coman, op. cit., Lecția 28, p. 16; cf. Herma, *Păstorul*, Por. I-XII, ed. Funk, op. cit., pp. 468-518.

43. Herma, *Păstorul*, Asem. VIII, 7, ed. Funk, op. cit., p. 570.

44. Pseudo-Barnaba, *Epistola*, cap. XVI, 8, ed. Funk, op. cit., p. 88.

trupul tău» 45). A avea sufletul curat ca o biserică a lui Dumnezeu în care să-L porți pe Hristos, iată marea taină care întărea pe creștini.

Domnul nostru Iisus Hristos era prezent în inimile lor. Nu trecuse nici vârsta unui om de când Mântuitorul trăise, învățase, făcuse minuni, pătimise, murise, înviase și se înălțase la cer, așa că amintirea Lui scumpă era caldă și vie în inimile creștinilor. Iar dorința de a-L avea în suflet, a-L urma pilda vieții Sale sfinte și a se uni cu El, era fierbinte și puternică. Această dorință era roditoare pentru trăirea creștină. Minunile, vindecările și învierile din morți — opere de dumnezeiască putere — erau încă prezente, cutremurătoare și îndemnătoare. De asemenea, creștinii posedau scrierile Noului Testament nemijlocit și trăiau potrivit învățăturilor evanghelice și ale Sf. Apostoli, care fuseseră pilde vii de trăire a dumnezeieștii învățături. Iată de ce această perioadă se caracterizează printr-o puternică iubire de Hristos, punindu-L în mijlocul tuturor preocupărilor vieții și mai presus de ele.

2. Lucrarea efesenilor, deși trupească, era totuși duhovnicească pentru că era făcută în Hristos, căci efesenii, după Sf. Ignatie, erau hristofori: «Voi toți sînteți tovarăși de călătorie, purtători de Dumnezeu, purtători de templu, purtători de Hristos, purtători de cele sfinte, întru toate împodobiți cu poruncile lui Hristos» 46). Puține sînt paginile — în literatura creștină — care egalează în frumusețe Epistola către Romani a Sfîntului Ignatie Teoforul! În ea clocotește toată dragostea Sfîntului pentru Hristos, în ea izbucnește dintr-o inimă curată ruga sfîntă către credincioșii din Roma de a nu-l împiedeca să se unească mai repede cu Hristos 47).

Credinciosul care-L are pe Hristos în sufletul său, trăiește intens duhovnicește și năzuința lui cea mai scumpă este de a se uni cu Atotțiitorul: «Iubirea mea a fost răstignită și nu este în mine foc iubitor de materie ci apă vie, care vorbește în mine și-mi strigă dinlăuntru: Vino la Tatăl! Nu simt bucurie de hrana trecătoare, nici de plăcerile vieții acesteia. Pîinea lui Dumnezeu vreau, care este Trupul lui Hristos, cel din sămînța lui David, și băutura vreau Sîngele Său, care este dragostea nepieritoare» 48). Dorința aceasta extraordinară de a trăi cu Hristos, de a-L avea în inimă și de a se uni cu El, este secretul care împingea în focul persecuțiilor miile de creștini. Sfîntul Policarp era pe punctul de a se uni cu Hristos, cînd răspunde cuvînte de o profundă și impresionantă credință celui ce-l silea să se lepede de Hristos: «De optzeci și șase de ani slujesc lui Hristos și nici un rău nu mi-a făcut. Cum aş putea, dar, să blestem pe Împăratul meu, care m-a mîntuit?» 49). Ne închipuim deci ce tărie și ce influență avea purtarea acestor episcopi — martiri — asupra creștinilor sau păgînilor din locul și timpul în care trăiau și mureau.

3. Dar ca cineva să fie vrednic a primi pe Hristos în inima sa și a se uni cu El, trebuie ca viața lui să fie de o curăție cristalină, împodobită cu coroana înflorită a tuturor virtuților. Creștinii din vremea Bărbaților apostolici aveau ca îndreptar în această privință, pe lîngă viața sfîntă a conducătorilor lor și învățăturile acestora, adică scrierile lor. Operele lor sînt pline de sfaturi morale. Astfel, cea mai veche scriere din perioada Bărbaților

45. Herma, *Păstorul*, Asem V, 7, ed. Funk op. cit., p. 542.

46. Sf. Ignatie, *Epistola către Efeseni*, cap. IX, 2, ed. Funk, op. cit., p. 220.

47. Idem *Epistola către Romani*, cap. IV, 1-2, ed. Funk, op. cit., p. 256.

48. Idem, *Ibidem*, cap. VII, 2-3, ed. Funk, op. cit., p. 260.

49. *Martiriul Sf. Policarp*, cap. IX, 3, ed. Funk, op. cit., pp. 324-326.

apostolici, **Didahia sau Invățătura celor 12 Apostoli** se ocupă în prima parte (6 capitole), exclusiv de viața morală; la fel Pseudo-Barnaba în ultimele 4 capitole ale **Epistolei** sale. Existența are două căi, — se spune în **Didahie** — a vieții și a morții, pe care Pseudo-Barnaba le numește a luminii și a întunericului. Calea vieții este drumul luminos al virtuții și pe această cale merg toți cei ce împlinesc poruncile Domnului: iubirea față de Dumnezeu, față de aproapele, precum și datoriile față de persoana proprie, trăind în curăție morală, împodobindu-și sufletul cu virtuți. **Didahia** enumeră aceste porunci pe larg, în primele patru capitole, iar Pseudo-Barnaba, în cap. XVIII și XIX, recomandându-le cu multă insistență⁵⁰).

Calea morții și a întunericului este rea și plină de blestem, care duce la moartea veșnică. Pe ea merge cortegiul celor care, în viața pămîntească, au săvîrșit unele ca acestea: ucideri, desfrînări, furturi, închinare la idoli, neînfrînare, adultere, fermecătorii, pregătire de otrăvuri, răpiri, mărturii mincinoase, fățarnicii, inimă îndoită, vicieșug, îngîmfare, răutate, îndărătnicie, nesaț de avere, vorbire de rău, invidie, obrăznicie, trufie, laudă de sine. La acestea se adaugă: prigonitorii celor buni, iubitorii de minciună, cei ce nu cunosc plata dreptății, care urmăresc răsplata, care nu se îndură de sărac, care n-au milă de cel necăjit, care sînt ucigași de copii, stricători ai făpturii lui Dumnezeu, care nu fac milostenie, care necăjesc pe cei întristați, care lingușesc pe cei bogați și judecă fără de lege pe cei săraci⁵¹). Acestea sînt cîteva din relele care pătează sufletul unui creștin. Creștinii post-apostolici cunoșteau acestea și se sîrguiau spre împlinirea celor bune și evitarea celor rele, adică să meargă pe calea luminoasă a vieții, nu pe cea întunecoasă a morții. Iar cînd vreunul din păcate umbrea curăția vieții ca dezbinarea de la Corint din cauza invidiei, sau nesocotirea preoției de către Valens, preot în Filipi⁵²), era întristată întreaga comunitate și Intîistătorii ei interveneau cu sfatul sau mustrarea.

4. În afară de cetățenia cerească la care rîvneau și de care erau legați cu sufletul, creștinii post-apostolici erau legați și aveau datorii față de societatea în care trăiau. Din scrierile Bărbaților apostolici desprindem care era comportarea individuală și în grup a acestora față de societate și ce atitudine aveau față de conducerea vremii.

În viața individuală, creștinul se conducea după porunca iubirii: adică iubind pe Dumnezeu mai întii, iar pe aproapele său ca pe sine. Situația lui era mai grea atunci cînd îndeplinea vreo funcție în conducerea statului, unde ceilalți colegi erau păgîni, deci atmosfera era păgîină. Și atunci, creștinul își îndeplinea datoria slujbei lui cu corectitudine. Atitudinea față de aproapele era cea de frate către frate, adică de milostivire și ajutorare. Această atitudine este fixată de autorul **Scrisorii către Diognet** în cuvintele: «Fericirea nu stă în a domni peste aproapele, nici în a voi să ai mai mult decît cei mai slabi, sau în a fi bogat și a asupri pe cei de sub tine; nu în acestea se arată cineva următor lui Dumnezeu, căci acestea sînt în afară de majestatea Lui; ci cine ia asupra-și povara aproapelui, cine este gata să ajute pe cel mai slab din țaria sa, cine dă celor lipsiți din toate cele ce a

50. **Didahia**, cap. I-IV; comp. Pseudo-Barnaba, **Epistola**, cap. XVIII-XIX, editate de Funk, op. cit., pp. 2-14, 88-94.

51. **Didahia**, cap. V-VI; comp. Barnaba, **Epistola**, cap. XX-XXI, ed. Funk, op. cit., pp. 14-16 și 94-96.

52. **Sf. Policarp, Epistola către Filipeni**, cap. XI, 1, ed. Funk, op. cit., p. 308.

primit de la Dumnezeu și se arată ca Dumnezeu pentru cei cărora le ajută, acela e următor lui Dumnezeu»⁵³).

Viața de familie se desfășoară sub nimbul luminos al învățaturii creștine. Părinții au datoria sfântă de a îngriji de educația copiilor lor. În **Didahie** se spune clar: «Nu-ți lua mâna de deasupra fiului tău sau a fiicei tale, ci din tinerețe învață-i frica de Dumnezeu»⁵⁴). Femeia este egală cu bărbatul în fața lui Dumnezeu și ea are dreptul la mîntuire, deci și situația ei în societate se schimbă. Totuși ea are datorii de îndeplinit față de familie. Femeile trebuie «să umble în credința ce li s-a dat, în dragoste și curăție, să-și iubească bărbații cu toată sinceritatea, să stimeze deopotrivă și pe toți ceilalți cu cumpătare, și pe copii să-i crească în frica de Dumnezeu»⁵⁵). Văduvele sînt «jertfelnic al lui Dumnezeu», deci trebuie să ducă o viață curată, înțeleaptă, ferindu-se de defăimare, de ponegrire și de iubire de argint.

Tinerii să trăiască în curăție, înfrînîndu-se de la orice rău pentru a fi fără prihană, de asemenea «fecioarele să umble cu conștiința curată și neprihănită»⁵⁶).

Creștinii post-apostolici aveau atitudine de supunere față de conducerea lumească, potrivit sfatului **Didahiei**^{56 a}). Mai mult, ei se rugau pentru conducători, după cum aflăm din Epistola către Filipeni a Sf. Policarp, unde se spune: «Rugați-vă pentru regi și pentru dregători și pentru căpetenii... ca roadele voastre să fie arătate întru toți și să fiți desăvîrșiți» în Hristos⁵⁷). Ei răbdau cele mai atroce chinuri, deși ar fi putut să se opună. Nu se găsește consemnat nicăieri în scrierile Bărbaților apostolici că vreunul din creștini ar fi stricat ordinea publică. Sf. Policarp spune proconsulului care-l interoga: «Am învățat a da cinstea cuvenită autorităților și stăpînirilor rînduite de Dumnezeu, întrucît nu ne fac nici un rău»⁵⁸). Dimpotrivă, în **Epistola** lui Pseudo-Barnaba găsim primul început de apologie a creștinilor față de conducători. Aceștia sînt rugați să fie înțelepți, nefățarnici, să iubească pe supuși și să judece potrivit legilor⁵⁹).

O altă notă caracteristică vieții creștine post-apostolice este tendința de a trăi în pace. Cei ce iubesc pacea sînt iubiți de Domnul pentru că «Domnul locuiește în cei iubitori de pace: Lui îi este într-adevăr scumpă pacea»⁶⁰), nu dezbinarea și mînia. Trăirea în unire prin Euharistie și credința face să piară ura satanică, ceea ce îl face pe Sf. Ignatie să exclame: «Nimic nu este mai bun decît pacea, în care încetează orice război al celor cerești și al celor pămîntești»⁶¹). Iar Sf. Clement Romanul, îndemnîndu-i pe Corinteni la unire, zice: «Să ne unim deci cu aceia care cu temere de

53. **Epistola către Diognet**, cap. X, ed. Funk, op. cit., p. 408.

54. **Didahia**, cap. IV, 9, ed. Funk, op. cit., p. 12; cf. Herma, **Păstorul**, **Vedenia I**, 3, ed. Funk, op. cit., p. 420.

55. Policarp, **Epistola către Filipeni**, cap. IV, ed. Funk, op. cit., p. 300; comp. Ignatie, **Ep. către Policarp**, V, ed. Funk, op. cit., pp. 290-292.

56. Idem, **ibidem**, cap. V, ed. Funk, op. cit., p. 302.

56 a. **Didahia**, cap. IV, ed. Funk, op. cit., pp. 12-14.

57. **Martiriul Sf. Policarp**, cap. X, 2, ed. Funk, op. cit., p. 326.

58. Sf. Policarp, **Ep. către Filipeni**, cap. XII, 2, ed. Funk, op. cit., p. 312.

59. Pseudo-Barnaba, **Epistola**, cap. XXI, 2-9, ed. Funk, op. cit., pp. 94-96.

60. Herma, **Păstorul**, **Asem. IX**, 32 (2), ed. Funk, op. cit., p. 630; cf. Sf. Ignatie, **Ep. către Filadelfieni**, cap. VIII, 1, ed. Funk, op. cit., p. 270.

61. Sf. Ignatie, **Ep. către Efeseni**, cap. XIII, 2, ed. Funk, op. cit., p. 224.

Dumnezeu întrețin pacea, iar nu cu aceia care în chip fățarnic voiesc pacea»⁶²).

De asemenea, trebuie subliniată una dintre cele mai frumoase și mai caracteristice însușiri a creștinilor din vremea Bărbaților apostolici: ospitalitatea. Această virtute este cea mai frumoasă dovadă că creștinii din acel timp nu se mențineau numai la învățarea cuvântului evanghelic ca o simplă teorie, ci aplicau totul în trăirea zilnică. «Oricine vine în numele Domnului, să fie primit... Dacă e călător cel care vine, ajutați-l pe cât puteți»⁶³), îndeamnă **Didahia**. De asemenea, Sf. Ignatie mulțumește cu căldură filadelfienilor că au primit cu dragoste pe trimișii săi: diaconul Filip din Cilicia și Reus Agatopus⁶⁴). Ospitalitatea a caracterizat pe creștini de-a lungul veacurilor și este și astăzi una din deprinderile cele mai alese și înalte ale creștinilor.

C. Valoarea Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții în trăirea creștină.

Una dintre forțele care făcea să vibreze inimile creștinilor din vremea Părinților apostolici era citirea Sfintei Scripturi. Ei erau încredințați că învățătura lor vine de la Dumnezeu prin Domnul Iisus Hristos și de la El prin Apostoli. Bărbații apostolici dau mărturie despre aceasta, în scrierile lor. Sf. Clement scrie Corintenilor: «Cunoașteți, iubitorilor, și cunoașteți foarte bine Sfintele Scripturi și v-ați adâncit privirea în cuvintele lui Dumnezeu. Spre aducere aminte vă scriu, deci, aceasta!»⁶⁵). Desigur că în amintirea Corintenilor era prezentă figura Sf. Apostol Pavel, care-i învățase cuvântul dumnezeesc prin scris. Aceeași mărturie o dă și Policarp despre cunoașterea Sf. Scripturi de către Filipeni, spunându-le: «Sînt încredințat că sînteți bine deprinși cu Sfintele Scripturi și că nimic din ele nu vă e necunoscut»⁶⁶). De asemenea trebuie subliniat faptul că Bărbații apostolici citează textele din Sf. Scriptură numai prin aluzie, neindicînd niciodată Evanghelia sau Epistola din care le folosesc. Aceasta dovedește destul de grăitor că cei cărora le erau adresate scrisorile erau considerați ca buni cunoscători ai Sf. Scripturi.

Pe lângă aceasta, creștinii post-apostolici țineau în rang de mare cinste Sf. Tradiție⁶⁷). Papia prețuiește mai mult Sf. Tradiție decît Sf. Scriptură. El socotește că mai vrednice sînt de crezare cele auzite de el de la cei ce au petrecut împreună cu Domnul sau de la ucenicii acestora, decît din scrierile lor. «Dacă am întilnit undeva—zice el—vreunul care a petrecut cu cei bătrîni, l-am întrebat de cuvintele bătrînilor: Ce a zis Andrei, sau ce Petru, sau Filip, sau Toma, sau Iacob, sau Ioan, sau Matei, sau alful din Ucenicii Domnului..., căci am socotit că nu-mi folosesc atît de mult cele din cărțile lor, cît cele din viu grai»⁶⁸). Faptul acesta este explicabil dacă ne gîndim că Papia a fost unul din ucenicii Sf. Ioan Evanghelistul de la care a putut să afle multe lucruri din viața și lucrarea Mîntuitorului care nu erau consemnate în Sf. Scripturi.

62. Sf. Clement Romanul, **Epistola către Corinteni**, cap. XV, 1, ed. Funk, op. cit., 118.

63. **Didahia**, cap. XII, 1-2, ed. Funk, op. cit., p. 30.

64. Sf. Ignatie, **Epist. către Filadelfieni**, XI, 1, ed. Funk, op. cit., pp. 272-274.

65. Sf. Clement Romanul, **Epistola I către Corinteni**, cap. III, 1, ed. Funk, op. cit., p. 166.

66. Sf. Policarp, **Ep. către Filipeni**, cap. XII, 1, ed. Funk, op. cit., p. 310.

67. Pseudo-Barnaba, **Epistola**, cap. XIX, 11, ed. Funk, op. cit., p. 92; Comp. Sf. Ignatie, **Ep. către Filadelfieni**, cap. VIII, 2, ed. Funk, op. cit., p. 272.

68. **Fragmentele lui Papia**, II, 4, și XIV, 1, ed. Funk, op. cit., pp. 350-354 și 372.

În urma celor spuse pînă aici vom conchide următoarele:

1. Viața creștină de la sfîrșitul sec. I și începutul sec. II, se desfășoară într-o atmosferă de dragoste sinceră și adîncă din următoarele motive:

a) Creștinii post-apostolici erau aproape de timpul cînd a trăit Mîntuitorul și Sfinții Apostoli; b) aveau în față exemplul de trăire creștină a primelor comunități creștine întemeiate de Sfinții Apostoli, așa cum au înțeles ei învățătura Mîntuitorului; c) unitatea harică a creștinilor se baza pe unitatea ierarhiei, care era aceeași în toate Bisericile; d) în acest timp trăiesc ucenicii Apostolilor, sau cei ce au cunoscut pe Apostoli, care sînt pilde vii de trăire creștină.

2. Creștinii trăiau cu adevărat și adînc învățătura lor. Ei erau convinși că petrecînd în curăție morală și în virtute, vor deveni cetățeni ai cerului. Sf. Ignatie Teoforul repeta, neîncetat, că creștinismul nu este numai o formulă teoretică, ci este trăire cu Hristos și pentru Hristos. De asemenea ei își îndeplinesc cu sfințenie datoriile față de societatea și conducerea vremii lor și sînt vestiți pentru ospitalitatea lor.

3. Soluțiile Bărbaților apostolici cu privire la trăirea creștină au valabilitate în tot timpul și locul, pentru că aceste soluții le-au scos din trăirea lor sfîntă. Aceste soluții se potrivesc deci și creștinilor din vremea noastră.

Unitatea creștină post-apostolică în credință, dragoste și Euharistie, precum și sfaturile și îndemnurile Bărbaților apostolici sînt lumini călăuzitoare pentru sufletele noastre. Numai că se cere cunoașterea acestora de către credincioșii noștri. De aceea se recomandă cu multă stăruință preoților Bisericii noastre Ortodoxe, să folosească în catehizarea credincioșilor scrierile Bărbaților apostolici, care sînt izvor nesecat de învățătură și trăire creștină în Hristos și rai de plăceri duhovnicești.

DESPRE ANTIM IVIREANUL

S-au împlinit, la 15 august, anul trecut, 240 ani de când vrednicul domn al Țării Românești, Constantin Brîncoveanu a fost omorît de nelegiuîții turci. Alături de dînsul a activat din plin ierarhul Antim Ivireanul, care doi ani mai tîrziu împărtășește aceeași soartă ca și Brîncoveanu, pierit tot de mina turcească. Se cuvine a împrósăta, deci, alături de figura lui Brîncoveanu — ce s-a făcut în paginile revistei «Ortodoxia» — și pe aceea a lui Antim Ivireanul, pentru a se vedea pe de o parte cît de mult a făcut pentru poporul românesc, amintitul ierarh, iar pe de altă parte a înfățișa una din numeroasele laturi ale legăturilor romînilor cu unele din popoarele Uniunii Sovietice, în cazul de față cu georgienii.

BIOGRAFIA

Copilăria și tinerețea strălucitului ierarh al Bisericii romînești din vremea domnilor munteni: Constantin Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino, a vrednicului fiu al Georgiei este destul de întunecată în negura trecutului. Se știe numai că a fost fiul unui Ion și al unei Marii, că este originar din Iviria — numele clasic al Georgiei —, după cum arată în toate tipăriturile sale în limba greacă, iar în cele romînești Ivireanul, și după cum reiese și din testamentul său cu data de 24 aprilie 1713¹⁾, că purta numele mirean de Andrei și că a căzut rob la turci încă din vîrstă fragedă — cum ne arată învățatul florentin Anton Del Chiaro²⁾, fost în slujba lui Constantin Brîncoveanu și a lui Ștefan Cantacuzino.

Insușindu-și poate încă din adolescență meșteșugul tiparului, cu talentul său în-născut, ajunge la o perfecțiune desăvîrșită și devine astfel om cu stare și cunoscut.

Informîndu-se despre un atare meșter iscusit, Brîncoveanu îl află probabil la Constantinopol și îl pofteste să vie în țară. Și acest fapt — al stării și al chemării lui Antim de către Brîncoveanu — se desprinde atît din prefața ce i-o închină ucenicul său Mihail Iștvanovici în Molitvelnicul ce l-a tipărit la Rîmnic în 1706, cît și din apărarea lui Antim cu data: 13 ianuarie 1712³⁾. Iată textual referințele din Molitvelnic închinat lui Antim: «Aice în țara noastră nu ca acel Eghiptenesc farao, ci cel blînd asemenea lui David, prea luminatul nostru stăpin și domn Ioann Costandin B. B. Voevod aflîndu-te și văzîndu-te pre iubirea ta de Dumnezeu și cercetîndu-ți ascuțita minte, te-au aflat vrednic și iscusit... întru vederoasă și apucătoare de mină lucruri, carele văzîndu-le și cu minte pricepîndu-le minunatul acesta domn⁴⁾ au zis (și poate zice): au doară vom afla om ca acesta, i proci⁵⁾».

Tot așa în apărarea sa din 1712 arată că: «aici în țară n-am venit de voea mea, nici de vreo sârăcie sau lipsă».

Venînd în țară, el se apucă să învețe limba romînă ajungînd la o foarte bună cunoaștere a acesteia — după cum o dovedesc lucrările sale scrise în romînește.

În țară, Antim lucrează întîi ca meșter la tipografia domnească din București. Și aici îl găsim pe la anul 1694, cînd i se înființează o tipografie proprie la minăstirea Snagov. La Snagov, căpătînd și egumenia minăstirii, Antim lucrează pînă în anul 1701, cînd trece la tipografia domnească din București, unde activează pînă în 1705.

Numit, la 16 martie 1705, Episcop de Rîmnic, el are în grijă și priveghere și tipografia episcopiei unde se tipăresc un șir întreg de lucrări.

1. Vezi ms rom. 3342, f. 1 din Biblioteca Academiei R.P.R.

2. Vezi Istoria delle Moderne Rivoluzioni della Valachia, Con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religioane degli abitanti, composta da Anton-Maria Del Chiaro, florentino, in Venezia, MDCCXVIII, ediția N. Iorga, Bucarest, 1914, p. 51.

3. Textul acestei apărări în Didahiile lui Antim, publicate după un manuscris din 1871, de Prof. I. Bianu, sub titlul de *Predice făcute pe la praznice mari*, iar după manuscrisul original de Prof. Const. Erbiceanu în 1888. Folosesc ediția Erbiceanu pentru cari Didahii să se vadă paragraful *Lucrările*.

4. Sublinierea ne aparține.

5. Vezi *Didahiile*, ediția Erbiceanu, p. 98.

Murind la 27 ianuarie 1708, bătrînul Mitropolit Teodosie, acesta lăsa prin diată ca Antim să-i fie urmaş în scaunul mitropolitan. Iată cum descrie Radu Greceanu mare logofăt, — cronicarul lui Constantin Brîncoveanu — ceremonia alegerii și înscăunării lui Ivireanu: — A doua zi după moartea lui Teodosie «ce a fost Mitropolit țării 40 ani, s-a făcut slujba pogribaniei la care iau parte Patriarhul de Alexandria și cel de Ierusalim... După aceea deci s-au suit Domnul în casele vlădicești și împreună cu Sfinții Patriarși și Arhieri și cu toată boierimea după ce deci Măria Sa Vodă, în casă au intrat cu cei mai de sus pomeniți, au început a vorovi pentru alegerea de vlădică ca să se puie pentru ca să păstorească turma lui Hristos cea pravoslavnică fiind dar cu diata răposatului părinte Mitropolit chir Teodosie ales ca să rămie în urma lui păstoriu Sfinția sa părinte Rîmniceanul chir Antim, care avea diată înaintea tuturor scoțindu-se de s-au cetit, așa cu un cuvînt toți au zis către Măria Sa, atît părinții Patriarși cit și alți Arhieri și boieri că: precum bătrînul păstoriu răposatul părinte au hotărît și au ales pe acel pomenit Episcop Rîmnicean, el să fie Arhiereu și Vlădică iar nu altul. Și așa văzînd Măria Sa că toți așa — află și găsec să fie, l-au chemat acolo în casa cea vlădicească și i-au dat cîrja. După aceea au venit la curte Măria Sa și gătînd pe Gligorașco ciohodariul l-au trimis cu cărți la biserica cea mare la Patriarșia Tarigradului, ca după orînduială bisericească să-i trimită edosis⁶⁾ și metathesis⁷⁾ ca să poată fi Arhiereu Vlădică». Gligorașco pleacă și se întoarce la 19 februarie⁸⁾ și cu carte de la «Patriarhul exarh ca părinte proin Odrian⁹⁾ chir Climent să-i facă metathesis de la Episcopia Rîmnic la vlădicia țării, ceea ce i s-a făcut la 21 februarie». La 22 februarie în prima duminică a postului mare, liturghia o slujește în Mitropolie Patriarhul de Alexandria cînd Constantin Brîncoveanu trimite pe Ștefan Cantacuzino mare postelnic cu «carita cea frumoasă domnească și cu alaiul frumos la Sfînta Mitropolie de l-au proscălisit¹⁰⁾ să vie la Curte, pe carele aducîndu-l pe scara cea mare pen Divan s-au împreunat cu Măria Sa Vodă sărutîndu-i Măria Sa mina și făcîndu-i frumoasă orăție de păstoria ce i s-au dat i proci. După aceea șezînd puțin la voroavă, au poruncit Măria Sa de au mers toți boierii în casă-i și bînd vutcă¹¹⁾ și sinharisîndu-l au mers toți boierii de i-au sărutat mina și așa iar mai sus pomenitul vel postelnic au mers cu Sfinția Sa de l-au dus iar la Sfînta Mitropolie»¹²⁾.

Există și discursul pe care Antim l-a rostit la înscăunare, discurs în care Ivireanul laudă țara ce-l chemase și îl înălțase, încredințînd că-și va face datoria fără cruțare și fără teamă¹³⁾.

Aprig sprijinitor al creștinătății și prin aceasta și admirator al celui care în acea vreme intruchipa năzuințele creștinătății orientale — genialul Petru I, Antim este pe cale ca în pragul anului 1712 să-și piardă scaunul din pricina politicei oscilatorii a lui Brîncoveanu care era cînd cu turcii, cînd cu rușii deși oamenii lui erau necentenit în ființă la curtea împăratului Petru cel Mare¹⁴⁾. Pînă la urmă însă, și după strălucita apărare a lui Antim, Constantin Brîncoveanu se convinge că nu se poate lipsi de sfaturile înțeleptului Ivirean. Antim se menține apoi în scaun pînă la venirea grecului Nicolae Mavrocordat — omul turcilor.

Odată cu maziirea lui Ștefan Cantacuzino și venirea ca domn a lui Nicolae Mavrocordat, acesta aduse zile grele pentru Antim.

El căută ca din nou să stabilească legături cu creștinii care de data aceasta erau Germanii intrați în război cu Turcii. Credița lui Antim era împărtășită și de

6. Adică: Inscăunare.

7. Adică: Permutare.

8. Inscăunarea ecumenică este dată înainte de 10 februarie 1708, căci la 10 februarie același an, Chiprian, Patriarhul ecumenic răspundea lui Hrisant Notaras al Ierusalimului că a confirmat numirea lui Antim ca Mitropolit al Ungro-Vlahiei (textul scrisorii în Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 1, p. 629, nota 1).

9. Adică: fost al Adrianopolului.

10. Adică: Poftit.

11. Rus.: vodca. Deci această băuțură specific rusească era în mare cinste, în acea vreme, în țară.

12. Vezi Radu vel logofăt Grecianu, *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, ediția Ștefan D. Greceanu, București 1906, p. 181-2.

13. Vezi *Biserica Ortodoxă Română*, XIV, p. 70, după N. Iorga, *Istoria Literaturii Romine în secolul al XVIII-lea*—ILR., I, p. 422, nota 3.

14. Vezi Prof. Damian P. Bogdan, *Intre Romini și Ruși, legături și influențe din veacul XVII și pînă la 1721*, extras din *Analele Romîno-Sovietice*, nr. 5, 1947, p. 9.

o mare parte, din boierimea țării — cum ne spune cronicarul dușman lui, Radu Popescu¹⁵). Iar cronicarul grec al vremii, Mitrofan Grigoras, arată pe larg că boierii țării îl urau pe Mavrocordat «atît pentru necontenitele dări și încasări de bani, cit și din pricină că punea pe cei cu mari boierii în boierii mai mici și dinpotrivă».

Mavrocordat după ce se așează în București, la 30 ianuarie 1716, este nevoit ca peste cîteva luni să-l părăsească și să ia cu el pe Mitropolit și pe cîțiva din boieri. Dar pe drum Antim îl părăsește pe Domn¹⁶) motivînd că nu poate lăsa turma fără păstor — motivare îndreptățită¹⁷) căci după străvechea datină Mitropolitul avea puterea și răspunderea în lipsa domnului, iar stringerea unui număr de boieri în jurul său, făcea parte iarăși din datorile lui, căci numai cu un sfat de boieri vlădica era îndrituit să cîrmuiască¹⁸).

Iar cronicarul grec — Mitrofan Grigoras — susține chiar că, Antim i-ar fi spus ritos lui Mavrocordat să-și continue singur drumul mai departe deoarece deacum înainte nu e nimic comun între el, Domnul și Țara Romînească¹⁹). S-ar putea ca și boala să-l fi silit pe Antim să se înapoieze în capitală căci Del Chiaro spune că la procesiunea înmormîntării Doamnei Porfirie, soția lui Nicolae Mavrocordat, — Doamnă care sfîrșește din viață la 18 mai 1716 — Antim nu a putut lua parte, fiind împiedicat de podagră și numai cînd procesiunea a ajuns la Mitropolie, Antim a pronunțat orațiunea funebră²⁰).

CATERISIREA ȘI MOARTEA

Ostoindu-se un răstimp conflictul dintre nemți și turci, Mavrocordat revine în București, unde în august 1716, taie pe marele vornic Pătrașcu Brezoianu, despre care Mitrofan Grigoras spune că fusese ales ales Domn de Antim — după cum se svonise²¹). Așa dar ura lui Mavrocordat împotriva lui Antim se agravase și prin acest zvon — alegerea marelui vornic ca Domn — astfel că îndată ce se întoarse la Curte trimise să-l cheme pe Mitropolitul Antim. Acesta la început refuză să se ducă, dar pînă la urmă, fu nevoit să se supună hotărîrii²²) omului turcilor. Cînd intră la curte în răvdan ca de obicei, ca să se întîlnească cu Domnul, soldații turci l-au oprit, l-au dat jos din rădvan și zmulgîndu-i barba și părul din cap și, tîrîndu-l jos l-au închis într-o căsuță a curții²³), sub o pază riguroasă²⁴). Cerîndu-i-se demisia—Antim refuză să o dea și atunci Mavrocordat cere Patriarhului ecumenic Cosma al III-lea — o trecătoare figură de îngăduit a turcilor²⁵) — caterisirea lui Antim²⁶). Acesta se grăbește să trimită gramata de caterisire — avea de altfel și de ce să se grăbească căci din 1715 era în conflict cu Antim cînd îl și amenința cu caterisirea pe Antim²⁷).

15. Vezi *Magazin Istoric pentru Dacia*, IV, p. 48 și urm.

16. Vezi *Cronica lui Mitrofan Grigoras* publicată de D. Russo, în *Studii Istoric Greco—Romine—SGR.*, II, p. 441.

17. Cum arată și N. Iorga în *Istoria Bisericii romînești*, = I.B.R., ediția a II-a, II (1930), p. 55.

18. Vezi *Cronica lui Radu Popescu în Magazin Istoric pentru Dacia*, IV, p. 48 și urm., cum și N. Iorga, în *op. cit.*, II, p. 55.

19. Vezi ediția citată, II, p. 443.

20. Del Chiaro, *op. și ed. cit.*, p. 79.

21. O spune Mitrofan Grigoras, vezi *ed. cit.*, II, p. 443.

22. Del Chiaro, *op. și ed. cit.*, p. 198.

23. Vezi Mitrofan Grigoras, în ediția citată, II, p. 443.

24. Vezi Del Chiaro, *op. și ed. cit.*, p. 198.

25. Caracterizarea lui Cosma al III-lea aparține lui N. Iorga, vezi *IBR*, II, p. 56.

26. Vezi scrisoarea din 20 septembrie 1716 a lui Spandonis, în *Hurmuzaki, Documente*, XIV, II, p. 796.

27. Vezi scrisoarea din 25 martie 1715 a lui Cosma către Hrisant Notaras, în care cel dintîi scrie că averea răposatului Mitropolit de Tirnova, Dionisie, s-a împrăștiat «ici și colo și s-a rîpit de cine s-a întîmpiat», iar Arhiereul de acum al Ungrovlahiei chir Antim) a trimis ca epitrop pe un popă anume Ioan Abramios și a scos din averea lui «de față și sub ascuns, multe și bani și lucruri și făcîndu-li-se cunoscut acestea, tăgăduiesc amîndoi acum și pe al Ungrovlahiei să-l sfătuiesti să-și îndrepte greșala și să întoarcă toate cîte mijlocit ori nemijlocit le-a luat și le-a rîpit hoștește. Mare răbdare am arătat față de el și pînă acum, că nu l-am pedepsit cum se cuvenea, ca să se învețe să nu se amestece în cele ce nu îl ating. și, să nu moștenească arhieriei ai scaunului ecumenic... căci de n-ar asculta și ne-ar supăra mai mult, să

Gramata Patriarhului ecumenic declara pe Antim criminal și vrăjitor. I se luă chiar și demnitatea de călugăr și i se dădu numele său de mirean, Andrei. Apoi la curtea lui Mavrocordat s-a trecut la executarea gramatei lui Cosma III-lea: i s-a ridicat potcapul sfânt depe cap și i s-a pus o tichie roșie, i s-a citit și pus în vedere sentința de închisoare pe viață proclamată de Poartă și care urma să fie în străvechea minăstire depe muntele Sinai, Sfânta Ecaterina²⁸⁾. După săvârșirea caterisirii, Del Chiaro spune că în zorii zilei Antim fu urcat într-un car și incredințat pazei unor turci, care ajunși la Galipoli aproape de riul Dulcia ce trece prin Adrianopol—e vorba de riul Tungia un afluent al Măriței ce se varsă în golful Enos din Tracia²⁹⁾ — l-au măcelărit pe nenorocitul arhiepiscop și membrele lui au fost aruncate în zisul riu³⁰⁾.

GRECII DESPRE OMORIREA LUI ANTIM

Această feroasă măcelărire, cum o caracterizează Del Chiaro³¹⁾, s-a produs la începutul lunii septembrie 1716, după cum reiese din scrisoarea lui Spandonis din 20 septembrie 1716. Iar la 12 septembrie 1716 Dimitrie Iuliano, capuchehaia Țării Românești, scrie Patriarhului Hrisant că, «sint mulți trădători — față de Nicolae Mavrocordat — că acesta a venit pînă la Giurgiu de unde luind oaste turcească a revenit la București unde a cunoscut și pe fericitul vlădică cum că este uneltitor și a găsit scrisori și învoieli către germani și îndată l-a scos și l-a pus sub pază și a poruncit de s-a trimis de aici caterisirea lui ca să facă acolo alt Mitropolit. Uite acesta e acel bun prieten al tău, dar și-a găsit plata răutății lui³²⁾.

Așa dar grecii se bucurau de omorirea vrednicului Mitropolit Antim, astfel că starea autorității eclesiastice ortodoxe supreme era pe atunci într-o totală decadentă din punct de vedere moral.

Și așa se explică și rindurile din scrisoarea cu data: 20 septembrie 1716, pe care Spandonis, Mare Retor al Bisericii Celei Mari, o adresa Patriarhului Hrisant, în care relatează despre complotul împotriva lui Nicolae Mavrocordat adăuga următoarele: «Și prinși fiind asupra faptului apostafii și uneltitorii s-au osîndit și vornicul a fost tăiat, iar al Ungro-Vlahiei a fost scos din Mitropolie și după porunca împărătească, vădit fiind ca apostat și uneltitor a cărui caterisire s-a trimis de aici acum cîteva zile după raportul și cererea prea înălțatului Domn³³⁾.

Tot așa la 29 septembrie 1716 grecul Mitrofan de Nisa, fostul duhovnic al lui Constantin Brîncoveanu și la pîrele căruia face aluzie Antim în apărarea sa din ianuarie 1712, urmașul în scaun al lui Antim și a cărui administrație nu s-a însemnat prin nimic³⁴⁾, scrie lui Hrisant Notaras că, «cel de odinioară al Ungrovlahiei Antim n-a păzit rînduiala cuvenită arhierilor și s-a apucat ca și în lucrurile politice să se amestece și s-a întîmplat ceea ce poate cumva prietenii tăi și-o fi vestit pe larg³⁵⁾, de aceea acela fiind caterisit de către Marea Biserică... a fost ales el³⁶⁾.

ȚARA DESPRE OMORIREA LUI ANTIM

Romîni au luat drept veridică știrea ce s-a comunicat din partea Porții că, Antim a fost dus în exil la muntele Sinai³⁷⁾ — dar viclesugul turcesc și aici s-a demascat căci din capul locului turcii hotărîseră, după pîra și cererea lui Nicolae Mavrocordat, ca Antim să fie omorît. Însă spre a nu produce tulburare în țară nu și-au vestit hotărîrea luată și tot așa spre a preîntîmpina tulburări, omorirea celui mai de

știe bine că pretutindeni se va vesti caterisirea desăvîrșit» (textul scrisorii în Hurmuzaki, XIV, I, pp. 668-670, nr. DCXL — scrisoare interesantă și prin expresiile în-trebuîntate de o față bisericească atît de sus pusă.

28. Del Chiaro, op. și ed. cit., p. 202.

29. Identificarea la D. Ruso, SGR, II, p. 454, nota 4.

30. Del Chiaro, op. și ed. cit., p. 202.

31. Del Chiaro, op. și ed. cit., p. 202.

32. Textul scrisorii în Hurmuzaki, XIV, II, p. 794. Sublinierea ne aparține.

33. Textul scrisorii în Hurmuzaki, XIV, II, p. 796. Sublinierea ne aparține.

34. După cum o spune atît de plastic N. Iorga în ILR, I, p. 435, nota 6, luînd știrea din Cronica Oficială a lui Radu Popescu (din Magazin istoric pentru Dacia, IV, p. 51). Sublinierea însă ne aparține.

35. Sublinierea ne aparține.

36. Textul scrisorii în Hurmuzaki, XIV, III, p. 124.

37. Cum relatează de altfel și Del Chiaro în opera și ediția citată, p. 202.

seamă vlădică al Țării Românești s-a produs departe în afara hotarelor țării. Cît de adînc s-a tulburat țara de omorîrea lui Antim, o spune Del Chiaro prin următoarele cuvinte: «Fioroasa măcelărire a Arhiepiscopului (pe care fiecare îl credea exilat) puse toată Valahia într-o groaznică consternare³⁸). Tot așa Vanderbech — fostul medic al lui Constantin Brîncoveanu scrie că, Nicolae Vodă «nu s-a îngrozit a-și mînji mîinile sacrilege cu singele» Mitropolitului prigonit de dînsul³⁹). Iar în capitala țării se mai păstra încă și la mijlocul veacului trecut răsunetul acestuia groaznic omor căci Ulysse de Marsillac călătorînd în epoca respectivă prin țară, scrie că pe locul pe care se afla așezat palatul Regal «a fost casa Colfescului care fiind mehendar⁴⁰) al Mitropolitului Antim l-ar fi înecat pe acesta acoperînd pentru totdeauna de blestem neamul lui»⁴¹).

ACTIVITATEA TIPOGRAFICA

Venit în țară cea dintîi lucrare ce vede lumina tiparului de sub mîiastra mînă a lui Antim o formează o cărticică în 4° de 104 pagini și anume **Paraneticile** — în titlul cărții, tradus textual din grecește: **Capitole îndemnătoare**, — Impăratului Vasile Macedoneanul. Tipăritura poartă semnătura simplă a tipografului și anume cea de Antim ieromonah.

A doua lucrare de — 128 pagini — tot în 4° o tipărește în iunie 1692, sub titlul: **Slujbele Sfintei Parascheva Cele Noui și a Sfintului Grigore Decapolitul**. De data aceasta Antim adaugă la numele său și cel al patriei — Iviria — ceea ce o va face de acum înainte în chip constant.

În 1693, Antim tipărește o minunată Evanghelie greco-romină tot la București, în folio și cu un număr de 382 pagini, prefața către cititor aparținînd tot lui Antim. Meșter al desemnurilor subțiri în peniță, Antim este neîntrecut în modelele de flori ce formează ornamentația acestei evanghelii.

Un an mai tîrziu și tot la București imprimă cea dintîi tipăritură românească lucrată de el și anume o Psaltire în întindere de 279 pagini.

Antim reușise să-și formeze ucenici dintre romîni și luînd cu el literă și presă se mută în 1694⁴²), la minăstirea Snagov, unde temeinicește o tipografie proprie, de sub teascurile căreia apare, în 1696, prima tipăritură: **Orînduiala slujbei Sfinților Constantin și Elena**, lucrată de ucenicul său Mihail Iștvanovici.

La Snagov Antim tipărește în ianuarie 1697, **Antologhionul** grecesc — în 4° și în întindere de aproape 1000 de pagini. În acelaș an Antim tipărește și o Evanghelie românească — în folio și în întindere de 186 pagini — și în care semnează pentru prima oară în romînește cu numele său de Antim Ivireanul. Aceasta este tipăritura în care apar acele minunate flori ce Antim le imprimă pentru prima oară în evanghelia ce tipărește în anul 1695. Tot în acelaș an apare la Snagov **Manualul despre cîteva nedumeriri**, al lui Ioan Cariofilis, în 4° și în întindere de 50 foi.

Tot atunci apare și **Panegiricul Sfîntului Constantin**, lucrare în 4° și în întindere de 10 foi.

Doi ani mai tîrziu și anume în februarie 1699, Antim scoate de sub teascurile tipografiei sale și tot în grecește **Mărturisirea Credenței Ortodoxe și Expunere despre cele trei Virtuți**, într-un singur volum, în folio de 374 pagini, din care **Mărturisirea** cuprinde 106 pagini.

La 30 aprilie acelaș an Antim tipărește **Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării papistașilor** — volum în 4° de 111 foi.

Anul una mie șapte sute cunoaște tipărirea, tot în romînește a **Floarei Darurilor**, volum în 8° mic cu 88 foi.

În grecește se tipărește apoi în acelaș an o **Psaltire**, în folio cu 81 de foi, iar ucenicul său Gheorghe Radovici tipărește **Învățăturile Creștinești**.

38. Del Chiaro, *op. și ed. cit.*, p. 202.

39. Vezi **Cronica Sfîntă**, p. 111 și următoarele, cum și cronica lui Radu Popescu din revista și volumul citat, p. 51, la N. Iorga, *IBR*, II, p. 56.

40. Adică: Șef de escortă.

41. Vezi această relație la N. Iorga, **Istoria romînilor prin călători**, ed. II, III (1929), p. 347.

42. La Snagov se mai afla încă la începutul veacului trecut un potir cu următoarea inscripție: Dram. 229. Ghioca zlătarul. † Antim tipograful 1694, vezi N. Iorga, **Inscripții din bisericile Romîniei**, I, p. 162, nr. 333.

În anul 1701, în ianuarie Antim tipărește un **Liturghier** bilingv — grec și arab —. Tot cam la începutul acestui an tipărește în grecește **Proschintarul Sfintului Munte**, lucrare în 8°. În acelaș an Antim se mută la tipografia domnească din București unde tipărește tot în grecește **Panegiricul Sfintului Constantin** (e vorba de împăratul Constantin cel Mare), volum în 8° mic, cu 14 foi. Și, tot în acelaș an Antim tipărește — în acelaș format — **Panegiricul mucenicului Ștefan**, în întindere de 33 pagini. O nouă ediție din acest mic volum apare în anul viitor, dar cu alte ornamente iar trimiterele sînt în note marginale.

În martie 1702, apare tot în grecește **Slujba Cuvioasei Matrona Hiopolita**, în 4°, 13 foi.

Cea mai de seamă lucrare din 1703, este ediția românească a **Noului Testament**, în 4°, 111 foi. Acelaș caracter are apoi și **Ceaslovul arab**, în întindere de 752 pagini.

În septembrie acelaș an, apare în grecește **Invățătura dogmatică a bisericii răsăritene**, în 4°, cu 416 pagini. Este de subliniat însă că există și o altă ediție în care lucrarea este închinată vestitului împărat rus, Petru I. În decembrie acelaș an apare — tot în grecește — **Serviciul Sfințirii Bisericii** în 4° cu 30 foi. Și tot în acelaș an tipărește, în grecește, **Panegiricul la Adormirea Născătoarei**, volum în 8° mic cu 16 foi, apoi **Ceaslovul slavo-romin**, în întindere de 732 pagini și **Acatistul**, în 8° cu 88 foi, ce este un tiraj aparte din **Ceaslovul** de mai sus, însă cu paginație diferită.

În anul 1704, prin privitygherea lui Antim ucenicul său Mihail Iștvanovici, tipărește volumașul în 8° cu 16 foi: **Cuvîntare la patîna cea mîntuitoare** — în grecește —. Și tot în acelaș an se publică opera lui Plutarc: **Paralele grecești și romane**, volumul fiind în 8° și în întindere de 88 pagini.

În anul următor, la 2 aprilie, Antim tipărește în grecește prin grija sa de Episcop al Rîmnicului **Slujba Sfintului Visarion**, volum în 4° de 30 foi.

Apoi în vara acelaiaș an Antim temeinește tipografie la reședința sa de la Rîmnicul-Vilcei, unde în septembrie tipărește minunata ediție vrednică de cele mai vechi și, mai vestite ateliere ale Apusului: **Tomul Bucuriei**, volum în folio, de 676 pagini ce cuprinde: Epistolele lui Fotie Patriarh al Constantinopolului, al 8-lea sinod ecumenic, cele împotrivoare la primulul Papei Romei ale lui Nicolae Dr. Filozof, cuvîntul lui Meletie al Aealexandriei despre primulul Papei, dialogul ieromimonului monah asupra altui oarecare monah împotriva latinilor — tipărirea făcîndu-se cu cheltuiala lui Dositei Patriarhul Ierusalimului.

Lucrările următoare ce le publică în 1705, sînt toate în romînește și astfel apare în primul rînd lucrarea proprie Episcopului Antim și anume: **Invățătură pre scurt pentru taina pocăinței**, întinsul **Antologhion**, în folio cu 407 foi, o **Evangelhie** și **Molitvenic** tipărit de ucenicul său Mihail Iștvanovici, dar prin osteneala și cu toată cheltuiala Episcopului Antim, cum spre grijă să o spuie în titlu ucenicul său.

Ajungînd Mitropolit, Antim nu dă uitării meșteșugul atît de drag lui, prin care se ridicase în treptele cele mai înalte ale erarhiei bisericești și în anul 1709, își temeinește tipografia de la Tîrgoviște unde în august acelaș an tipărește, cu cheltuiala și cu tiparul său, cum o spune în titlu: **Serviciul bisericesc** — în grecește — volum în folio și extrem de întins — 1597 pagini.

În septembrie anul următor tipografia sa tipărește **Slujba Sfintei Ecaterina**, la un loc cu o nouă ediție a **Proschintariului Sfintului Munte Atos**, volum în 4°. Tot în acelaș an ucenicul său Gheorghe Radovici tipărește o nouă lucrare a Mitropolitului Antim și anume: **Invățătura bisericescă**.

Sprîjinul lui Antim la tipar nu încetează căci în 1712, ucenicul său Gheorghe Radovici tipărește, cu toată cheltuiala dascălului și supremului său ierarh, un Octoih. Un an mai tîrziu acelaș elev tipărește tot cu cheltuiala lui Antim un **Liturghier** și un **Molitvelnic** și un **Catavasier** ce apare încă în martie. Desigur că prin sprîjinul material al lui Antim apar și **Capete de Poruncă**, la fel în anul următor **Ceaslovul** tradus de Antim cum și lucrarea: **Despre officii**. Și tot în același an apar la București versurile sale: **Sfătuirii creștino-politice**. Aceasta este ultima lucrare ce vede lumina tiparului în vremea lui Antim Ivireanul.

UCENICII

În răstimpul îndelungatei sale meserii de tipograf, Antim Ivireanu a reușit să-și formeze ucenici vrednici de marele lor dascăl, astfel că, în vremea cînd Antim ajunsese Mitropolit Del Chiaro spune, că meșterii tipografi erau în tipografie valahi instruiți de persoane care la rîndul lor au fost instruite de Antim⁴³).

43. Del Chiaro în op. și ed cit., p. 51.

MIHAIL IȘTVANOVICI

Cel dintii dintre ucenicii lui Antim este Mihail ce mai tirziu își adaugă la sem-nătură și numele tatălui său dar, după moda slavă a vremii adică cu sufixul ică la sfârșit, iscăbind astfel: Mihail Iștvanovici la care apoi mai tirziu, alătură și titlul său bisericesc de ipodiakon adică — diacon de un grad mai mic. Acesta tipărește la Snagov la 6 februarie 1696, **Orinduaia Slujbei Sfinților Constantin și Elena**, arătînd în prefață că lucrarea ce tipărește «iaste pîrgă și roadă noa a meșteșugului tipogra-fiei... cit au fost voia lui Dumnezeu a pune dar al său de sus și în mine cu lucrarea Sfinții Sale și cu purtarea de grijă a cinstitului meu părinte și înduratului dascălu, a lui **Antim Ivireanu** ⁴⁴). În trei ani Mihail Iștvanovici reuși să-și însușească temeinic meșteșugul tipografic căci în anul 1699, Constantin Brîncoveanu îl trimite în Transil-vania unde neaflindu-se **meșter pentru lucrul tipografiei**, Mihail Iștvanovici tipogra-ful **тс єа оуѣрорааѣа** cum își spune în grecește în titlul de pe carte — tipărește în Bălgrad, în tipografia Mitropoliei, un **Chiriadodromion**, sau **Evanghelle învățătoare**, un bogat volum în 40 cu 418 foi, unde în epilog adaugă versuri proprii prelucrate după versurile dascălului său ce acesta le-a publicat în **Evanghelia tipărită la Snagov în anul 1697**. Tot în același loc s-a imprimat o **Bucoavnă ce are în sine deprinderea învățaturii copiilor la carte**, care cuprinde și cîteva rugăciuni, volumul fiind în 80 mic cu 35 foi. Un răstimp nu mai avem nici o știre despre Iștvanovici, pentru ca în anul 1706, să-l vedem lucrînd la Rîmnicul Vilcii sub privegherea maestrului său ajuns Episcop, unde tipărește întii: **Slujba Născătoarei de Dumnezeu**, semnînd pentru prima oară și cu titlul bisericesc de ipodiakon. În acelaș an imprimă un **Octoih** în folio în 87 foi cu textul tot în limba slavă iar titlul și explicațiile în limba romînă. Apoi tipărește un **Molitelnic** în a cărui prefață — închinată lui Antim — scrie, între al-tele, că este «nevrednicul» său «ucenic» și că «sădirea roadei a acestuiași meșterșug din ceput pînă la sfârșit imi iaste de la iubirea ta de Dumnezeu» și îl roagă — să primească această tipăritură după cum Hristos a primit «cei doi bani ai văduvei» — această comparație fiind luată de Iștvanovici din prefața lui Antim tipărită la Cea-slovul bilingv din anul 1702. În acelaș an Ișvanovici tipărește, în grecește, micul vol-um în 160 de 16 foi intitulat: **Cuvînt la patima Domnului și Panegiricul Sfintului Ni-culae**, volumașul în același format ca și **Cuvînt la Patima Domnului**. Și poate tot în acelaș an sau în anul următor Iștvanovici imprimă traducerea romînească a **Cuvîn-tului la Patima Domnului**.

În anii ce urmează activitatea tipografică a lui Mihail Iștvanovici încetează în țară căci Antim îl trimite în patria sa Georgia unde Iștvanovici își va continua cu multă rivnă meșteșugul ce și l-a însușit de la vrednicul Ivirean.

Mihail Iștvanovici, pleacă din țară și în anul 1709 ajunge în Georgia. În acea-stă țară Iștvanovici temeinicește, la Tbilisi, prima tipografie georgiană, a cărei con-ducere i se încredințează și de sub teascurile căreia scoate, dimpreună cu ucenicii săi valahi ⁴⁵), în anul 1709, prima tipăritură georgiană, o **Evanghelle** în folio mic cu 313 pagini. Iată titlul acestei cărți în traducere romînească: **Evanghelle Sfință. Iată noua și cea dintii tipăritură în limba georgiană, în vremea înaltului și distinsului rege al Georgiei, Gheorghe** ⁴⁶), **coborîtor din Isaia, din David și din Solomon** ⁴⁷). Prin grija și dărnicia creștinului și luminatului cîrmuitor al Georgiei cneazul și no-bilul **Vahtang** ⁴⁸) fiul lui **Levan**, s-a tipărit această carte ieșită din mina călugărului **Nicolae**, fiul lui **Orbeli** ⁴⁹). **Tipograf: Mihail Ungrovlahul, fiul lui Ștefan Orașul Ti-bilisi. Anul 1709 după Hristos**». Pe verso foii ce cuprinde titlul, cîrmuitorul Vahtang arătă cum și pentru ce a organizat tipografia, aceasta în cuprinsul următoarelor rînduri: «Intru lauda sfintei Troițe, eu cneazul Vahtang, coborîtor din David, strănepot al vestitului și prea slăvitului rege Vahtang ⁵⁰), nepotul vestitului rege Arcil ⁵¹) și al

44. Sublinierea ne aparține.

45. Vezi p. 243, textul subliniat de noi.

46. Este vorba de fiul lui Vahtang al V-lea, așa dar frate cu Arcil, despre care e vorba mai jos în nota 51.

47. Regii Georgiei credeau că se trag din David și Solomon, vezi relația lui A. M. Dirr în **Bibliografia Rominească Veche**, = BRV, I, p. 543, nota II.

48. Este vorba de vestitul cneaz Vahtang (1675-1737) mai tirziu regele Vah-tang al VI-lea, supranumit Legiuitorul.

49. Este vorba de Sulhan-Saba Orbeliani (1658-1725), strălucit prozator și fa-bulist georgian.

50. Este vorba de regele Georgiei, Vahtang al V-lea.

51. Regele Arcil (1647-1712), un mare poet.

prea nobilului rege Gheorghe al Georgiei, fiu al prea cinstitului Levan și cîrmuitor al Georgiei, am adus un tipograf din Țara Românească și am așezat o tipografie—drept preț al mîntuirii sufletelor regilor mai sus pomeniți cel al tatălui și al mamei mele, pentru mîngierea sufletului meu și al soției mele Rusidan, fiica stăpînului Cerchejilor și pentru învățătura fiilor și fiicelor mele». Pe fața foii următoare se află exortația lui Mihail Iștvanovici către Georgieni, cu titlul: «Ce să se bucure toți cetitorii» și în cuprinsul următor: «La început pricina acestui lucru straniu. Cu ajutorul lui Dumnezeu eu am așezat o tipografie în țara voastră. Fie binecuvîntat vestitul și luminatul cîrmuitor al Georgiei și stăpînul Vahtang. Voi locuitori ai Georgiei, care sunteți temători de Dumnezeu și plăcuți, iată lucrul despre care vreau să vă vorbesc. Eu am acum litere și alte lucruri trebuincioase unei tipografii în număr îndestul. Conducătorul și meșterul (acestei tipografii) sînt eu, robul vostru. Noi am tipărit mai întîi de toate, cartea sfîntă: Evanghelia. Cu umilință vă rog pe toți: mari și mici să nu-mi luați în deridere dacă veți afla greșeli în cuvinte sau în litere. Căci eu eram străin în această țară, și nu cunoșteam limba voastră. Și cei care sînt ucenicii mei sînt deopotrivă de nedepriși în acest lucru. Și eu nu văzusem Georgia, la fel ca și lucrătorii mei. Vă rog să mă iertați ca să vi se ierte și vouă odată. Căci El a poruncit: iertați și vi se va ierta. Din partea umilului tipograf a acesteia: robul vostru care muncește din toată inima, Mihail Ungrovalahul, fiul lui Ștefan».

La începutul celor 4 Evanghelii se află gravuri care reprezintă pe cei patru evangheliști cu inscripții în limba georgiană, iar la sfîrșitul cărții este cuprins portretul lui Vahtang al VI-lea, ce are de jur împrejur următoarea inscripție: «Dumnezeu care apără în această viață și în cea viitoare pe slăvitorul sfintei și celei de o ființă Troiță, cneazul Vahtang, coborîtor din David, din Solomon și din Pancrat, fiu de neam virtuos, strănepot de rege, cîrmuitor al Georgiei și întemeietorul acestei tipografii: (apără) astfel și pe soția sa, pe fiul său și pe fiica sa».

Anul următor Mihail Iștvanovici tipărește la Tbilisi un Liturghier ce are la început stema Bagratizilor⁵²) și un portret al lui Vahtang al VI-lea, iar la sfîrșit, un epilog în următorul cuprins: «Întru slava sfintei Troițe, eu de origină și naștere din David, nepotul vestitului rege Vahtang nepotul măritului rege Arcil și al prea vestitului rege al Georgiei, Gheorghe și fiul prea cinstitului Levan, cîrmuitor al Kartaliniiei⁵³), cneaz Vahtang, am chemat din Valahia un tipograf și am întocmit o tipografie spre mîntuirea sufletelor mai sus pomeniților regi, ale tatălui și mamei mele, al fiicei Gurieli Tută, spre bucuria sufletului meu și al soției mele, fiica stăpînitorului circasian Rusudani... și spre învățătura fiilor și fiicelor mele». După aceasta urmează exortația lui Iștvanovici: «Fiindcă pămîntii sufletești ai georgienilor aveau puține cărți bisericești, iar, cei care nu le aveau nu puteau fără această carte a îndeplini datorile lor în chip reușit, stăpînitorul și cîrmuitorul Georgiei, cneazul Vahtang, simțind și înțelegînd trebuința ei pentru preoți, care aveau nevoie de ea, s-a îngrijit, precum s-a îngrijit și în privința altor cărți, tipărite de noi în limba voastră georgiană, ca să începem tipărirea și acestei cărți, punînd astfel luminarea pe luminător... De aceia vă rog pe voi toți prea sfîniți arhierii și smeriți preoți, cine din voi va voi să ia mine această carte acela în vremea săvîrșirii slujbei și jertfei fără de singe, cu ajutorul ei, să pomenească și să roage pentru sănătatea și viața aceluia cu a cărui cheltuială s-a făcut acest lucru și s-a tipărit cartea. Al vostru fiu sufletesc tipograful ungrovalah Ștefanovici». La sfîrșit: «S-a tipărit la Tbilisi de mîna tipografului ungrovalah Mihail Ștefan-șvili, în anul de la Hristos 1710». După acest text sînt cuprinse următoarele versuri românești tipărite în caractere georgiene.

Precum țsei străini doresc moșia se șiaze⁵⁴)

Kind sînt într-alte tsare: de nu p(o)t se șiaze:

Și ca țsei țsei-s pre mare: batuts de phurtuna

Și roaga pre Dumnezeu de liniște buna

Așa și tipographi: do (de-a) kerțsei spherșire

Lauda nents (e) tata: dau: și multemire.

52. Dinastia care a dominat asupra Armeniei și mai tîrziu asupra Georgiei.

53. În veacul XVI, Georgia era împărțită în patru provincii: prima Kartaliniia, cu capitala Tbilisi, următoarea Kahetiniia, cu capitala Zagheni, a treia Imiretia, ce cuprindea toată Georgia apuseană cu orașul central Kutais, și a patra Sanțe Satabago.

54. O greșeală pentru: să-și vază.

Iștvanovici reproduce astfel versurile dascălului său din Evanghelia ce acesta a tipărit-o la Snagov în anul 1697.

Desigur că tot Iștvanovici va îngriji și publicarea Apostolului sub același rege — despre această carte pomeniște Dimitrie Bakradze ca fiind tipărită sub Vahtang. Și tot Iștvanovici va fi tipărit în anul 1712 poemul; «Omul în pielea tigrului» al neuitatului poet georgian Șota Rustaveli cit și traducerea: «Despre creații» făcută din limba persană de Vahtang al VI-lea, cu comentarii ce-i aparțin. Dacă bineînțeles aceste lucrări s-au imprimat în iarna anului 1712, când Mihail Iștvanovici se mai afla încă în Georgia⁵⁵). În primăvara anului 1712 Iștvanovici este trimis de Vahtang la Moscova — purtând și o solie din partea Patriarhului Hrisant Nottaras — până unde a făcut un «drum foarte încet». De acolo «din dorința de mai bună pregătire» este trimis, tot de Vahtang, în Olanda⁵⁶). Se pare că în Olanda Iștvanovici n-a prea zăbovit⁵⁷) căci în același an⁵⁸) el tipărește în Georgia cu «tipar grecesc din Olanda» cartea ce cuprinde laudele Fecioarei Maria.

Așa dar Iștvanovici se întoarce în Georgia cu litere cumpărate din Olanda și în Georgia el a tipărit atît cartea grecească amintită mai sus cît și alte lucrări.

Și după cum Antim Ivireanul se identificase cu aspirațiile și năzuințele neamului — în țara căruia urcase cele mai înalte trepte ale mării — tot așa a făcut și vrednicul său ucenic, dovadă că-și semnează numele în georgiană.

GHEORGHE RADOVICI

Un alt ucenic al lui Antim este Gheorghe Radovici, adică fiul lui Radu care își semnează numele după moda slavă de atunci și poate și după cum văzuse la tovarășul său mai în vîrstă Mihail Iștvanovici. Prima lucrare imprimată de Gheorghe Radovici este cea intitulată: «Invățături Creștinești» tipărită la Snagov în ianuarie 1700 în a cărui prefață arată că: «pentru ca să învățu acestu meșteșugu besericescu al tipografiei» a alergat ca «cerbul setosus către prea cuviosul întru eromonahi egumenul Sfintei Minăstiri a vădeniei bogorodiții a Sneagovului duhovnicescu» Chir Antim de la Iviriia, am învățatu cu multă osteneală și osărdie de la Sfinția Sa meștersugul tipografiei». Pe Radovici nu-l mai întîlnim decît în anul 1710, cînd Antim era de doi ani în scaunul mitropolitan.

Și la această dată Radovici tipărește o **Psaltire** romînească în 40, în 29 caete a 8 foi fiecare. Doi ani mai tîrziu și anume în 1712, Radovici tipărește, cu cheltuiala dascălului său, un **Octoih**. În anul următor vrednicia lui Radovici se arată în tipărirea unui **Liturghier** — în titlu: **Liturghii cum și: Pilde Filosofești**. Anul 1714 cunoaște ca tipăriri ale lui Gheorghe Radovici un **Catavasier**, în 80 cu 140 foi tipărit în august și un **Ceaslov**, în formatul: 13×9 cm., cu 19 caete a 8 foi fiecare plus foi liminare. Acestea sînt ultimile lucrări ce se cunosc a fi tipărite de Gheorghe Radovici.

Se crede că și ieromonahul Dionisie Floru ar fi fost unul — dintre ucenicii lui Antim⁵⁹), care în anul 1715 tipărește în grecește, în tipografia Mitropolitană Sfătuirile lui Antim, iar în august 1716, în răstimpul cînd Antim nu mai era mitropolit însă urmașul său nu fusese încă înscăunat⁶⁰) tipărește, tot, în grecește, și în mină-

55. Căci în scrisoarea lui Antim, din 6 aprilie 1713, adresată lui Hrisant Nottaras, aflăm următoarea relatare: «Ucenicul nostru Mihail e acum un an de cînd a ieșit din Iberia» (vezi textul scrisorii în Hurmuzaki, XIV, partea III-a, p. 112-113, nr. LXX).

56. În textul scrisorii, citat în nota 55 de mai sus, se spune, în continuare, despre Mihail Iștvanovici, următoarele: «Și cum am aflat, a făcut drum foarte încet pînă la Stoliță — adică capitala Rusiei, în speță Moscova — în textul grecesc este *с болотца* dar slava domnului și prin rugăciunile tale sfinte a sosit cu sănătate. Și de acolo din dorința de mai bună pregătire a plecat în Olanda, dar nu știm cît va rămînea acolo».

57. Antim nu știa cît va sta acolo (vezi nota 56 de mai sus).

58. Dacă partea respectivă din lucrarea lui Dimitrie Cantemir despre imperiul otoman, în care se vorbește de tipografia grecească adusă în Georgia, s-a scris pe la anul 1715 (vezi datarea lucrării lui Cantemir la N. Iorga, ILR, I, p. 383).

59. Păreră la N. Iorga, ILR, I, p. 421, însă nu există nici un element care să îndrituiască aceasta.

60. Căci în titlul cărții se spune: «...pe cînd era arhieru prea sfințitul de Dumnezeu alesul chir Antim din Iviriia», iar nu cu: «blagoslôvenia prea sfințitului mitropolit», cum este de obicei.

stirea lui Antim: **Istoria Sfință adică Istoria Iudaică** opera lui Alexandru Mavro-cordat Exaporitul.

ACTIVITATEA LUI ANTIM ÎN IERARHIILE BISERICESTI

Antim a fost adus în țară ca simplu preot călugăr-ieromonah.

Pe la 1694⁶¹) Antim se strămută de la București la Snagov și aici — la puțină vreme după strămutare⁶²) este numit egumen. În această ierarhie Antim căuta să îmbunătățească averea și viața din cuprinsul minăstirii căci în egumenia lui Antim «pământul dădu mai mult, oamenii își făcură mai deplin datoria, iar mai bine decât toți Antim însuși»⁶³). Și de la Antim s-a păstrat la Snagov o cătușe de argint cu inscripția următoare: «Această cătușe împreună cu potirul și cu ale lui toate fiind stricate, s-au prefăcut în zilele prea luminatului domn Io Constantin B. voevod, cu cheltuiala smeritului între ieromonahi Antim Ivireanul tipograful, leat 7203 (1695)», iar pe un mineiu al lunii decembrie se cuprind rindurile următoare: «acest mineiu al lui decembrie fiind stricat și răsăpît, s-a legat cu cheltuiala smeritului întru eromonași Antim Ivireanul tipograful v dni Io Costantin B. B. Voevod — fiind năstavnîc la această sfință casă la Sneagov, leat 7203» (1695) august 29⁶⁴).

Buna chiverniseală a minăstirii Snagov, cum și calitățile lui Antim îl impun pe acesta atenției tuturor și în martie 1705 este numit Episcop de Rîmnic acest scaun fu încredințat lui Antim «ca celui mai merituos dintre egumeni»⁶⁵).

La Rîmnic Antim făcu lucrări la Episcopie și temeinici tipografia cu litere grecești și românești⁶⁶).

Moartea Mitropolitului Teodosie la 27 ianuarie 1708, a făcut ca, a doua zi Antim să fie înălțat în scaunul de Mitropolit.

Ca Mitropolit a dovedit cea mai mare vrednicie, căci și-a îndeplinit fără cruțare și fără teamă datoria de înalt ierarh, s-a străduit să ridice starea atît de coborîtă a clerului românesc din vremea sa și adîncă grijă a lui Antim din acest punct de vedere o subliniază unul dintre ucenicii săi, care spune textual;.. «nu încetează a osteni în toate zilele cu lucrul, cu cuvîntul și cu învățătura»⁶⁷).

LUCRARILE

Activitatea lui Antim Ivireanul nu s-a desfășurat numai pe tărîm tipografic și în ierarhii bisericești ci și în domeniul scrisului.

Astfel în 1695, Antim redactează «minunatul izvod al odoarelor Mitropoliei», în care trece odoarele, cărțile și documentele moșilor mitropoliei atît din Tîrgoviște cit și din București.

Zece ani mai tîrziu Antim își publică lucrarea: «Învățătură pre scurt pentru taina pocăinții acum într-acesta chip întocmită și tipărită în zilele prea luminatului domn Io Constantin B. B. Voevod cu cheltuiala cinstului de bun neam a lui Șerban Cantacuzino biv vel păharnic și cu blagoslovenia prea sfințitului Mitropolit Chir Teodosie de Iubitul de Dumnezeu Chir Antim Episcopul Rîmnicului, la anul de la Hristos 1705». Volumul se tipărește în 8° mic (14,5×10) de 25 foi și este destinat preoților.

O altă lucrare ce aparține lui Antim scrisă «sub Brîncoveanu de însuși Mitropolitul Antim, care a caligrafiat catastiful averii mitropoliei⁶⁸), este **Istoria Tărâi Rominești, de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini ce înfățișează «corpul brîncovenesc neofical de cronici muntene»⁶⁹ și este un manuscris în 4°. cu 219 foi+5 foi nenumerate+12 foi nescrise, păstrat în Biblioteca Academiei R.P.R., în fondul de**

61. Data în bogata și documentata monografie a preotului Nicolae Șerbănescu, **Istoria minăstirii Snagov**, București 1944, p. 66.

62. După Pr. N. Șerbănescu, op. cit., p. 66.

63. *Ibidem*, p. 67.

64. *Ibidem*, p. 112, aici după Al. Odobescu, **Cîteva ore la Snagov**, din **Revista Romînă pentru Științe, litere și arte**, II (1862), pp. 402-403.

65. După cum spune Pr. N. Șerbănescu, în lucrarea citată, p. 68.

66. Vezi N. Iorga, **ILR**, I, p. 422, după Constantin Erbiceanu, **Cronicaril Greci**, p. VI, nota I, și **Condica Sfință**, p. 104.

67. Vezi prefața lui Gheorghe Radovici din **Octoihul tipărit la Tîrgoviște în 1712**.

68. Vezi N. Iorga, **Cronicele muntene**, în **Anal. Acad. Rom.**, Mem., Secț. Ist., seria II-a, t. XXI (1898-9), p. 307 și 443.

69. Vezi N. Iorga, **ILR**, I, p. 419.

manuscrise românești, sub cota 180, unde provine din colecția lui Mihai Kogălniceanu, manuscrisul fiind într-o scriere frumoasă cursivă chirilică, legat solid în piele, cu urme de ornamentație aurită⁷⁰).

A treia lucrare a lui Antim o formează: «Chipurile vechiului și noului Testament adică obrazele oamenilor celor vestiți ce se află în Sfânta Scriptură în Biblie și în Evanghelie și adunare pre scurt istoriilor celor ce s-au făcut pe vremea lor adevărind a fieștecăruia viața și faptele atita a celor ce au viețuit cu viața bună cît și a celor ce au viețuit cu viața necuivoasă, începind de la Adam și pogorînd pînă la Hristos. Acum întii într-acest chip alcătuit și așezat prin multă nevoință și osteneala prea Sfințitului Mitropolit al Ungrovlahiei Chir Antim Ivireanul și închinată cu cucerire spre semn de dragoste adevărată prea luminatului și înălțatului marelui domn și oblăduitoriu a toată Țara Ruminească Io Costandin Brîncoveanul Basaraba Voevod. Dat în vestitul oraș al Tîrgoviștei la anul de la zidirea lumii 7217, meseci Iul. 1.» Manuscrisul se afla în anul 1910, în Biblioteca centrală a Academiei Teologice din Kiev și avea 21 de foi.

Prima pagină a manuscrisului cuprinde — într-un chenar înrămat, ornat cu vegetație împletită și avînd în partea de sus stema Țării Românești alcătuită dintr-un corb cu aripile desfăcute, cu ciocul întors spre dreapta în care ține o cruce, crucea este apoi flancată de soare și crai nou. Corbul este cuprins într-o ramă ovală susținută de doi îngeri stilizați avînd aripile întinse și fiind în poziție de ședere, iar din chenarele părții superioare a laturilor din dreapta și din stînga ale ramei ovale pornesc din dreptul soarelui și craiului nou un paloș și un buzdugan. Intreaga ramă ovală — este cuprinsă într-un ornament fiind timbrat sus cu o coroană iar dedesubt se află un inger avînd numai capul și parte din bust și cu aripile desfăcute în sus. De o parte și de alta a paloșului și a buzduganului se află inițialele: Io C. B. B. V.⁷¹). Apoi urmează de o parte și de alta cite o stea cu 8 raze iar în dreptul îngerului de jos inițialele D. D. Ț. R.⁷²). În jumătatea de jos a paginii, în chenar înrămat se află versuri cuprinse în 18 rînduri și închinat lui Constantin Brîncoveanu, versuri care pornesc de la crearea lui Adam și a Evei, din care mulți oameni se nascură.

«Precum să veade luminat dearindu în scriptură
Oameni aleși și minunați vestiți în fapte bune
Trăind în blagoceție precum scriptura spune
Și de la acestea de la toți luo asemănare
Și iubitorul de Hristos întru credința tare
Prea luminatul Constantin din viță Basarabă
Stăpînul Țării Ruminești mulți ani viață să aibă
Care la sine adună florile bunătății
Și cu credința defaimă căile strămbătății».

Pe pagina a doua urmează titlul citat mai sus care și acesta este cuprins într-un chenar înrămat, ornat, cu motive vegetale, ce pornesc sus la mijloc dintr-o coroană, iar jos în acelaș loc țînesc din gura unui leu. Din motivele vegetale aflate într-o parte și alta a chenarului înrămat pornesc sus — cite un băiețel numai bust și și cu mîinile întinse în lături, sub fiecare băiețel se află cite un leu în poziție de ședere și timbrat cu o coroană, sub fiecare leu — cite o coroană din care pornește vegetația ce acoperă capul a doi serafimi, care se află în acelaș loc ca și cei doi lei. Spre partea de jos chenarul cuprinde cite o nimfă cu aripile ridicate în sus.

A treia pagină scrisă de însuși Antim și iscălită de el cuprinde prefața închinată lui Constantin Brîncoveanu, în care între altele arată motivul care îl îndeamnă să-și închine manuscrisul lui Brîncoveanu și cum l-a alcătuit, exprimînd aceasta prin următoarele cuvinte: «că pentru multe folosuri și faceri de bine ce ai arătat și arăți Maria Ta deapurarea către noi, sint datoriu nu numai să mă rog lui Dumnezeu pentru fericită sănătate și buna întărire întru luminat scaunul Măriei Tale, ce și veri cu ce mijloc ași putea, să mă arăt către Măria Ta, mulțumitoriu și voitriu de bine, atit la cele sufletești cît și la cele trupești, drept aceia am vrut cu iubirea de osteneală de am adunat și am însemnat întru această cărticică chipurile și obrazele tuturor strămoșilor noștri, anume: carele din carele se trage, precum să povestesc în

70. Vezi descrierea manuscrisului, la I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*—CMR, I, p. 417.

71. Adică: Ioan Constantin Brîncoveanu voevod.

72. Adică: Domnul Domn — din grecescul κυριον — Țării Românești.

Sfînta și Dumnezeiasca Scriptură, în cea veche și în cea nouă... pentru că, Măria Ta între prea luminatul neam al Băsăraheștilor, dintre cari s-au arătat Domni vrednici și creștini, însuși ai odrăslit ca o odrăslă cu străluciri de aur, și ai înflorit ca o floare cu bun miros, păzită cu mila lui Dumnezeu neveștejită pînă acum și se va păzi și de acum înainte Kata diadohin»... aluzie apoi la cele ce a făcut Brîncoveanu nu numai, pentru țara sa, ci și pentru alte țări, «pentru multe și nenumăratele faceri de bine carele au cîștigat cei de departe și cei de aproape de la creștineasca și asemănătoarea lui Hristos voință a Măriei Tale».

Lectura acestui manuscris duce la concluzia că autorul lui minuia cu adîncă pricepere limba țării sale adoptive și că era un adînc cunoscător nu numai a scriitorilor bisericești ci și a celor profani, a căror opere circulau în vremea sa. Astfel, vorbind de copiii lui Adam, Antim citează extrase întregi din opera filosofului Philon Evreul din Alexandria și din cea a lui Strabon. Este de adăugat și faptul că Antim caută ca în note marginale să lămurească unele cuvinte, ca de pildă pentru *rodoslovie* indică marginal: *vorbirea de neam*, pentru cuvintele grecești: *kata deadohin*: *unul după altul*, iar execuția lucrării — figurile de patriarhi, proroci, regi și regine, desenate cu finețea celui mai iscusit meșter în condei și în culori așa de vii și proaspete aplicate pe faldurile costumelor, dovedește că este vorba de o lucrare artistică în toată puterea acestui cuvînt. Și dacă s-ar putea analiza în deaproape întreaga factură a portretelor din manuscris s-ar putea dovedi că îmbrăcămintea figurilor din manuscris este dacă nu identică, atunci prea apropiată de cea a domnilor, doamnelor, boierilor și boieroaicelor Țării Românești din vremea lui Antim⁷³).

Impresionat de ignoranța clerului Valah căci: «între cealelalte scribe ce am, mă rănesc la inimă — spune Antim — iaste aceasta cea mai grea de mă întriste și mă mîhnesc mai multu, că văz între preoții mei atîta prostie, atîta neînvățătură și atîta nedumereală, citu cunosc că nu puteți face vreunu ajutoriu sau vreunu folosu ticăloasei turme. Și pentru aceia multă prostie a voastră și neștiință la Sfînta carte» — cum spune în prefață — Antim alcătuește și publică, la 8 noiembrie 1710 — prin munca tipografică a ucenicului său, Gheorghe Radovici, imprimarea făcîndu-se în tipografia Mitropolitană din Tîrgoviște — *Învățătură bisericească la ceale mai trebuincioase și mai de folos pentru învățatura preoților, acum într-acesta chipu tipărită în Sfînta Mitropolie în Tîrgoviște la anul de la Hristos 1710. Să se dea în dar preoților*. Lucrarea este un volum în 8° mic de 45 foi. Această «mică cărticică», cum o numește Antim în prefață, se împarte în trei părți, partea I cuprinzînd «Oarecarele din cele mai trebuincioase și mai de folos ale Sfintei Biserici și ale Sfintelor Taine», care sînt datori preoții a le ști, partea II-a-învățătură despre spovedanie, iar partea III-a: «învățături pentru cite lucruri s-au putut afla pînă întru acestu ciasu carele se facu cu necuviință și fără de cale și trebuie ca de acumu înainte să nu se mai facă». *Învățăturile* cuprinse în *cărticică* sînt «așa de puținele» și scrise «foarte pre înțelesu» și «prostește» incit preoții trebuie să se silească să le învețe, aceasta spre «întemeierea bisericii, pentru folosul creștinilor și pentru cinstea» lor și mai cu seamă pentru răsplata ce vor căpăta de la Dumnezeu pentru «osteneală» pusă în învățătură, căci astfel îi amenință că vor da «seamă la înfricoșata și strașnica judecată a lui Hristos căci eu v-am învățat cite suntu trebuincioase și de folos și mi-amu făcut datoria». Această lucrare a lui Antim, tipărită în foarte multe exemplare⁷⁴), s-a bucurat de o mare răspîndire căci în anul 1741, a apărut ediția a II-a publicată în tipografia Școalei Văcăreștilor.

Cu tot indemnul și amenințarea lui Antim preoții valahi nu prea s-au ostenit să citească *Învățătura bisericească* și astfel Antim este nevoit să alcătuiască și să publice, în 1714, prin munca tipografică a aceluiaș ucenic al său Gheorghe Radovici și în aceiași tipografie ca și *Învățătura bisericească*, circulațiile sale către preoți, intitulat: *Capete de poruncă la toată ceata bisericească pentru ca să păzească fiște-carele din preoți și din diaconi, deplin și cu cinste datoria hotarului său. Acum întii tipărite în zilele prea înălțatului domn și oblăduitoriu a toată Țara Ruminească Io Ștefan C. Voevod în Sfînta Mitropolie în Tîrgoviște la leat 7222 de Gheorghe Radovici*. Porunca a II-a, din acest volumaș în 16° mic, de 17 foi ne dovedește că preoții nu numai că nu s-au ostenit să-și însușească cuprinsul *Învățăturii bisericești* din 1710,

73. Vezi descrierea manuscrisului la Șt. Berechet, *Un manuscris de zugrăveală al Mitropolitului Antim*, în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», Anuar, II (1926), p. 125-134, unde se dau și 8 facsimile din text.

74. Căci exemplare din *cărticică* se aflau și în anul 1714, după cum se vede din porunca a II-a cuprinsă în *Capetele de poruncă*, publicate în 1714.

ci nici n-au prea păstrat cărticica căci prin această poruncă Antim cere cu stăruință și amenință cu caterisirea și trecerea «în rindul țăranilor» a preoților pentru ca «fietre care preotu să citească cu socotință acea cărtiuie de învățatură bisericească ce s-au tipărit la leatul de la Hristos 1710, și s-au datu atuncie tuturoru în daru și se implinească și cu fapte aceale ce scriu intrinșă, că apoi, de nu voru face să voru pedepsi; iară cine nu va avea, să ciară la arhieruul său, că i se va da», cere apoi ca și «această carte cu aceste douăsprezece capete» s-o păstreze fiecare preot «ca lumina ochilor și ceale ce sau hotărîtu într-insa cu poruncă să facă cu toată osîrdia să nu afe nimenia pricină să zică că au pierdut-o sau au ars-o în casa lui, sau i-au furat-o cineva — după cum motivau preoții că pășiseră cu învățatura bisericească — că nu se va putea îndrepta, ci se va da în rindulu țăranilor». Capitolele următoare din **Capetele de poruncă sint: Mijlocirile cu carele potu să rămîie diețile temeinice și nestrămutate; Izvodulu dieții; Mijlocirile cu carele potu să rămîie foitele zeastreloru temeinice și nestrămutate; Izvodul foitei zeastreloru**, apoi trei porunci despre cununia celor fugiți, despre căsătoriile dintre țigani și romîni și despre preoția rumînilor scăpați din rumînie. Antim se străduia, prin toate mijloacele, ca să ridice clerul valah și astfel el obține de la Domnul Ștefan Cantacuzino hrisovul prin care «toată ciata preoțească» este scutită «de sarcina dărilor, ce da derindul cu țara⁷⁵⁾, cum spune în prefața ce însoțește circuliările sale din anul 1711.

În cadrul acelorași **Învățături** dar pentru o sferă mai restrînsă sint și acele **Oarecare învățaturi trebuincioase de folosul și cinstirea minăstirei (Antim)** — cum le numește Antim, care le scrie în cadrul testamentului său început la 24 aprilie 1713 și încheiat — cu un adaos — la 15 martie 1716.

În anul 1715, Antim alcătuiește, în versuri, o **Antologie de sentințe** ce le-a «adunat din sentințele vechilor dascăli înțelepți pe cele mai frumoase și mai potrivite, cite adică contribuiesc» la guvernare.

Dar cea mai de seamă operă pe care Antim a lăsat-o posterității o formează **Predicele** — **Didahiile** — după termenul grecesc — ce vrednicul ierarh le-a ținut în Mitropolia București începînd cu anul 1709, și sfîrșind cu august 1716, în fața domnului, boierilor și a poporului, predici «care formează în acelaș timp unul din cele mai măiestre monumente literare pe care ni le-a transmis secolul al XVIII-lea».

Un prim manuscris al lor datînd din anul 1781 și cuprinzînd 29 predici ce au în fruntea lor cele două apologii — către domn — a fost publicat în 1886, de prof. I. Bîanu, sub titlul: **Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul, Mitropolitul Ungrovlahiei 1709-1716**. Un al doilea manuscris a fost publicat în 1888 de Constantin Erbiceanu, sub titlul: **Didahiile ținute în Mitropolia din București de Antim Ivireanul, Mitropolitul Ungrovlahiei 1709-1716, publicate după manuscrisul original**. O altă culegere⁷⁶⁾ sau primul volum a celei cunoscute a căzut în mîna Episcopului Melchisedec, pe cînd se tipărea ediția Erbiceanu. Melchisedec a tipărit-o în volumul X din **Analele Academiei Romîne**, sub specificarea de vol. II al ediției lui Erbiceanu.

În **Didahiile** lui Antim desigur că e multă imitație. Dar în afară de partea de imitație și împrumut⁷⁷⁾ e și o alta, care deși nu este cea mai întinsă, totuși ocupă multe pagini. Aceasta este partea proprie originală, a lui Antim, în care el își exprimă sentimentele proprii și în care se vedește experiența lui. Apoi Antim este cel dintîi dintre ierarhii Bisericii romînești care înțelegînd însemnătatea amvonului, o spune răsplat că: «citanile și tilcuirile... sint mai bune decît citania Sfintei Evanghelii».

În **predicile** sale, Antim arată poziția grea politică a Țării Romînești față de turci, «fiind înconjuțați și îngrădiți între hotarele celor străini de tot felul și impresurați de atîtea nevoi și scribe ce vin neîncetat de la cei ce stăpînesc pămîntul acesta». Se ridică, cu energie, împotriva profanării celor sfinte, «că ce neam înjură ca noi de Lege, de cruce, de comunicătură, de morți, de pomene, de luminare, de suflet, de mormînt, de colivă, de prescură, de ispovedanie, de botez, de

75. Este cunoscut și hrisovul care s-a tipărit în anul 1714 și prin care preoții sint scutiți de toate dădiile, fiind îndatorati a da anual numai «poclonulu celu obișnuitu prea sînțitulu Mitropolitu și celor doi iubitori de Dumnezeu Episcopi, carele iaste pre leage și canonească, pe anu 80 ughi de preotu».

76. Acest manuscris în 40, cu 349 foi, se află astăzi în Biblioteca Academiei R.P.R., fondul de manuscrise romînești sub cota 525, și este descris de Ioan Bîanu și R. Caracăș în **CMR**, II, p. 270-273.

77. Vezi **Sextil Pușcariu, Istoria Literaturii Romîne, Epoca Veche=ILR**, ediția ediția II-a, Sibiu 1930, p. 151.

cununie și de toate tainele Sfintei Biserici?, și ne ocărim și ne batjocorim înșine Legea; cine din păgini face aceasta? sau cine-și măscărește Legea ca noi?». Condamnă pe cei care încuviințează o atare profanare, căci «noi dacă auzim pe cineva că injură, în jurăminte de acelea ce am zis, în loc de a-l înfrunta ca pre un om ce fără de socoteală, nouă ne pare bine și ridem». Arată lipsa de respect a copiilor față de părinți, a tinerilor față de bătrini... și lipsa de religiozitate, căci «pre părinții noștri îi ocărim și-i batem, pe bătrini îi ocărim și-i batem și-i necinstim, pre domni și pre boieri îi blestemăm, pre arhieri nu-i ținem întru nimica, pre călugări îi clevetim, pre preoți îi ocărim, bisericile le ținem ca niște grajduri, și când mergem la dinsele, în loc de a asculta slujbele și a ne ruga lui Dumnezeu să ne ierte păcatele, iar noi vorbim și ridem și facem cu ochiul unul altuia, mai rău decît pe la circume. Sărbătorile și praznicele nu le țineți ca o nimica, și atuncea facem cele mai rele de bucurăm pe dracul și atuncea vindem și cumpărăm». Minunată este apoi caracterizarea felului de viață a boierimii din timpul postului: «în ce chip se tinguiește în zilele cele de post, cască adesea, se culcă puțin și iar se scoală, dorm în silă și silesc să treacă zilele și să nu le priceapă, se îngreuiază asupra soarelui, căci zăbovește a innopta, numesc zilele postului mai mari decît celelalte, se fac cum că au durere la stomah și ameteșc de cap, și stricăciune obiceiului lor, carele nu sînt semne ale postului, ci ale nesațiului, cu nepohtă se duc la masă, răpștesc asupra verzelor, injură legumele, zicînd: în zadar s-au adus în lume, se fac și cunoscători de firi iubitorii de mîncări, beau apa fără de răsuflare, ca cînd ar fi luat de la dohtori vreo băutură—fără de dulceață, de vindecare și cei mai mulți meșteșuguesc băutura mingîindu-și pof-ta lor, unii cu bragă, alții cu bere, alții cu șerbet, alții cu liveji, alții cu mied» și nascocesc că postul «este făcător de boale». Tot în cadrul lipsei de religiozitate este și necinstirea Duminecilor și a marilor sărbători de către negustori cărora Antim le adresează următoarele: «Și vă poruncesc tuturor ciți sinteți cu meșteșug și cu ne-guțătorii — veri de ce breaslă, ca de acum înainte Duminicile și sărbătorile cele mari ce se numesc domnești și ale Maicăi Precistii și a unora din sfinții cei numiți să vă închideți prăvălile și nici să vindeți, nici să cumpărați, nu numai de la creștini, ci nici de la alte limbi ce nu sint de legea noastră nici să lucrați», căci dacă nu vor respecta cele spuse de el îi va pedepsi bisericește «cu pravila și pe dreptate nefă-cîndu-vă nicio năpaste», iar cei «semeți și tari de cap» vor căpăta și pedeapsă dom-nească. Desigur că cei în cauză nu prea voiau să asculte de spusele Mitropolitului, murmurînd că de ce vîldica se amestecă în treburile lor, la care Antim răspunde că sub oblăduirea sa sint «toți oamenii ciți sint în Țara Rominească, de la mic pînă la mare și pînă la un copil de țîță, afară din păgini și de aceia ce nu sint de o lege cu noi». Mitropolitul vestejește cu toată tăria și mulțimea proceselor cari sărăceau pe cei împirinați: «pirele ce aveți obicei de vă pîriți unul pe altul ca să vă sărăciți... și cine are acel obicei de piraște pe fratele său creștin pentru ca să-l păgubească și să-l sărăcească, să se lase de acel lucru» căci la spovedanie acel păcat al pîrei nu se va ierta nici cu un mijloc, căci este mai mare decîtuciderea» și Antim poruncește preoților că atunci cînd cel care va avea «acel păcat al pîrei, de va da acel om înaintea voastră făgăduială și se va chezașui, cum că nu va mai pîri pe nimeni în viața lui, voi să-i dați iertăciune, dar să-l și canonisiți apoi să se și comunice, iar de nu va vrea să se parăsească, să-l lipsiți nu numai de la Sfînta Taină ci și de la biserică».

Mitropolitul condamna aspru atît vanitatea cît și gâteala și sulemeneala bole-roaicelor, cărora le aduce pilda Sarei soția lui Avram care nu se sfiia să-și primească oaspeții frămîntînd pîne: «Oare să fie acum vreuna așa? Ba, căci ia scoate mîna Sarei, O văd plină de cocă. Scoate și mîna unei muieri de acum. O văd plină de inele și scule. Caut și văd fața Sarei plină de pielm. Văd și fața unei muieri de acum plină de fleacuri drăcești»⁷⁸). Antim cunoaște îndeaproape atît strădaniile lumii în mijlocul căreia trăiește, cît și starea grea a poporului pe care o subliniază și o de-plînge, iar asemuierea ce o face, cu acest prilej, este dintre cele mai frumoase, căci: «lumea aceasta iaste ca o mare ce se turbură întru care niciodată nu au oamenii odihnă, nici liniște, corăbiile, între valuri sint împărățiile, crăiile, domniile și orașele, mulțimea norodului, polițiile, supușii, bogați și săraci cei mari și cei mici sint cei ce călătoresc și se află în nevoe. Vînturile cele mari ce umflă marea sint nevoile cele ce ne supără totdeauna; valurile ce luptă corabia sint nenorocirile care se întimplă

78. Ibidem, p. 152.

în toate zilele, norii ce negresc văzduhul, fulgerile ce orbesc ochii, tunetele ce înfricoșează toată inima vitează, sînt întimplările cele de multe feluri neașteptate pagube, înfricoșările vrășmașilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile, dările cele grele și nesuferite». La greaua stare a poporului — Antim face deseori aluzie în predicele sale, căci: «toți pătinesc, toți sînt în scirbă, toți suspină sub jugul cel greu al nevoiei,.. stăm în cumpănă să pierim de nevoi, de nenorociri». «Și cum dar se va mintui norodul, cum să-și scuture această ticăloasă de țară de sarcina cea grea a velelor ce o supără?».

Și Antim merge și mai departe în arătarea stării poporului, citînd chiar spusele lui, care arată că «noi avem grele dări asupra noastră și nu putem face aceste ce zici», sau «dar noi sîntem săraci și nevoiași și cum vom putea să facem milostenie, că nu avem bani», ori: «am face mila ci nu ne dă mîna, că avem nevoi multe și dări și avem casă grea și copilași cam gloată și oameni mulți cari se ocrotesc pe lingă noi». Mitropolitul în aspra muștrare, ce face societății din vremea sa, nu trece cu vederea clasa dominantă care jefuște norodul, căci la spovedanie cei avuți nu spun duhovnicului că mîncă «carnea și munca frateului» lor creștin și beau «single și sudoarea feței lui cu lăcomiile și nesașiul» ce-l au; sărindarul pe care cei avuți îl dădeau «iar din jafuri și din nedreptate agonisite» și că această clasă «jefuiește și pradă și căznește pe săraci». Vorbînd de cei mari și bogați, Antim arată luxul în care aceștia trăiesc față de mizeria celor săraci, cere ca și cei săraci să fie cinstiți și veștejește împilarea acestora din urmă, căci: «Nu se cuvine cinste și laudă numai oamenilor celor mari și bogați că sînt vrednici acestui dar și cei mici și smeriți; că măcar că cei mari strălucesc cu hainele cele de mult preț și cei mici n-au cu ce-și acoperi trupul, cei mari se odihnesc pe așternuturi moi și frumoase și cei mici se culcă pe pămîntul gol pe paie; aceia însoțiți cu mulțime de slugi iar aceștia lipsiți, pustii și de ajutoriu de prieteni; aceia între răsfățări și între bogății și aceștia între primejdii și între întristăciuni. Însă cu toate aceste măririi despărțite, nu se cuvine celor mici mai puținică cinste și dragoste decît aceia ce se cuvine celor mari și bogați, nici iaste cu dreptate celor mari să li se închine lumea, și pre cei mici să-i batjocorească, de aceia să se teamă și pre acești să-i obidească, deaceia să se rușineze și pre aceștia să-i înfrunzeze, pentru căci, măcar că cei mari cu sila și cu puterea răsplătesc sudalmele, iar cei mici au înger sprijinitor în ceriu de pedepsesc pre cei ce-i obidesc». Antim condamnă și conservatismul primejdios ce se opune progresului și în acest sens citează pilda cu viermele din rădăcina hreanului, căruia «de-i va zice cineva să iasă de acolo, să meargă la altă rădăcini — mai bune și mai dulci, el zice că mai dulce decît hreanul nu este, că acolo s-au născut și întru aceea s-au pomenit ⁷⁹⁾. Dar chiar cînd avem de-a face cu o frazeologie bisericească pură cu vechea, veșnica și banala morală, în formele ei vechi, temeinicife de tradiție, frumuseți literare atrag luarea aminte a cititorului și-l fac să urmărească, mai departe, predica lui Antim ⁸⁰⁾. Așa de pildă: «De vreme ce soarele cest simțitoriu cînd răsare și se înalță de pre pămînt, se face pricină și mijlocitoriu a multor bunătăți, că întinzîndu-și razele luminează pămîntul și marea, gonește și răsipește toată ceața și negura, încălzește și hrănește toată felurimea dobitoacelor și în scurt să zic toate le însuflețește și le înviază și pre toate împreună le bucură și le veselește, dar cu cît mai virtos soarele cel de gînd al dreptății, fiul și cuvîntul lui Dumnezeu..», sau exprimarea legăturii dintre soare și pămînt, căci: «Cine au văzut vrednicioară între zidiri atita dragoste cîtă iaste aceia ce arată soarele pre pămînt? Că de iaste luminătoriu mare al ceriului și împărat al tuturor stealelor, iar lăsînd celelalte stihii îndrăgește și iubește mai mult pre smeritul acesta de pămînt și spre dînsul arc închinată (plecată) toată pohta lui, pre dînsul luminează cu razele sale, pre dînsul împodobeste cu de toate felurile de copaci, pre dînsul încununează cu florile, pre dînsul îmbogățește cu rodurile, pre dînsul hrănește cu lucrurile sale și pentru ca să nu se depărteze dela el niciodată, face pururea o învîrtăjire împrejurul său, cu un umblet neconținut». Merită de subliniat și comparația originală: «După ce au ascuns soarele toate razele lui și s-au stîns de tot lumina zilei, între întunericul nopții și cînd ceriul de osteneală au fost închis spre somn toți ochii lui, atît cit nici luna nu priveghea, nici una din stelele cele mai mici avea deschise timpurile lor ceale de argint». Tot așa și: «Fiește care vinător, își gătește sculele și ciniile meșteșugului său: adică cel ce prinde păsări zburătoare face lațuri și

79. Ibidem, p. 152.

80. Cum spune N. Iorga în ILR, p. 432.

mreji, iar cel ce vinează hiare sălbatică își face pușcă, cursă de fier, gropi și altele ca acestea; așijderea și pescarii își fac undițe, cirlige, plasă, sac, și câte-i învață meșteșugul său, ca să dobîndiască și să cîștige ceia ce pohtește. Iar cel ce va vrea să vineze oameni, cu ce scule socotiți că ar putea să vineze?». Antim slăvește, într-una din predicile sale și stema Țării Rominești — corbul cu crucea în cioc. Și în sfîrșit este de adăugat faptul că Antim pare să fi cunoscut și acea curioasă carte de științe naturale⁸¹⁾, numită Fiziologul⁸²⁾, căci pasajul: «Ci să facem cum face ariciul, că după ce merge la vie, întîi se satură el de struguri și apoi scutură vița de cad broboanele pe jos și se tăvălește pre dînele de se infig în ghimpii lui și duce și puilor» — dovedește cele spuse.

Așa dar, pentru a conchide: predicile lui Antim sînt cea mai vie icoană a societății rominești din vremea marelui ierarh și datorită acestui fapt ele s-au publicat în mai multe ediții⁸³⁾.

Arătăm mai sus că în cuprinsul Didahiilor se află și cele două apologii ale lui Antim, din pragul anului 1712, cînd domnul Constantin Brîncoveanu îi cerea demisia. Dacă în Didahii Antim a avut modele vestite, strălucita sa pledoarie⁸⁴⁾, apărarea sa personală, este originală. Din acest text aflăm că în ziua de 13 ianuarie anul 1712, duminică, «la vreme de chindie», Mitrofan de Nisa — în text: Episcopul Nisis Chir Mitrofan, Tatistul fost la minăstirea Dionisiu de la Atos și în ființă duhovnicul lui Brîncoveanu — se înfățișează la Antim spre a-i comunica, că «pentru niște lucruri ce le-au adus întîmplările vremii de s-au făcut» care s-ar fi făcut «cu învățătura și îndeminarea» lui Antim — adică legătura cu rușii din anul 1711, domnul fiind «îndemnat de niște obraze mari — bisericesti și mirenești — pline de zavistii și de răutate», adică fețe înalte bisericesti grecești, în frunte cu duhovnicul domnesc care-i va urma în scaun lui Antim, cum și parte din boieri, anume cei care erau cu turcii — îi cere ori să facă «paretisis de bună voia mea și să-mi las scaunul să ies au să mă scoată Măria Sa cu sila, și să scrie la Țarigrad să mă și caterisească» —, cum spune textual Antim. Ascultînd acuzația ce i se aduce, Antim redactează apărarea sa, formată din 12 puncte, cu care marți seara, adică la 15 ianuarie, se înfățișează la curte, unde vorbind «în taină» cu domnul, îi spune că se retrage din vlădicie de bună voie și îi lasă cele douăsprezece puncte, pe care le înfățișează în textele ce urmează, ca «să se afle la cei de pre urmă spre aducere aminte și să cunoască fieștecine și nevinovăția noastră».

În introducerea acestui text, pe care Antim îl numește scrisoare, Mitropolitul în cauză spune că-l încredințează lui Brîncoveanu ca «să o citești cînd vei avea îndelete și cele scrise să le socotești toate cu amăruntul cu judecată dreaptă, că le vei afla adevărate și scoate din inima Măriei Tale acel ghimp că nu sunt (știe Domnul) precum mă socotești Măria Ta și precum mă vorbesc de rău înpotrivnicii mei și am nădejde... că se va descoperi dereptatea mea fără de zăbavă. Știu că vrăjmașii mei, cuvînt fără de lege au aruncat asupra mea înaintea făcătorului meu de bine care ești Măria Ta». Urmează apoi textul propriu zis al scrisorii — cele 12 puncte. Astfel Antim se jură că n-a violenit împotriva lui Brîncoveanu, nici asupra casei lui și nici n-a avut vreun gînd rău asupra lui, iar «cei ce au grăit rău către Măria Ta (asupra nevinovatului) fără de lege, în trufie și în defăimare» să fie afurisiți, dar chiar dacă «în biserică», în timpul predicii — sau «afară în taină, sau de față înaintea Măriei Tale, au și pe după dos, vreun cuvînt carele să nu fie fost pre plăcerea Măriei Tale, l-am grăit din datorie ca un păstoriu sufletesc, iar nu cu vicleșug, să te vatăm au trupește au sufleteste». Apoi înfățișează cum a venit în țară și întreaga lui viață ce a petrecut-o în Țara Romînească: «eu aici în țară n-am venit de voia mea, nici de vreo sărăcie sau lipsă, nici minăstirea Sneagovului nu am luat-o cu deasila; iar ce-am lucrat în 7 ani, ce am fost acolo nu atîta din venitul casei, cît din sudorile feței mele, lucrurile acealea mărturisesc la toți și, măcar că Măria Ta nu pohteai să ies de acolo, iar cine au fost

81. Cum o caracterizează N. Cartoian în *Cărțile populare în literatura romînească*, București, I (1929), p. 193.

82. Precizarea folosirii Fiziologului la D. Russo, *Studii și Critice*, București 1910, p. 24, nota I, și de aici și la N. Cartoian, *op. cit.*, I, p. 193.

83. Vezi ediția lui N. Iorga de la Valenii de Munte din 1911, cea a lui Petre Haneș, București 1915, cum și edițiile școlare din anii 1895 și 1908 ce cuprind extrase din *Didahii*.

84. Cum spune Sextil Pușcariu, în *ILR*, p. 153-154.

pricinuitoarei eşirii mele vor da seama înaintea lui Dumnezeu. Dar încaileam am ieşit cu cinste şi niminea nu mi-au luat seama, căci se vedea că am făcut şi am adăos, iar n-am stricat, iar nici datorii n-am lăsat». Nici prin gând nu i-a trecut să se facă arhieru la Episcopia Rîmnucului, însă fiind chemat, s-a supus Domnului, unde a «şezut şi acolo trei ani fără două luni» şi ce a lucrat şi acolo «nu atîta din veniturile casei cît iară din osteneala şi sudoarea feţei mele» — este ştiut tuturor. De la Rîmnic n-a plecat de voie, căci era «odihnit cu atîta şi imi ajungea din destul neacazurile ce petreceam», iar cînd a plecat, a fost cu aceeaşi cinste ca şi plecarea de la Sna-gov Arată apoi că «mitropolia n-am luat-o cu sila, nici cu mite, nici cu rugăciuni», ci Dumnezeu i-a dat-o, luminînd întru aceasta pe Domn. Şi fiind în fruntea Mitropoliei «am pus ostenele peste ostenele întru toate şi am trudit, din zi, din noapte, lucrînd cu minile şi cu limba». Cunoaşte foarte bine pe cei mulţi care îl părăsesc Domnului, «unii fiind de aicea şi alţii dintr-altă parte», căci «răutatea şi zavistia din lume nici au lipsit nici va lipsi pentru că iaste pornit omul din tinereţele lui spre cele viclene şi nu părăseşte a nu zavistui binele şi cinstea altuia şi pentru aceia ştiu că se nevoiesc mulţi ca să strice cu vorbele lor otrăvicioase bunele moravuri ale Domnului şi «silesc cu vicleşug» ca să-l convingă pe domn ca la bătrîneţe să-şi strice numele cel bun. Dacă ar discuta făţiş cu duşmanii lui atît în faţa domnului cît «şi înaintea a mult norod» le-ar învinge defăimările, fără «să grăiesc pe nimenea de rău nici să părăsc», cum nu se cade unui arhieru. Pomeneste de cele 24 puncte ce duşmanii lui susţin că le-ar fi scris împotriva domnului şi arată că aceste puncte le-a citit duhovnicului domnesc, trimis la el, de faţă fiind şi mitropolitul de Adrianopol. A vrut să le citească domnului încă de atunci de cînd a pornit acuzarea împotriva-i şi să-i ceară voie de a afurisi pe faţă pe cei care scormonesc «un cuprins neadevărat», dar nu l-au lăsat unii din prieteni. Dar dacă domnul doreşte să le citească, i le poate trimite, căci în ele va vedea cită cinste «imi fac fiii mei cei sufleteşti şi ce vorbesc pentru mine».

Paretis — demisie — formală nu poate da, căci calcă porunca şi făgăduiala ce a primit şi a dat lui Dumnezeu cînd s-a hirotonisit, căci «Dumnezeu nu glumeşte» ci se va retrage dacă domnul socoteşte că-i stă împotriva. Insa cere domnului să judece dacă «iaste cu cale şi de se cuvine să fiu lipsit acuma la bătrîneţele mele» de turma ce i s-a încredinţat «şi de munca şi osteneala tinereţelor mele».

Recunoaşte că Mitropolia are datorii, dar el ştie că a îngrijit de dînsa ca de o casă proprie, «iar nu ca un năimit carele junghie şi strică». Dar cine oare «pe aceste vremi din cîti ne fiarbem într-această ticăloasă ţară? — nu este dator» întrebă Mitropolitul. «Că întii şi pre Măria Ta te aud totdeauna zicînd cum că iaste datoare ţara cu 200 şi mai multe de pungi Oare acea datorie Măria Ta o faci, au întîmplările vremii? Adevărat întîmplările vremii». I se mai aduce şi acuza «cum că sint străin şi nu s-au cuvenit să fiu eu Mitropolit. In Hristos sintem toţi una: şi apoi n-am fost numai eu Episcop şi Mitropolit străin în Ţara Romînească, ci au fost şi alţii mulţi, precum să văd în condice şi precum se polişiaşte în toată besearica, precum au stătut şi alţi domni de ţeară şi străini, ca şi în toată lumea — că Dumnezeu au făcut lumea slobodă pentru toţi». Antim încheie arătînd că lumea cîrteşte numai dacă se strămută un ierarh de la o «besearcă de ceale proaste», sau de la o «mînăstire pentru carele nu iaste hotar bisericesc...», cu atît mai virtos să se strămute capul besericii a vreunei eparhii» în speţă Antim, dar să «fie după cum pohteşti şi Dumnezeuul păcii să fie cu Măria Ta».

Ca răspuns la această apărare, care cuprinde pagini din cele mai mişcătoare din cîte ne-a lăsat trecutul şi se ridică la mari înălţimi de demnitate sigură⁸⁵), domnul îngădui lui Antim ca după un răstimp de două săptămîni să vie cu o apărare suplimentară. Antim însă nu mai aşteaptă cele 15 zile, ci duminică 3 februarie îşi redactează apărarea suplimentară care de data aceasta nu mai are întinderea celei dintîi ci e destul de scurtă: «puţinică a mea cucernică scrisoare», şi aceasta poate şi pentru faptul că se găsiseră în răstimp trei din cele 7 pungi ce i le puneau în seamă prigonitorii lui Antim. Mitropolitul trimite noua sa apărare domnului, prin acelaşi duhovnic Mitrofan, şi roagă pe domn să-l judece drept, «nu lăsa să-ţi spurce unii şi alţii auzurile cu vorbele lor cele otrăvicioase». Credea că după ce Domnul va citi «acele 12 capete ce am scris într-ace foinţă ce ţi-am dat, te vei răzîndi şi vei lăsa pre Irod — pre carele te îndeamnă să faci aceasta — ca pre un mincios, şi nu vei intra în păcat cu mine şi în clevetirea a toatei lumii», dar văzînd că domnul se nevoeşte să

85. Cum o caracterizează N. Iorga în ILR, I, p. 425.

isprăvească cele pornite împotriva sa, Antim îl roagă să-i fie milă «de bătrînețile mele și de neputințele ce am», să descopere și cele 4 pungi după cum le-a aflat pe cele 3, să-i ia zapisele de la datornici și să i le predea. Iar după aceasta el va înfățișa domnului scrisoarea sa de demisie spre a pune capăt scandalului despre care domnul crede că se trag de la Antim «și așa vei fi și Măria Ta fără păcat și eu mulțămît și odihnit». Astfel, dacă va fi caterisit, cum s-a întâmplat «acum» cu Patriarhul de Alexandria, aceasta nu va fi caterisire, «ci batjocura beseariceii lui Dumnezeu și sfintelor taine». Nu se cuvine ca domnul să-l lase să «iasă obidit și cu lacrimile pe obraz, că va fi păcat», și adaugă că după cum domnul nu se pripește «la cele politicești a face răsplătire pentru cinstea domniei», așa să nu se pripească «nici la cele besearicești». Și Antim încheie prin cuvintele: «răul a face iaste lesne, iar a se desface iaste cu aનોવો», astfel că domnul să «mai ia seama» la pricina sa.

Aceste două alocuții ale lui Antim exprimate printr-un raționament limpede, prin citarea de argumente sigure, prin tonul sincer care cucerește inima, prin energia expresiei și prin mândria omului conștient de dreptate și de calitățile sale superioare⁸⁶⁾, au copleșit inima lui Brincoveanu care îl lăasă în scaun pe Antim.

Tot în cadrul lucrărilor lui Antim se situează atît prefețele cit și versurile alcătuite de acesta și publicate în lucrările ce le tipărește.

Așa de pildă, zece versuri politice privind stema țării — în frunte cu corbul — din Evanghelia tipărită în anul 1697 — și aici sînt de subliniat versurile de la sfîrșitul tipăririi în următorul cuprins:

**Precum cei străini doresc moșia să-și vadă
Cînd sîntu într-altă țară de nu potu să șază;
Și ca cei ce-su pre mare bătuți de furtună;
Și roagă pre Dumnezeu de liniște bună.
Așa și tipografulu de a cărții sfîrșire
Laudă neincetată dă și mulțumire.**

Din prefața lui Antim, închinată lui Brincoveanu și tipărită în **Heortologhionul** lui Sevastos Kimenitos, spicuim următoarele: «... Dacă eu, fiindcă nu am și altă putere spre ajutorul aproapelui decît ocupațiunea tipografiei, n-am lipsit și nu voi lipsi vreodată ca să folosesc după putința mea, pe frații în Hristos ai mei, tipărind deosebite cărți de suflet folositoare și mintuitoare».

Stihurile — în număr de 10 — închinatе aceluiași domn și tipărite în **Noul Testament** din anul 1703, au cu totul alt caracter ca cele de pînă acum. Este vorba de cele 4 riuri din rai, cu care compară stema țării, iar în prefața închinată aceluiași domn, Antim vorbește de **boldul cerului** în următoarele cuvinte: «Întoarce-se pururea magnitul către polusu, zboară spre înălțime foculu, pleacă-se în sinul pămîntulu piatra, aleargă apele în brațele mării și în scurte cuvinte toate lucrurile către chendrudul lor se pleacă!, asemuindu-l pe Brincoveanu cu chendrudul (centrul de gravitate). Interesantă este și exortația ce Antim redactează și tipărește în limba arabă la Ceaslovul din 1702, în care el, «sărmanul truditоr la această tipărire», roagă să-i fie iertate toate cele ce sînt în «ia greșite și nepotrivite, fiindcă limba arăbească îmi este străină și fiindcă sînt ca om, păcătos și plin de greșeli. Căci nu este nimeni desăvîrșit, decît singur Dumnezeu. Primiți așa dar bunăvoința mea și scuzele mele, precum a primit Domnul nostru cei doi bani ai văduvei. Căci dacă Dumnezeu ne va îngădui, o altă dată să tipărim o altă carte ne vom strădui să punem mai multă grijă și pază, după măsura în care ne va ajuta Domnul nostru, a căruia slavă să fie veșnică». Exortația este semnată de Antim sub numele: «Antimos ieromonahul Gruzian (Georgian de origină) în text: al-Gurdji al-ase.

În prefața de la opera lui Plutarc — prefața închinată cititorului —, Antim arată că a întrebuințat «mii de chipuri» ca să înduplece pe Constantin, fiul lui Constantin Brincoveanu să publice traducerea ce făcuse din Plutarc, «ceia-ce abia reușind prin mijlocul deselor și neîncetatelor rugăminți». El numește pe fiul domnului

86. Cum le caracterizează Sextil Pușcariu, în ILR, p. 154.

«prea strălucit traducător» și arată că acesta a dat și o complectare a lipsurilor textului grecesc a lui Plutarh, ceea ce ar putea însemna și faptul că Antim a comparat textul lui Plutarh cu traducerea făcută de vlăstarul domnesc. Sînt de semnalat apoi versurile adresate lui Brîncoveanu și scrisoarea lui Antim către Atanasie Patriarhul Constantinopolului din **Serviciul Bisericesc**.

Din exemplarele Evangheliei georgiene tipărite la Tbilisi de Mihail Iștvanovici se trimit citeva și lui Antim, și acesta oferă lui Constantin Brîncoveanu două din ele, amîndouă cu cite o prefață identică, scrisă de Antim Ivireanul la 21 mai 1710 și închinată domnului valah. Spicuiind din această prefață, în care Antim arată că Evanghelia ce i-o oferă este tipărită în tipografia din țara Georgiei, ce a luat ființă datorită lui Constantin Brîncoveanu, căruia ivirenii îi exprimă mulțumire. Și astfel «iaste roada cea noao care pămîntul Iverilor adăpindu-să din riul împărăteștilor daruri, întru acest an, au odrăslit, luîndu și acest pămîntu norocire să se îmbogățească cu tiparele limbii sale precum cu tiparele arăpești s-au îmbogățit Aravia, cu ceale ellinești, Elada și cu ceale rumînești Ungrovlahia — mulțămîta o aduce la Măria Ta ca și cealelalte trei eparhii». Compară fapta lui Brîncoveanu: cele patru tipografii realizate ca un riu din care au curs patru izvoare: «tiparnița romînească, cea elină, cea aravă, și cea iverică» —, pe care riu îl asemuiește la rîndul său cu cel din Rai, din care au pornit rîurile: **Fisov, Gheon, Tigr și Efrat**. «Iar adăpările tiparelor, carele cunoscu începătura din vitejeasca-ți voință, dau pretutindenea stătătoare și vecinică rodire».

Și Antim încheie, arătînd că «pentru aciasta va rămîne Măriei Tale și slava și pomenirea nemuritoare, de vream ce iaste izvorul și pricina acestui bine».

Adăugăm că cele două exemplare din Evanghelia georgiană, exemplare pe care Antim le-a dăruit domnului muntean, erau nelegate. Antim dîndu-le la legat unor meșteri iscusiți, le atrage totuși atenția cum să le lege, căci exemplarul ce poartă numărul 140 din Biblioteca Academiei R.P.R., are pe verso foi ce este lipită pe dosul scoarței de la început, următoarea însemnare a lui Antim: **Să luați amînte, știu iscusirea iar tot iaste bună și însemnarea... trata (zii) am însemnat numărul, ca să nu se puie la legat tratazii rău... iaste așa: a, aa, v, vv, g, gg, d, dd**. Și legătura a ieșit desăvirșită și bogată, căci cele două exemplare sînt legate în piele și au scoarțele ornate în motive georgiene, spoite cu aur⁸⁷⁾.

TRADUCERILE

Dar pe lîngă lucrări proprii originale, Antim ne-a lăsat și citeva traduceri:

De exemplu: **Pildele filosofești**, despre care Del Chiaro spune următoarele: «*Le Massime degli Orientali*, traduzione dalla lingua francese nella italiana, fatta da me e dedicata al principe Constantin Brancoveanu, per di cui comando il P. Giovanni Abrami (allora predicatore al servizio di detto principe), le tradusse in greco vulgare, ma non senza notabile alterazione furono poi tradotte dalla greca nella valaca favella per opera dell' arcivescovo di Valachia Antimo, il quale poi fece stamparle in ambedue le sudette lingue a spese di Maano Apostolo, 1713 in Bucarest, in 16⁸⁸⁾. Și traducerea lui Antim s-a tipărit la Tîrgoviște de ucenicul său Gheorghe Radovici sub titlul: **Pilde filosofești depe limba grecească tălmăcite rumânește, care cu bucurie s-au închinat prea luminatului oblăduitoriu Țării Rumânești Ioan Constantin Basarabu Voievod, fiind Mitropolit chir Antim Ivirean, de chir Manul a lui Apostol, cu a cărui cheltuială acum întii s-au tipărit în Tîrgoviște, la leat 7221, în 8° mic cu 114 foi. Cu a aceluiași cheltuială se tipărește în același an și loc — iar nu la București, — cum afirmă Del Chiaro — și traducerea grecească a lui Avramio, în același format ca și traducerea lui Antim, dar cu 58 foi, titlul grecesc avînd în romînește traducerea următoare: **Sentițe a unor vechi filosofi, traduse din italienește în limba****

87. Vezi aceste exemplare în Biblioteca Academiei R. P. R., fondul tipărituri romînești vechi, sub numărul 157 A.

88. Del Chiaro, op și ed. cit., p. 52.

noastră apla și cu umflință afierosite prea piosului și prea înălțatului domn și eghe-mon, a toată Ungrovlahia, domnul domn Constantin Basarab Voevod, pe cind păstora preasfințitul Mitropolit domnul Antim din Iviria, de chir Manu Apostol și cu a cărui cheltuială din nou s-au tipărit în Tirgoviște, în anul dela Hristos 1713.

O a treia traducere a lui Antim este Ceaslovul tipărit în anul 1715, sub următorul titlu: Ceasoslov acum întii tălmăcit în limba rumânească și închinat prea creștinului și prea înălțatului domn și oblăduitoriu a toată Țara Rumânească Io Ștefan Cantacuzino Voevod, de prea sfințitul Mitropolit al Ungrovlahiei chir Antim Ivireanul, cu a căruia cheltuială s-au tipărit în Sfinta Mitropolie din scaunul Tirgoviște la anul 7223 de Gheorghie Radovici, Este un volum în 4° cu 539 pagini și o prefață ce Antim o închină lui Ștefan Cantacuzino, prin care arată că-i închină cartea care pentru prima oară apare «de tot tălmăcită pre limba rominească», laudă pe domn care coboară din împărătescul neam al Cantacuzinilor și pentru toate calitățile ce le întruchipează îi închină traducerea ce a săvîrșit.

A patra traducere a lui Antim o înfățișează Octoihul ce s-a tipărit sub titlul: Octoihu acumu întii tălmăcit pre limba rumânească spre înțelegerea de obște și tipărit intru al 24 de an, al înălțatei domnii a prea luminatului oblăduitoriu a toată Țara Ruminească Ioann Constandin B. Basarab voevod, cu toată cheltuiala prea sfințitului Mitropolit al Ungrovlahiei chir Antim Ivirean, în sfinta Mitropolie a Tirgoviștii, la anul dela Hristos 1712, de Gheorghie Radovici. Volumul în 4°, cu 742 pagini, are versurile politice obișnuite pentru stemă, apoi prefața lui Radovici adresată preoților din eparhia Țării Românești, cărora le arată osteneala de toate zilele «cu lucrulu, cu cuvintulu și cu învățatura» ierarhului său.

Tot așa o ultimă traducere ce cunoaștem ca datorită lui Antim Ivireanul este Molitvelnicul, publicat sub titlul: Evhologhion adică Molitvelnic acum a doua oară tipărit, după rinduiala celui grecesc intru al 25 de an, a înălțatei domnii a prea luminatului oblăduitoriu a toată Țara Ruminească Ioann Constandin B. Basarab voevod, cu toată cheltuiala prea sfințitului Mitropolit al Ungrovlahiei chir Antim Ivirean, în sfinta Mitropolie a Tirgoviștii, la anul dela Hristos — 1713, de Gheorghie Radovici. Volumul în 4°, al cărui număr de pagini nu se cunoaște, are pe verso foi de titlu stihurile din Octoihul menționat mai sus, iar din cele două note de la sfârșitul cărții reiese că Antim a tradus Molitvelnicul după Euhologhionul grecesc, tipărit în anul 1691, de Niculae Glychi, dar nu aidoma, ci prelucrat, căci «pre alocure amu și adaosu în tălmăcire pentru scurtarea limbii ruminești și așijderea și la învățături și la rinduiale pentru prostimea preoților și pentru mai lesnele lor». Iar ce există în euhologhionul grecesc citat și lipsește în prelucrarea lui Antim este fiindcă «s-au lăsat unele pentru că sintu arhieresti, iar altele pentru că nu le slujescu pre aceaste locuri».

TRADUCERI ATRIBUITE

Bogata și strălucita activitate a lui Antim Ivireanul a făcut să i se atribuie și traduceri cari de fapt nu-i aparțin.

Astfel Constantin Erbiceanu credea, în anul 1888, că Antim a tradus două părți din Αμάρτολων συντηρια a lui Agapie ieromonahul din Creta, scrisă în 1640, și tipărită la Veneția în 1681, care în traducere rominească poartă titlul: A păcătoșilor spăsenie⁸⁹), adică Mintuirea păcătoșilor.

Tot așa Erbiceanu credea că Antim a tradus și Minunile Precistei cu care sfirșește manuscrisul ce profesorul Erbiceanu l-a avut la îndemină⁹⁰). Și tot lui Antim, Erbiceanu îi atribuia traducerea unui Pateric, sau Viețile schimnicilor, traducere păstrată într-o copie din anul 1729⁹¹). Dar s-a dovedit că toate aceste 3 lucrări au fost traduse în rominește de un oarecare Cosma⁹²).

89. Vezi: **Didahiile ținute în Mitropolia din București de Antim Ivireanul, Mitropolitul Ungro-Vlahiei, 1709-1716**, publicate de Constantin Erbiceanu, București 1888, p. VI-XII.

90. *Ibidem*, pp. XII-XIII.

91. *Ibidem*, p. XIII-XIV.

92. Informația la N. Iorga, în ILR, I, p. 426-427.

GRAMATICA LUI MELETIE SMOTRICKI INTR-O EDIȚIE A LUI
ANTIM ÎVIREANUL

După cum am văzut din cele expuse pînă aici, Antim n-a lucrat numai opere bisericеști, ci și profane — ce-i drept, acestea cu mult mai puține la număr, dat fiind starea spirituală a vremurilor în care a trăit. Intre lucrările profane se enumără și o ediție a cunoscutei gramatici a scriitorului rus Meletie Smotricki (1578-1633), după care a învățat și neuitatul Mihail Lomonosov. Se știe că lucrarea amintită a lui Smotricki, purtînd titlul *Грамматикн славенскїа правнаноу Свнтагма потца-нїемъ многогрѣшнаго мнїа Мелетїа Смотрицкаго, къ коинокии брат-ства церковнаго Биленскогo* (titlul după prima ediție), a apărut în mai multe ediții. Astfel prima la Vilna în 1619, a doua tot acolo, dar în 1629, amîndouă publicate de autor, iar a treia și a patra la Moscova în 1648 și 1721⁹³), publicate după moartea lui de diferiți editori. Dar ediția din 1648 și probabil și cea din 1721⁹⁴) au în plus, față de edițiile originale ale lui Smotricki la început o prefață, iar la sfîrșit diferite articole, cu caracter general luate, în mare parte, din lucrările cu caracter apologetic și critico-polemic ale lui Maxim Grecul⁹⁵). Aceasta este tocmai ediția⁹⁶) pe care Antim o folosește spre a publica, în 1697, gramatica sub titlul următor:

грамматикн славенскїа правнаноу Свнтагма нїѣ түпомъ ѡбображенноу соизволенїемъ пресвѣтлагw господарѣ всеѣ землїи оугровлѣнскїа Іw Квнстантина Басараба Коекoды, благословенїемъ преѡсвѣщенлагw кур Оевдoсїа бжїан мастїю митрополїта тожде землїи в лѣт: шт рож: Хскѣ ахчз.

Volumul în 8°, mic cu 250 foi, cuprinde în foile liminare, titlul și stema țării, cu versuri în limba slavă, versuri datorite lui Antim ce sînt apoi urmate de o prefață schimbată în unele locuri față de cea din ediția anului 1648⁹⁷), a gramaticii lui Smotricki.

93. Vezi *Список славянских и русск х грамматик, выданных на славянорусском и русском языках в Ученые Записки имп. Академіи Наук*, том XLXVII, după Dr. L. Miletici și D. D. Agura, *Бележки от едно научно пътуване в Том ния дїн Сборник за народни умотворения наука и книжнина, издава Министерството на народното просвещение, книга IX, София, 1893, p. 207, nota 1. În sã A. Kirpınikov în *Энциклопедическїи Словарь* = E. S. versiunea rusã a lui Brockhausen — aratã cã prima ediție s-a publicat la Vilna în 1618, a 2-a în 1619, dar la Eve (în apropiere de Vilna), apoi cele de la Moscova din 1648 și 1728 (vezi E. S. XIX 1896), p. 25).*

94. În analiza ce I. V. Iagici face acestei ediții (vezi nota 95) nu precizează.

95. Vezi I. V. Iagici, *Ра сужденїа южнославянскоу и русскоу старїни о церковнославнском языке дїн Исследованїя по русскому яз ку, издаванїе ОРЯС А. Н I, 1885-1895, pp. 585-586 și 613.*

96. Un exemplar din această ediție — astăzi în Biblioteca Academiei R.P.R. — a aparținut bibliotecii învățatului stolnic muntean Constantin Cantacuzino. Cãci pe unele pagini are adnotări de mîna acestuia — de pildã în dreptul textului cu cap прнстєжїиїа естє: прнѣмрїшїиїн сїстїгãм (f. 82 v), în dreptul cuvîntului стєкãюшїиї сã естє сннєхoдãюшїиї сã adresîndu-se (f. 283), în dreptul cuv. стнцãемã естє сннєхoдãшїа сã нãн сãвoкблãнїат сã — ceale ce se împreună — așa dar sinonime slave cu traducerea lor romîneascã, care dovedesc cã stolnicul era un adînc cunoscãtor și al limbii slave — deci încã o laturã din cultura lui multilateralã, asupra cãreia nu s-a insistat pînã acum. Același exemplar a slujit și la învățarea gramaticii slave de cãtre fiii amintitului stolnic, după cum se vede din nota de pe prima foaie de la început, notã ce are urmãtorul cuprins: «sã se știe cînd au învățat dascãlul Damaschin coconii dumnealui stolnicului Costandin Cantacuzino întru zilele luminatului Domnului nostru Io Constandin voivod Basarab Brîncoveanu, mai 2 dne 7204». Dascãlul amintit este Damaschin, Episcop de Buzãu și apoi de Rîmnic (28 ianuarie 1708-5 decembrie 1725), unde-i urmează lui Antim Ivireanul. A fost dascãl la școala slavonã din București, acea școalã pe care Constantin Brîncoveanu o zidi de iznoavã la Sfîntul Sava. A fost ucenic al lui Mitrofan Moldoveanul, ajunge Episcop de Buzãu în locul învățãtorului sãu, care fusese mai înainte episcop de Huși, și Damaschin era socotit «om învățat în limba latinã și cea slavonã» (vezi N. Iorga, în IBR, II, pp. 101, 323, 341 și idem, ILR, II, p. 418).

97. Vezi și la Miletici, op. cit., p. 207.

Din această prefață, redactată în limba slavă și închinată lui Constantin Brincoveanu, aflăm motivele care îndrituiesc apariția unei atari cărți, căci «dacă cuiva (i se pare) cu atât mai mult nouă trebuie să ni se pară a fi folositoare, deoarece în bisericile lui Dumnezeu noi ne-am obișnuit a citi slavonește, dar necunoscând această limbă, care ne este străină, nu a noastră, putem de multe ori să cădem în greșeli»⁹⁸). Apoi gramatica va sluji și la școala ce Brincoveanu a temeinicit «întru învățarea limbii slave pentru copiii de vîrstă fragedă»⁹⁹). Atît titlul, versurile cît și prefața sînt redactate în limba rusă bisericească a veacului XVII¹⁰⁰). Și din acestea se desprinde concluzia că Antim era un adînc cunoscător și al limbii slave din epoca sa.

CTITORIA

Spre a-și temeinici memoria dar și pentru a-și odihni trupul atît de turburat în viață, Antim a început să zidească în anul 1713 biserica Tuturor Sfinților.

Date asupra clădirii și rolului acestei biserici aflăm în acel minunat manuscris din Biblioteca Academiei R.P.R., fondul de manuscrise romînești, nr. 3342, ce are titlul următor: **Invățături pentru așezămîntul cinstitiei minăstiri a Tuturor Sfinților, adică capete 32 intru carele să coprind toată chiverniseala minăstirii și rînduiala mil-lelor ce s-au hotărît să se facă pre an la săraci și la lipsiți din venitul casei. Acum intr-acestași chip așezat în zilele prealuminatului și înălțatului domn Io Constandin B. Basarab Voevod, de noi smeritul mitropolit al Ungrovlahiei Antim Ivireanul ctitorul, la leat 7221, aprilie 24, în care an s-au început zidirea besearcicii**. Pe verso foi de titlu urmează stema cu inițialele: AIMU, adică: Antim Ivireanul Mitropolitul Ungrovlahiei. Astfel: într-un scut se află un melc lucrat în peniță, fondul scutului fiind roșu cu marginile în negru, sub melc un cîmp verde; melcîl este în poziție ridicată, cu coarnele în sus, avînd între ele o stea cu 6 raze. Din cele două laturi superioare ale scutului pornesc: în stînga un fel de baston, iar în dreapta cîrja arhiepiscopală. Scutul este apoi timbrat cu o coroană cu cruce, iar deasupra acesteia se află tiara papală. Intreaga stemă este cuprinsă într-un cerc cu marginile verzi, acestea încadrate de două linii negre. Cercul e cuprins la rîndul său într-un pătrat cu chenar, iar acesta într-o ramă pătrată, flancată, în cele patru laturi, de trandafiri roșii îmbobociți și desfăcuți. Totul este lucrat cu un simț artistic ce copleșește — fără îndoială de mîna lui Antim. Sub ramă se află următoarele versuri:

Toată suflarea, zice prorocul
Cînte pre Domnul peste tot locul
Și melcul încă coarne înalță
Ca să-L lăudăm, pre toți ne-invață.

Urmează apoi pinaxul — adică tabla cuprinsului capetelor ce se află «într-această cărțuție» în întindere de o foaie și jumătate, iar pe foaia a doua verso se află biserica Antim, lucrată în peniță și cuprinsă într-o ramă pătrată. Deasupra bisericii cu două turle este așezat un glob cu cruce, deasupra lui: doi îngeri cu cite o creangă verde în mînă susțin o coroană în culoare verde. Deasupra coroanei se află Iisus, care plutește în nori. După desenul artistic al minăstirii urmează predoslovia — în două foi — în care Antim arată că pentru ca să facă «puțin folos sufletului» său și să aibă «pomenirea lui de toate zilele din viață și după moarte», a înălțat minăstirea, «și cu acea puțină agonisită ce mi-au dăruit mila lui Dumnezeu și am cîștigat și eu

98. In text: Чисо ради аще комѣ, намъ наипаче полезна быти видѣт сѧ : зане по црквѣ-вжисткннхъ славенскн читати обыкоуомъ : но невѣжн сѣбн семъ языкъ яко иностраннѣ и невонствннѣ, можемъ многожды и о грешеніе впасти.

99. In text: и оучнание бстроноа еси (și școală și temeinicit) ко исправленію славенскаго языка отрочатемъ в младомъ возраста. Așa dar, afirmația lui N. Iorga din ILR, II, p. 12, că gramatica nu avea o întrebuințare practică, nu-și are rostul.

100. Vezi descrierea cărții în BRV, I, p. 351-354, nr. 109, și descrierile sumare date de Miletici în op. cit., p. 207, și de A. I. Iacimirski în овыѣ т ул по старой славянско библиографіи, extras din ИОРЯС А. Н. t. V (1900), cartea a 2-a, St. Petersburg, 1900, p. 42, nr. 8 — amîndouă lucrările necunoscute B.R.V.

cu multele osteneți și cu sudoarea feței mele» și «ca să aibă și săracii oarecare ajutoriu și mîngăiere». Textul următor, cuprins în 23 foi, după care vin încă patru foi nescrise, are următoarele capitole: 1. pentru să nu fie minăstirea supusă, adică neînchinată sau supusă domniei; 2. pentru egumeni; 3. pentru epitropi — care vor îngriji de minăstire; 4. pentru călugări; 5. pentru preoți; 6. pentru învățătura copiilor; 7. pentru îngroparea celor morți; 8. pentru mila celor închiși și săracilor; 9. pentru îmbrăcămintea celor goi; 10. pentru măritatul unii feate; 11. pentru chiverniseala celor străini; 12. pentru candelile; 13. pentru cei 4 sfinți și pentru sărindare; 14. pentru liturghii; 15. pentru simbria slugilor și petrecania lor; 16. pentru cei ce vor miluii casa; 17. pentru tipografie; 18. pentru violtoică; 19. pentru înnoirea hrisoavelor; 20. pentru lăcuirea arhierilor; 21. pentru poconul Vlădicăi; 22. pentru cercetarea bolnavilor; 23. pentru pogrebania egumenului; 24. pentru purtarea de grijă a epitropilor; 25. pentru zeciuiala banilor; 26. pentru alegerea egumenului; 27. pentru venitul besaricii; 28. pentru schituri; 29. pentru pomelnic; 30. pentru cinstirea epitropilor; 31. pentru înnoirea milelor, și 32. pentru cetania capetelor».

Spicuim din text: grija pentru credințioșii din mahala, căci dacă în strana cea mare a bisericii se vor afla doi ieromonahi greci care vor cînta grecește, se vor păstra însă și doi preoți de mir care în strana cea mică vor cînta slujba în romînește «pentru că, fiind besearica cea veche din lemn mai înainte de mir și zidindu-se aceasta, n-am vrut să-i lipsim pre acei preoți din mahala, pentru mîngiarea lor pentru odihna mahalagiilor», rinduindu-le și ce leafă să ia. Inființarea școlii, cu burse pentru săraci, căci «la trei copii săraci ce vor să învețe carte să li se dea cîte 6 bani pe zi de mîncare și la Paști cîte o dulamă de aba de 2 zlotși și cîte un ișlic și cîte o păreache de cizme și acești trei copii să nu fie mai mici de zece ani, nici mai mari de 15. Și această milă să li se facă pînă în patru ani că într-atîta vreme poate să învețe și slovenește — deci era și dascăl pentru slovenie și rumînește și apoi să se puie alții la loc — «carte rumînească și alte rinduiale ale besaricii» urmînd a-i învăța unul din cei doi preoți de mir. Grija pentru foștii elevi: «și cînd vor eși dela învățatură să le dea egumenul cîte o criscoare la mină, ca cine va vrea dintr-înșii să se însoare, cînd îi va veni vremea, să vie să-i dea cincisprezece taleri să-i fie la nunță ajutoriu, iar după aceeaia de va vrea cineva dentrinșii să se și preoțească, cînd va fi ceasul acela, să-i dea deosebi alte 13 talere, opt taleri să-i dea să se hirotonească diacon și preot și cinci taleri să-i rămîie lui să facă el însuși un sărindariu și să pomenească pre domnul carele va fi și aceste 5 nume: Ioann, Mariia, Macarie ieromonah, Teodosie arhieru și Antim, păcătoșul arhieru». Grija pentru cei închiși și săraci: «în 52 simbete și de dumeaneci ce sînt într-un an și să se dea la pușcărie simbăta cîte 20 de bani și duminica la săraci cîte 13 bani, însă săracii să nu vie tot unii ci pe rînd unii într-o duminică și alții într-alta și pentru ca să nu facă învăluială să-i însemneze pre toți săracii într-o foiță». Tot așa: «la 17 zile ale lui martie în ziua sfîntului Alexie omul lui Dumnezeu, să se îmbrace un sărac cu cămașă, cu izmene, cu dulamă, cu nădragi, cu cizme, cu ișlic și cu briu, să i se dea și 30 bani». Plata meșterului tipograf și a ucenicilor lui: «cînd vor lucra tipografiile au cea grecească, au cea rumînească au cu bani străini au cu banii casei, să aibă a lua tipografal, carele va fi, împreună cu feciorii lui ciți va avea de lucru, de coală, plata lui taleri 3 și să ia și 10 cărți cu hirtie stăpînească și feciorii lui cîte o carte, însă plata coalei să fie taleri 6». Meșterului i se interzice de a tipări vreo carte împotriva Bisericii și a Legii noastre, «chiar de i s-ar plăti pe coală și 10 galbeni de aur. Grija de a forma necontentit ucenici tipografi: «să aibă datoria tipografal să învețe meșteșugul tipografiei unul după altul, pentru ca să nu piară meșteșugul din țară, nici să se părăsească lucrul cărților pentru folosul țării și pentru ajutorul casei». Reglementează dreptul de împrumut al cărților din biblioteca minăstirii: «Cîte cărți am lăsat în vivlioteca noastră, atîta grecești cit și rumînești, după cum scrim în catastihul besaricii — las cu blestem să nu îndrăznească să ia cineva vreuna să o înstrăineze, iar de va trebui cuiva să ia vreuna au să cetească pre dînsa, au să o scrie, au să caute ceva într-însa fără răvaș iscălit dela cela ce o ceare cu făgăduială cum că o trimite înapoi și cu vreme hotărîtă, să nu se dea și să poarte grije să o ceară».

Testamentul lui Antim cuprinde apoi, pe foile 24-26: «Oarecare învățători trebuincioase de folosul și cinstea minăstirii», și se încheie cu un adaos, făcut de Antim la 15 martie 1716. Așa dar, Antim nu numai că temeinicește o mare ctitorie, dar avea grijă și de norodul obișnuit. Ctitoria lui Antim era impunătoare, căci iată cum vorbește de aceasta, gramata patriarhală din septembrie 1714: «Inlăuntrul Bucureștilor unde se află și domnescul scaun, în loc hotărît săpînd din adînc temeliiile a clădit (Antim) Sfînta Minăstire întru numele Tuturor Sfîntilor, înpodobindu-o strălucit și infrumuseșînd-o cu o biserică aleasă prin alcătuirea ei tehnică și prin potrivirea petrelor, inlăuntru și-n afară, puînd și cheltuială nu cu cruțare ci îmbelșugată și bogată, din chiar banii lui, adăugînd apoi și zidirea de chilia îndestulătoare pentru odihna sfinților părinți ce lucrează în ele..., ba încă ca și pe o mireasă plăcută și prea frumoasă înzestrîndu-o, a afierosit-o și a înfățișat-o, de tot felul, în acea minăstire, cite lucruri de nevoie folositoare trebuie să se dea sfintelor minăstiri din cele nemîșcătoare, multe moșii, vii și grădini și livezi și locuri cu pomi, mori de apă și celelalte ca acestea, iar în ce privește cele mișcătoare, felurite vase sfinte, odoare scumpe și vase de argint îndestule..., tot așa și dela vitele necuvîntătoare, unele potrivite pentru sarcini și lucrul plugului, iar altele pentru rodul și venitul ce vine de la dîsele minăstirilor și dela păsări, cite feluri sunt de îndeminare și de mîncare, pentru ospătarea și primirea străinilor, și a celor ce aleargă, cunoscuți și necunoscuți cari din evlavie vin la sfînta minăstire pentru închinăciune». Este vorba de gramata în care se arată pe larg cele 32 de capete scrise de Antim la 24 aprilie 1713, pe care «le-a gîndit cu dreptat acest arhiereu iubitor de Dumnezeu»¹⁰¹). Dar independența ctitoriei lui Antim n-a avut durată, căci după un an și ceva de la moartea lui, dușmanii i-au sfărîmat testamentul din 1713, fiindcă biserica împodobită cu scumpe icoane și odoare era prea bogată ca să nu o jinduiască urmașul în scaun al lui Antim, grecul Mitrofan de Nisa. Și astfel găsindu-se motivarea că din pricina multor cheltuieli ce s-au făcut la clădirea minăstirii și la chiliile din jur «s-a făcut o datorie destulă și mare la număr, pe care zisul ziditor al ei, Mitropolitul Ungrovlahiei Antim, avea de gînd s-o chivernisească și să o plătească dar n-a ajuns la capăt a-și atinge scopul și a ușura de acea datorie sfînta minăstire aceia, săvîrșindu-se din viață și a rămas minăstirea supusă la multe datorii și îngreuiată de ele, întîmplîndu-se a fi neașezată din pricina datoriei...», se dă în grija lui Mitrofan Mitropolitul țării și a celorlalți mitropoliți ce vor urma după el, se sfarmă situația de sine stătătoare a ctitoriei și Mitropolitul să aibă a vinde unele din posesiunile ei, adică moșii, ori vii, ori vite și orce alta și a plăti datoria¹⁰²).

LEGATURILE CU PATRIA

Plecat fără voie din patrie, Antim desigur că nu putea să uite locul unde văzuse lumina zilei, unde trăiau din greu cei dragi lui, și el va fi stabilit legături cu ai săi. Iar cînd prilejul i se ivi — primise știri sau mai probabil îi scrisese chiar Vahtang (1675-1737) — cîrmuitorul Iviriei în anii 1703-1709, iar mai tîrziu regele Georgiei, Vahtang al VI-lea, supranumit Legiuitorul —, că în Iviria se dorește întemeierea unei tipografii, Antim stăruie pe lîngă Constantin Brîncoveanu ca să ajute pe georgieni în fondarea imprimeriei¹⁰³). Căpătînd sprijinul domnesc, Antim trimise acolo pe cel mai vrednic și mai vechi ucenic al său, pe Mihail Iștvanovici.

Cărțile ce se tipăresc în Georgia de Mihail Iștvanovici se trimit în țară lui Antim de acesta, sau poate chiar de Vahtang. Prima tipăritură imprimată la Tbilisi este din anul 1709 și două din exemplarele acesteia, Antim le leagă minunat, oferindu-le lui Brîncoveanu cu cite o prefață scrisă și iscălită de Antim, tipăritura fiind

101. Textul grecesc al gramatei și traducerea ei în romînește, în **Hurmuzaki**, XIV, I, p. 629-635.

102. Textul grecesc și traducerea romînească a gramatei în **Hurmuzaki**, XIV, II, p. 818821).

103. Vezi mai sus prefețele lui Antim din Evanghelia georgiană din 1709 — în cele două exemplare — în paragraful **Lucrările**.

o Evanghelie ce cuprinde și stihuri închinat lui Brincoveanu, stihuri în care Vahtang mulțumește domnului muntean pentru tipografia și meșterul ce i-a trimis¹⁰⁴). Și se pare că aceste versuri închinat domnului valah împreună cu altele în cinstea Patriarhului de Antiohia s-au tipărit și aparte¹⁰⁵), după cum reiese dintr-o notă a lui Antim aflată pe foaia a doua verso a unuia din cele două exemplare ale Evangheliei georgiene din anul 1709, și anume în cel care a aparținut bibliotecii Seminarului Central din București¹⁰⁶). Că Antim păstra legături strânse cu țara sa după plecarea în Georgia a lui Mihail Iștvanovici ne-o dovedește faptul că, el știa că în primăvara anului 1713, Iștvanovici a plecat la Moscova de unde urma să plece în Olanda.

CONTIMPORANII DESPRE ANTIM.

Oamenii de seamă, cei însă dezbrăcați de patimă, au apreciat adinc figura mărețului Ivirean.

Astfel în a doua prefață din Liturghierul arab, tipărit în ianuarie 1701 la Snagov, Atanasie Patriarhul Antiohiei — care era supremul ierarh și al Bisericii Ortodoxe din Georgia — spune următoarele despre iscusința lui Antim: «Iar păzita de Dumnezeu și evsevioasa sa înălțime (e vorba de Constantin Brincoveanu) cu grăbire primind cererea noastră cea după Dumnezeu, a poruncit tipografului priceput ce se află pe lângă înălțimea sa prea cuviosul între ieromonahi, chir Antim din Iviria, dându-i din belșug și cele de cheltuială ca să sape cu îngrijire litere arabe și făcând nouă halcografie arabă să tipărească slujba Sfintei Liturghii în amindouă limbile: elenă și arabă».

Sînt de subliniat și cuvintele celui mai vrednic dintre ucenicii săi, adică Mihail Iștvanovici, din prefața ce i-o închină în Molitvelnicul ce-l tipărește în anul 1706.

«Aice în țara noastră nu ca acel eghiptenescu faro ci cel blîndu asemenea lui Davidu, prea luminatulu nostru stăpînu și domnu Ioannu Constantinu B. B. Voevod, aflîndu-te și văzîndu-te pre iubirea ta de Dumnezeu și cercetîndu-ți ascuțita mințe, te-au aflat vrednicu și iscusitu... intru vederoasă și apucătoare de mină lucruri, carele văzîndu-le și cu mințe pricepîndu-le minunatul acesta domn au zisu (și poate zice): au doară vom afla omu ca acesta, i proci. Că a ce feliu de meșterșugu și lucrare iscusită nu te-ai arătat desăvirșitu? de voi zice în toate nu voi minți, că adevărul voi grăi».

La fel sînt de menționat și cele spuse de egumenul Nichifor Marthalis în prefața ce-i închină în lucrarea tipărită sub titlul: *Slujba Sfintei Ecaterina*. «A venit bărbat pe pămîntul Valahiei, a venit lumină, Antim Dumnezeiesc, ierarh al Ungrovlahiei, din neamul cucernic al Ivirilor înțelepți. Lui i-a dat Dumnezeu averea îmbelșugată a înțelepciunii, să facă fapte cerești și prin tipografie să fie de folos peste pămîntul mulțimii celor cucernici.

Tot așa și Del Chiaro scrie următoarele despre Antim: «Era egli dotato di sì rari talenti, che sapeva mirabilmente imitare qualsisia sorta di manifatture, specialmente in genere d'intagli, disegni e ricami Ridusse in ottima forma la stamperia, a cui (oltre a' caratteri greci ed illirici) vi aggiunse ancora gli arabici... Fece d'fondamenti edificare in Bucoresti un sontuoso monistero, con bellisima chiesa, in onore di Tutti'i Santi, dotandola di preziosi paramenti sagri per le funzioni pontificali... in cui sperava di dover esser sepolto¹⁰⁷).

104. Comunicare orală a poetului georgian Leonidze, ce mi-a făcut-o în iarna anului 1950.

105. Cuprinsul notei e următorul: «† Stihurile ce au tipărit în lauda Măriei Sale lui Vodă și a Patriarhului să se dea...».

106. Dar poate fi vorba și de o lucrare cu totul deosebită.

107. Del Chiaro, op. și ed. cit., p. 202-203.

LUCRĂRI INCHINATE VIEȚII ȘI OPERII LUI ANTIM.

Despre viața și opera lui Antim se află câte unul sau mai multe capitole în fiecare studiu de istorie a bisericii și a literaturii române, cum și în studiile de istoria rominilor din epoca când a trăit Antim.

Dar în afara de aceasta există studii speciale ce le enumerăm:

1. Șt. Dinulescu, *Viața și Activitatea Mitropolitului Țării Românești Antim Ivireanul* (1708-1716), Cernăuți, 1886.

2. Emile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir mitropolitain de Valachie*, în *Nouveaux mélanges orientaux*, Paris, 1886, p. 5515-5560.

3. N. Dobrescu, *Viața și Faptele lui Antim Ivireanu Mitropolitul Ungrovlahiei*, București, 1900 (Bil. «Steaua» nr. 20.

4. T. Bădulescu, *Mitropolitul Ungrovlahiei: Antim Ivireanu*, București, 1893.

5. B. Iorgulescu, *Omorirea Mitropolitului Ivireanul*, în *Literatură și Artă*, IV (1899), pag. 772 și următoarele.

6. Episcopul Melhisedec, *Notițe Biografice despre Mitropolitul Ungrovlahiei publicate de prof. Ioan Bianu*, București, 1886 pag. 5-XXII, reproducă și în ediția Didahililor, publicată de Constantin Erbiceanu, București 1888, pag. XV-XXXII.

7. Prof. Constantin Erbiceanu, *Manuscrisurile Mitropolitului Antim Ivireanul*, în ediția *Didahililor*, București 1888, pp. IV-XIV.

8. Idem, *Un document de la Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XV (1891), pag. 60 și următoarele.

9. Idem, *Cel dintîiu Octoii imprimat în Valahia în romînește*, în aceeași revistă, XVI, (1892-3), pag. 800 și următoarele.

10. Idem, *Invățătura bisericească a Vlădicăi Antim*, în aceeași revistă, XVI, 1892-3), pag. 769 și următoarele, XVII (1893-4), pag. 130 și următoarele, pag. 225 și următoarele.

11. Idem, *Ceva despre Antim Ivireanul*, în aceeași revistă, XXX (1906-7), pag. 1346 și următoarele.

12. Șt. Berechet, *Un nou Manuscript a lui Antim în Neamul Rominesc Literar II* (1910) pag. 21 și următoarele și pag. 233 și următoarele.

13. Idem, *Un Manuscris de Zugrăveală al Mitropolitului Antim în Comisiunea Monumentelor Istorice*, Secția din Basarabia, Anuar II (1926), pag. 125-134, cu 8 facsimile.

14. Teodor Cerbuleț, *Antim Ivireanul în colecția: Cunoștințele Folositoare*, București 1939, broșură de popularizare.

INRÎURIREA GEORGIANĂ ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ PRIN ANTIM IVIREANUL.

Copleșitoarea personalitate a celui care s-a numit atît de modest Antim Ivireanul a lăsat urme prea adînci nu numai în tiparul, biserica și limba romînească ci și în artă. «Originar din Iberia Caucazului unde erau vechi tradiții de artă armenesti și georgiene, asupra cărora înrîurise veacuri de-arîndul așa numita artă arabă în forma în care apare în Persia», Antim Ivireanul aduce din patria sa florile larg deschise, acele flori liliacee cu miros atît de plăcut, zambilele învoalte, apoi largile foi de apă împleticite și liniile rotunde șerpuitoare¹⁰⁸) caracteristice nu numai unui șir întreg de odoare lucrate din porunca lui Constantin Brîncoveanu și ci unor tipărituri.

108. Vezi N. Iorga, *Arginturile lui Constantin Brîncoveanu*—A.C.A., în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, anul VII, 1914, p. 103 și 105.

Cel dintii odor religios în care apare înfruirea georgiană transplantată pe me-leagurile românești de Antim Ivireanul este o anaforiță poligonală destinată minăstiri Hurez, lucrată în anul 1692, care printre medalioanele de sfinți depe margini are foarte frumoase ornamente cuprinzând în șirul lor și «florile învolate ce răsar din frunze»¹⁰⁹). Și mai caracteristice sînt florile într-un vas cu același obiect din aceiași dată¹¹⁰). Aceleași foi caracteristice apar apoi în anaforița din anul 1693 de la Mî-năstirea Dintr-un Lemn¹¹¹). Tot așa într-altă anaforiță destinată bisericii Curtea Veche din București¹¹²), un al doilea exemplar fiind dat și bisericii Domnești din Tîrgoviște¹¹³). O evanghelie din anul 1692 are pe închizăturile legăturii ferecate, aceleași foi caracteristice¹¹⁴), iar o alta evanghelie din același an are pe marginile scoarței de la sfîrșit în legătură ferecată tot aceleași foi caracteristice¹¹⁵). O a treia evanghelie din anul 1698, provenind de la Mînăstirea Hurez, are florile caracteristice pe scoarța de la sfîrșit a legăturii ferecate și anume deasupra capetelor a doi sfinți care flanchează pe Constantin și Elena¹¹⁶), iar o a patra evanghelie din anul 1707, provenind de la biserica Sf. Gheorghe Nou, din București are tot pe scoarța de la sfîrșit a legăturii ferecate o «admirabilă țesătură a florilor caracteristice»¹¹⁷). Tot așa două ripide din anul 1709, provenind de la aceeași biserică au pe marginea coto-rului amintitele flori¹¹⁸). Și în sfîrșit chivotul de la Hurez¹¹⁹) despre care se spune că ieste o «imitație a bisericii de la Argeș»¹²⁰) înfățișează aceleași flori.

Aceste flori caracteristice Antim Ivireanul le lucrează în xilografie pentru împodobirea foi de titlu a minunatei evanghelii greco-romîne din anul 1693¹²¹), tot așa în ornarea evangheliei ce o tipărește la Snagov în anul 1697¹²²). Tot el va introduce și ornamentul ce apare la sfîrșitul Octoihului tipărit la Buzău în anul 1709¹²³), exact același ornament apărînd apoi și în evanghelia georgiană ce în anul 1709 o tipărește la Tbilisi ucenicul lui Antim, Mihail Iștvanovici¹²⁴). Și tot aceeași origină georgiană prin Antim, o are și ornamentul ce încadrează stema lui Constantin Brîncoveanu, din Noul Testament, tipărit la București în 1703¹²⁵), reproduc aproape identic în stema lui Constantin Brîncoveanu din Psaltirea arabă tipărită la Alep în 1706. La fel: ornamentul cu același caracter care apare în Antologhionul tipărit de Antim la Rîmnic în 1705, și în cel al Evangheliei tipărite la Snagov în anul 1707¹²⁶).

109. Cum le caracterizează N. Iorga în A.C.B., p. 99, nr. IV, 1, aici și descrie-re, iar la pag. 102, fig. 9, facs.

110. Vezi N. Iorga, A.C.B., p. 99-100, nr. IV, 2, facs. p. 102, fig. 10.

111. *Ibidem*, p. 100, nr. IV, 3 facs., p. 103, fig. 11.

112. *Ibidem*, p. 100, nr. IV, 4, facs. 103, fig. 12.

113. *Ibidem*, p. 100.

114. *Ibidem*, p. 100, nr. VII, 1 facs., pag. 107, fig. 17.

115. *Ibidem*, p. 100, nr. VII, 2 facs., p. 107, fig.

116. N. Iorga, A.C.B., p. 100-101, nr. VII, 3 și facs. p. 108, facsimilul mărit al scoarței cu florile caracteristice, pe pag. 109.

117. *Ibidem*, p. 101, nr. VII, 4, facs. 108, nr. 19.

118. *Ibidem*, p. 100, nr. V, 1 și 2 facsimile p. 104, 105.

119. *Ibidem*, p. 100, nr. VI, 1 și facs. p. 106.

120. *Ibidem*, p. 100, nr. VI, 2 și facs. p. 107.

121. Vezi facsimil în *Bibliografia romînească veche*—BRV., 1, p. 330, același caracter are și ornamentul din stema lui Constantin Brîncoveanu din aceeași carte, facs. *ibidem*, 1, p. 331.

122. Vezi facs. în B.R.V., 1, p. 328, fig. 216 și p. 258, fig. 4.

123. Vezi facsimil *ibidem*, 1, p. 225, fig. 187, cum și cel din Triodul tipărit la Buzău în 1700, *ibidem*, I, p. 390, fig. 225.

124. Vezi facs. *ibidem*, 1, p. 546.

125. Vezi facs. din 1703 și 1706 în B.R.V., I, p. 470, fig. 253 și p. 449, fig. 249.

126. Vezi facs. *ibidem*, I, p. 258, fig. 304, p. 327, fig. 216 și IV, 213, fig. 41.

Aceleași flori caracteristice specificate mai sus ornează foaia de titlu, chenarul în care este încadrată stema lui Constantin Brincoveanu și stema însuși din traducerea lui Antim: **Chipurile Vechiului și Noului Testament**, scrisă în anul 1709¹²⁷).

Sînt de subliniat apoi și acele frumoase sculpturi ajurate prezente în șirul de rozete circulare din registrul superior al bisericii și mînăstirii lui Antim — socoteite ca cele mai de valoare și mai interesante monumente istorice din capitală — rozete cu sculpturi în genul celor de la Cozia sau de la biserica episcopală din Curtea de Argeș¹²⁸), ornamente care foarte bine ar fi putut fi aduse de Antim din patria sa.

D. TEODOR

127. Vezi facs. la St. Berechet, *op. cit.*, pp. 126 și 128.

128. Vezi N. Ghica-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia, I*, pp. 79-80 și facs. pl. CCXCI-CCC.

AU APĂRUT:

STUDIUL
NOULUI TESTAMENT

208 PAGINI

STUDIUL
VECHIULUI TESTAMENT

288 PAGINI

MANUALE PENTRU STUDENȚII INSTITUTELOR TEOLOGICE

ANASTASIMATARUL UNIFORMIZAT

II

UTRENIERUL

576 PAGINI

PENTICOSTARUL

472 pagini

SE LIVREAZĂ NUMAI LEGAT

LEI 71,50 exemplarul

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXA.

**MANUSCRISELE, CĂRȚILE, COMUNICĂRILE OFICIALE ALE
EPARHIILOR, REVISTELE PERIODICE, ABONAMENTELE ȘI ORI
CE FEL DE CORESPONDENȚĂ PRIVITOARE LA REVISTA SE
TRIMITE PE ADRESA: EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MI-
SIUNE ORTODOXĂ, — STR. ANTIM Nr. 29, RAIONUL N. BĂLCESCU
BUCUREȘTI, CU MENȚIUNEA: «PENTRU STUDII TEOLOGICE —
REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE DIN PATRIARHIA ROMINĂ».**

COSTUL REVISTEI

IN ȚARĂ

Pe un an 20,— lei
Un număr 2,50 „

PESTE HOTARE

Pe un an 40 lei
Un număr 5 „

**In București, revista «Studii Teologice» se poate cumpăra
de la Magazinul de obiecte bisericești al Sfintei Arhiepiscopii a
Bucureștilor, str. 30 Decembrie nr. 9.**

**MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE RESTITUE. CO-
LABORATORII SÎNT RUGAȚI SĂ-ȘI PĂSTREZE COPIE
DUPĂ MANUSCRISELE PE CARE LE TRIMIT REDACȚIEI
REVISTEI „STUDII TEOLOGICE“.**

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MIȘIUNE ORTODOXA
1955